

Таміла Яценко,
Василь Пахаренко, Олеся Слижук

STEM

Українська література

6 клас

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Олеся Слижук

Українська література

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2023

Від авторів

Юний читачу! Юна читачко!

Ти вже навчаєшся в шостому класі та продовжуєш вивчення шкільного предмета «**Українська література**». Чимало художніх творів було прочитано та осмислено в п'ятому класі. Наразі на тебе чекає нова захоплива мандрівка сторінками української художньої літератури, ти ознайомишся з творами різних жанрів, зустрінешся з новими літературними героями / героїнями, дізнаєшся цікаві факти про українських письменників і письменниць, довідаєшся про секрети художніх образів у літературі та інших видах мистецтва. А твоїм вірним помічником у цих захопливих і пізнавальних мандрах стане підручник.

Прямуючи від теми до теми, ти поступово збагачуватимеш свій читацький і життєвий досвід, удосконалюватимеш читацькі вміння, розвиватимеш творчі здібності, навчишся глибоко осмислювати інформацію, яку ти черпаєш із кришталевого джерела літературної творчості.

Орієнтиром для пізнання художньої майстерності творів стануть відомі тобі з п'ятого класу рубрики підручника, які мають відповідні позначки. Тож пригадай їх.

 Читацький путівник — окреслить тобі шлях до знань та вмінь, опанувати які ти матимеш можливість під час вивчення теми.

 Ти вже знаєш — нагадає про те, що тобі вже відомо з уроків української та зарубіжної літератур п'ятого класу.

 Ти вже вмієш — дасть змогу переконатися в тому, якими читацькими вміннями тобі вже вдалося оволодіти.

 Поміркуй! — поставить тобі цікаві запитання та завдання для розуміння прочитаного, закріплення вивченого матеріалу.

 Літературознавчий клуб — допоможе створити уявлення про письменника чи письменницю, розкрити таємниці текстів художніх творів.

 Літературознавчий словник — надасть чіткі короткі визначення літературознавчих понять, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього твору.

 Мовна скарбничка — розкриє секрети мови, сприятиме збагаченню твого мовлення.

 У колі мистецтв — налаштує замислитися над зіставленням художніх образів творів української літератури з іншими видами мистецтва — образотворчим, музичним, театральним, кіно, аніме тощо.

 Читай і досліджуй! — зацікавить тебе можливістю виконати дослідницькі завдання або ж читацькі проекти. Такі завдання потребують чимало часу, тож учитель / учителька допоможе тобі обрати одне-два завдання, які ти зможеш підготувати самостійно чи в групі впродовж семестру.

 Підсумуй! — сприятиме систематизації та узагальненню вивченого.

 Читацьке дозвілля — зробить твій вільний час цікавим і корисним водночас, адже запропонує перегляд мультфільмів, екранізацій художніх творів, прослуховування музики, віртуальне відвідування музеїв, картинних галерей тощо.

У підручнику подано *QR-коди*, у яких «сховано» частину навчального матеріалу. Щоб прочитати прихований текст, послухати музику, переглянути фрагменти кінофільму чи мультфільму тощо, потрібно встановити на смартфон програму для читання *QR-коду* й навести його на позначку. Усі електронні додатки також розміщено на ресурсі:

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/ukrainska-literatura/6-klas>

Оцінити, наскільки добре ти працював / працювала під час вивчення певної теми підручника, тобі допоможуть такі смайлики:

Розумію і можу пояснити

Ще не зовсім розумію

Не впевнений / не впевнена

Бажаємо успіхів на твоєму читацькому шляху!

Вступ

Художня література як вид мистецтва. Художній образ

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Напевно, ти не раз уже замислювався / замислювалася, чому талановиті літературні твори надзвичайно цікаво читати, чому вони викликають такі глибокі переживання — вражають, дивують, захоплюють, відкривають незвідане. Весь секрет — у мистецькій природі художньої літератури.

І ось зараз перед тобою відкриваються дивовижні таємниці мистецтва, художнього бачення світу, загадки творення образів. Ти переконаєшся, що література є видом мистецтва.

Пам'ятник книзі.
Скульптори М. Шкраб'юк,
Р. Захарчук (м. Коломия, Івано-
Франківська обл.)

 Ти вже знаєш, як виникли і змінювались упродовж тисячоліть книжки, а також, що таке *література* загалом і *художня література* зокрема. Розкажи про це в класі.

 Літературознавчий клуб

Отож, нумо знайомитися ближче із загадковим і привабливим світом мистецтва, дізнаватися про секрети його існування.

 Мовна скарбничка

Слово *мистецтво* ти чуєш досить часто, тож, мабуть, звернув / звернула увагу на те, що воно має декілька значень: *досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність; змалювання світу в художніх образах.*

Склади словосполучення із цим словом, уживши його в різних значеннях.

У віршах, казках, оповіданнях, прочитаних у молодших класах, тобі часто траплялися образні слова. Пригадай, які це слова. Що таке *епітет*, *порівняння*, *метафора*? Наведи приклади. Отже, **образні слова** — слова в переносному значенні, зокрема епітети, порівняння, метафори (*рум'яне сонечко*; *сонечко, як помаранча*; *сміється сонечко*); слова, що виявляють почуття (*радість*, *гнів*, *здивування*, *захоплення* та ін.), а також це пестливі слова (*сонечко*, *коточок*, *ластівочка*) або згрубілі (*ручище*, *собацюра*, *хмарисько*).

 Ти вже знаєш, що існують науковий і художній стилі мови. Пригадай їх ознаки. Вибери із цього переліку ознаки художнього стилю:

1) використання наукових понять, термінів; 2) уживання слів у переносному значенні, зокрема епітетів, порівнянь, метафор; 3) вияв у тексті почуттів; 4) точне повідомлення про явище; 5) відсутність вияву почуттів, ставлення до зображуваного; 6) пестливі слова; 7) логічна послідовність викладення думок; 8) уживання фразеологізмів; 9) спонування читача / читачки до діалогу.

Особливості художнього стилю характерні для літератури як виду мистецтва. Але що таке *мистецтво*? Для чого воно потрібне?

Людина може сприймати світ, так би мовити, «крізь окуляри» щоденного життя, науки і мистецтва. Щоденне сприймання спирається на наш практичний досвід; наукове — на розумове, логічне мислення і пізнання. А мистецьке сприймання виростає з образного бачення світу.

Текст перший. «Осінь — одна із чотирьох пір року (між літом і зимою). Це перехідний сезон, коли стає помітним зменшення світлового дня та поступово знижується середньодобова температура повітря.

В Україні кліматична осінь розпочинається після зниження температури повітря (нижче 15 °С), що відбувається переважно в першій декаді вересня. Восени дні стають коротшими, а ночі — довгими. Сонце піднімається вже не так високо, як літом, тому його промені слабше прогрівають землю. Переважає похмура погода з дощами і туманами. У цей час перелітні птахи відлітають у теплі краї, іноді навіть на інший континент. Основна проблема для них у тому, що з похолоданням зникає доступ до їжі та води».

(За матеріалами вікіпедії)

 Поміркуй!

- Розкажи про перші ознаки осені, які ти помічаєш, ідучи до школи. Оце і є наше практичне сприймання цієї пори року.
- Порівняй тексти про осінь, що подано нижче.

Текст другий.

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.
Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось.
Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

В обох текстах ідеться про одне й те саме явище природи. Проте описано воно по-різному. Перший текст — науковий, а другий — мистецький. Це твір художньої літератури (вірш).

У **науковому тексті** осінь описано точно, раціонально, без емоцій, без слів у переносному значенні. У **мистецькому тексті** (вірші) — поетеса показує красу осінньої пори, милується нею та водночас сумує, що доводиться прощатися з літом. Живо і красиво, ніби казково, змальовані картини осені. Секрет цього мистецького дива, краси — саме в образному баченні світу, грі слів, у майстерному використанні художніх засобів. Перед нами узагальнене явище — прихід осені. Усі образи вірша «оживлені», «олюднені». Як-от дієслова «задощило», «захлюпало» своїм звучанням створюють відчуття дощу, від них віє вогкістю і прохолодою. «Серпень випустив серп» — метафора, за допомогою якої можна зримо уявити цей місяць стомленим женцем, який завершив важку роботу. Сама назва місяця «підказала» образ. Метафора «припинили концерт» малює картину казкового концерту цвіркунів і перепілочок, спів яких справді нагадує музику. Тож не випадково кажуть, що справжнє мистецтво відкриває людям красу і дивовижність світу.

Одним із основних видів мистецтва є **література**. Засобом творення художніх образів у літературі є **слово**. Письменник / письменниця не тільки малює словами образи людей, подій, явищ, предметів, а й виражає своє ставлення до них.

Літературознавчий словник

Мистецтво — змалювання світу в художніх образах. Основою будь-якого мистецького твору є саме образність.

Художня література — творче змалювання світу в словесних образах.

Напевно, тобі не раз доводилося гойдатися на гойдалці. Пригадай свої відчуття. А поет Анатолій Качан, твори якого тобі відомі з п'ятого класу, так передав враження дівчинки:

Як на маятнику тихому,
Я на гойдалці пливла,
Білі руки небом дихали,
Ніби два мої крила.

Анатолій Качан

Для створення **художнього образу** поет використовує епітети «*маятник тихий*», «*білі руки*», порівняння «*пливла на гойдалці, як на маятнику*», «*руки, ніби два крила*», а також метафору «*руки дихали*».

Творити і глибоко сприймати, розуміти художні образи — надскладне, але й захопливе вміння.

Для цього потрібні гострий розум, чутлива душа, багата уява, фантазія. Тільки таке читання принесе глибоку насолоду, збагатить новими знаннями. Читання вишуканого образу схоже на розгадування загадки чи ребуса, на напружений квест.

Літературознавчий словничок

Художній образ — узагальнена картина, що змальована конкретно, зримо засобами краси за допомогою творчої уяви митця / мисткині та виражає певні почуття й думки.

Поміркуй!

- Які ознаки художнього образу наявні у вірші А. Качана? Чи можна таке поетове бачення світу назвати творчим (тобто оригінальним, неповторним, красивим)? Чому?
- Склади речення з епітетами, порівняннями, метафорами.
- Створи асоціативні кущі до слів: **літо**, **ліс**, **сміх**. Подумай, які слова вжито в прямому, а які — у переносному значенні.

У колі мистецтв

Окрім художньої літератури, існує багато інших видів мистецтва. Серед них — музика, живопис, танець, пісня, скульптура, театр, кіно, мультфільми, відеокліпи, комп'ютерні ігри. Кожен вид мистецтва так само, як і художня література, творить образи. Але використовує для цього різні засоби: музика — звуки, живопис, скульптура — лінії і кольори, танець — рухи тіла тощо.

А от як образно, художньо відтворили розуміння сутності освіти, науки скульптори. Та ще й використали несподіваний матеріал.

У парку Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» блискавка влучила у велике столітнє дерево. Уламок стовбура вже хотіли спиляти. Але вчасно його побачили скульптори Єгор і Микита Зігури. Митці вирізьбили із цього уламка *скульптуру*, яку назвали «Сходи пізнання». Вона є семиметровим стосом книг, увінчаним академічною шапочкою — бонетом. Так скульптори образно подали довгий, складний, але цікавий процес навчання, здобуття знань. А от краватку до бонета зробили через тріщину в стовбурі. Потрібно було її якось замаскувати. Так з'явився разом і художній елемент, і захист мистецького витвору від вологи.

І. Тихий. Лелеки

Сходи пізнання.
Скульптори Є. Зігура, М. Зігура

Поміркуй!

- Роздивися в підручнику картину художника Івана Тихого «Лелеки». Зіскануй **QR-код** і послухай «Осінній етюд» композитора Івана Пустового та переглянь мультфільм «Мудрі казки тітоньки Сови. Осінні турботи».
- Кожен вид мистецтва розкриває тему осені по-своєму, використовуючи власні засоби образотворення. Подумай, які саме.
- Який із цих мистецьких творів тобі найбільше сподобався? Чому?

Медіатека, с. 9

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Підготуй виразне читання вірша про осінь, відомого тобі з початкової школи, п'ятого класу або ж твого улюбленого. Визнач, які художні засоби в ньому використано. З якою метою? Спробуй інтонацією, паузами, логічними наголосами, мімікою і жестами передати настрої твору.

2. Уяви місяць серед нічного неба. Поети побачили його ось таким: «*неначе човен в синім морі*» (Тарас Шевченко), «*мов тюльпан*» (Богдан-Ігор Антонич), «*вовче око*» (Дмитро Павличко), «*срібний дзьоб*» (Микола Вінграновський), «*позолочений апостроф*» (Ліна Костенко), «*мов сапка*» (Іван Драч). Поясни логіку асоціацій кожного автора / авторки. А які образні порівняння виникають у твоїй уяві? А тепер розглянь картину українського художника Івана Айвазовського «Місячна ніч у Криму». Створи ілюстрацію до поетичних авторських художніх образів або ж відтвори на малюнку своє бачення нічного неба, осяяного місяцем.

1. Айвазовський. Місячна ніч у Криму

Підсумуй!

- Що таке *мистецтво*? Які види мистецтва тобі відомі? Подумай, що спільного між ними. Чим вони відрізняються?
- Який твій улюблений вид мистецтва? Розкажи про нього.
- Які ознаки художнього образу?
- Придумай невеличкий художній текст про осінній ранок, використавши в ньому різні види художніх засобів.
- Які питання про художню літературу як вид мистецтва та художній образ залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свої знання про вивчений матеріал за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Міфи прадавньої України

Читацький путівник

У цьому розділі ти відкриєш для себе міфи (міти) наших пращурів — про створення світу, появу людини, споконвічну боротьбу добра і зла. А також ознайомишся із творами сучасної української письменниці Дари Корній, переказами Сергія Плачинди, у яких оживають образи прадавніх міфів.

 Ти вже знаєш чимало про усну народну творчість, легенди й міфи. Тобі вже відомі міфи і легенди народів світу. Пригадай, чому давньоукраїнська історія про Берекію за жанром є саме міфологічною легендою.

Літературознавчий клуб

Споконвіку світ страшив, але водночас захоплював і дивував людину, вражав своєю величчю, таємничістю, красою. Чи спадало тобі на думку, що таке *небо, сонце*? Як виникли Земля, рослини, тварини, сама людина?

Нашим далеким предкам, щоб виживати й розвиватися, треба було шукати відповіді на такі складні питання. У цих пошуках вони поєднували практичний досвід та свою уяву, фантазію. Тож вважали, що якісь неземні сили створили цей світ. І саме від них залежать грози і посухи, успіх на полюванні, урожай, затишок у домі, зрештою все життя. Так зароджувались уявлення про богів та інших добрих і злих надприродних істот. Людині здавалося, що все довкола, зокрема тварини і навіть рослини, одухотворене, має душу. Ось так і виникали міфи.

В. Крижанівський. Вівтар

Мовна скарбничка

Слово *міф* (за іншою транскрипцією — *mit*) у перекладі зі старогрецької мови означає буквально «оповідь», «давнє сказання».

Літературознавчий словникоз

Міф — образно-фантастичні уявлення давніх предків про походження й будову світу, появу богів, явищ природи, людини, про перших героїв / героїнь тощо.

Міфи творилися й були загальновідомі тисячі років тому. Вони стали основою для інших жанрів фольклору — легенд, казок, переказів, прислів'їв і приказок. Однак міфи найбільш споріднені з легендами. Та є між ними й відмінність. **Міф** — дуже узагальнена, універсальна оповідь. У ній ідеться про богів, творення світу, людини, встановлення законів життя. А **легенда** найчастіше розповідає про якесь конкретне явище, реальну подію чи особу, тільки гіперболізовану, оповиту фантастикою.

Вирізняють кілька груп міфів:

- **космогонічні** (від грец. «Всесвіт» і «народження») — оповіді про творення та впорядкування Всесвіту;
- **теогонічні** (від грец. «походження богів») — оповіді про походження, появу богів та їхні взаємовідносини;
- **антропогонічні** (від грец. «походження людини») — оповіді про створення людини й першопредків різних племен;
- **героїчні** — оповіді про героїв / героїнь, створення ними життєвих благ для людей (вогню, знарядь праці тощо).

Наші давні предки — слов'яни, праукраїнці-русичі — створили мудру, красиву й захопливу **міфологію**. У давнину вірили в багатьох богів. Творцем усього живого наші пращури вважали бога *Рода*, а його сина *Сварога* — богом вогню і ковальства. Саме він став володарем світу і прабатьком усіх інших богів.

Серед найбільш шанованих божеств також були *Дажбог* — бог Сонця, світла, добра, хліборобства; *Жіва* — богиня Землі, життя, покровителька врожаю та достатку; *Перун* — бог грому й блискавки; *Стрибог* — володар вітрів; *Леля* — богиня кохання, весни; *Дана* — богиня води; *Велес* — покровитель тварин і пастухів, бог мистецтва.

Ти вже знаєш із твору про Берегиню, що добро втілював *Білобог* — бог білого дня, щастя, добра, багатства, здоров'я, а зло — *Чорнобог* — бог ночі та підземного мороку.

Мовна скарбничка

Образи прадавньої міфології (мітології) зберігаються також у сучасній українській мові. Пригадай слова з коренем *-род-*, *-рід-*. Вони походять від імені героя прадавнього міфу — бога *Рода*.

У прадавні часи на українських землях творцями й розповідачами міфів були *волхви* — шановані особи, які виконували релігійні обряди, давали мудрі поради, лікували людей.

Цікавими були уявлення праукраїнців про походження й розвиток Усесвіту (*космогонію*). За однією версією, джерелом світла і життя вони вважали *небесне яйце*. Тож традиція розмальовувати й дарувати писанкі (маленькі всесвіти) на Великдень існує в українців і нині. За іншою — світ породило *Дерево життя*, яке росте посеред *вірію (ірію)* — *раю*, що є чудесним місцем, де живуть боги. Тому на рушниках найчастіше вишивали саме це дерево та райських птахів.

В. Крижанівський. Дажбог

Ти вже знаєш із уроків української літератури п'ятого класу про письменника Сергія Плачинду. Пригадай, які його твори тобі відомі. Чим вони тебе зацікавили? Цей письменник створив художні тексти про давні вірування, поєднуючи відомі факти зі своєю уявою. Наразі ти ознайомишся з міфом, що переповів С. Плачинда.

Українські писанки

Сокіл-Под

(Скорочено)

На початку була п'тьма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця. Тільки — м'орок. Густа, холодна й безконечна ніч. А її пронизувало Око. Звідки летіло воно? І куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно? Наймудріші волхви Оріяни казали так: «Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло й у Вічність».

Пролетівши чорне безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю п'тьмі, одного разу Око спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог — птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну ніч.

Сокіл розправив крила і кружляв над Оком.

І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед моруку.

І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квіти й став глибоку думу думати.

Довго думу свою думав Сокіл. Багато часу минуло. І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб. І наче зорі розцвіли на його крилатому гіллі: то вродили Молодильні Яблука — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева і сказав: «Я створив Їрій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

В. Крижанівський. Обкладинка книжки С. Плачинди «Міфи і легенди Давньої України»

Поміркуй!

- Зверни увагу на слова, які автор пише з великої літери. Поясни чому.
- Прослідкуй, якої урочистої інтонації надають тексту повтори сполучника «і».

(За С. Плачиндою)

Поміркуй!

- Створи ланцюжок етапів міфологічного творення світу.
- Які риси людського характеру уособлює птах Сокіл? Яким постає в міфі Сокіл-Род? Схарактеризуй цей образ.
- Що у творі вказує на те, що Ірій, створений Соколом-Родом, прекрасний і вічний? Процитуй відповідні уривки тексту.
- Назви ознаки космогонічного й теогонічного міфів у творі.

 Ти вже знаєш із уроків природничої галузі наукові пояснення щодо виникнення життя на Землі. Однак наші пращури вірили, що людей, тварин і рослини створили добрі боги, навчили людей полювати, вирощувати хліб, займатися ремеслами. Ось один із таких міфів.

Дажбог і Жива

І зніс Сокіл-Род Золотий Жолудь і Золоте Зернятко. І повелів Білобогові посадити їх на Землі й полити Живою Водою. І зробив так Білобог.

І сталося диво: із Жолудя виріс крислатий Дуб, вершиною якого був небаченої вроди юнак, що спав міцним сном. А Золоте Зернятко спородило пишній Житній Колос, вершиною якого була чарівної вроди дівчина, що спала міцним сном.

І враз поповзли дві змії по Житньому Колосу й по Дубові. То Чорнобогові слуги кинулись кусати юнака і юнку, аби вони ніколи не прокинулися зі сну. Та вдарив блискавкою Перун — і тої ж миті обидві зміюки перетворилися на в'юнкі стебла рослини, яку згодом назвуть плющем. І прикрасила рослина-плющ стовбур Дуба та стебло Житнього Колоса.

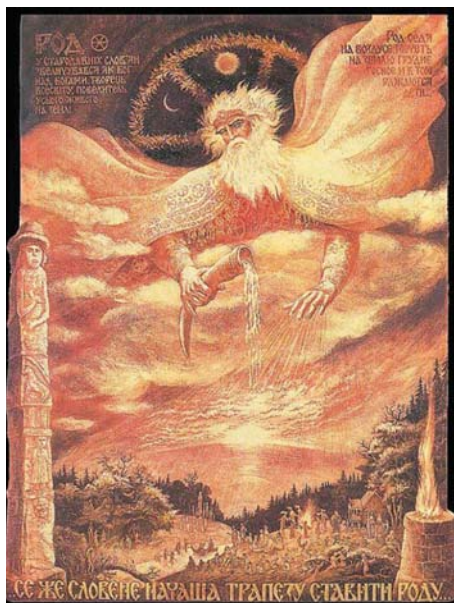
А Сокіл-Род злетів з Прадуба й вдихнув життя у вуста юнака. Так само передав він свій дух і дівчині. І враз обоє — юнак та юнка — почали дихати, ожили, розплющили очі і в один голос мовили: «Як довго ми спали!».

І сказав Сокіл: «Ви спали вічність. Тепер я даю вам вічне Життя».

І повелів їм прийти до Вирію.

І довго йшли вони пустельною Землею серед напівтемряви й пронизливого холоду. І таки прийшли у світлий Вирій, де співали пташки і було тепло. І стали вони перед Прадубом, на вершечку якого сидів Сокіл-Род.

І сказав творець юнакові: «Ти є Дажбог. Найщедріший бог, бо щедро засаджуватимеш землю

В. Крижанівський. Бог Род

лісами, гаями, травами, квітами, заселятимеш звіром і птаством та чим зможеш і зумієш».

І сказав Сокіл-Род дівчині: «Ти є Жіва. Богиня Життя. Бо засіватимеш землю житом, пшеницею та всім, чим зможеш».

І сказав Сокіл обом: «Ви є чоловік і жінка. Ви народжуватимете богів і людей, аби і Вирій, і Земля не були пустельними, як того хоче Чорнобог. Будете ви щедрими на віддавання, творитимете Добро і Красу на Землі й у Вирії — на зло всьому темному царству. А тепер вкусіть молодильні яблука і скупайтесь у Священному Озері».

Вкусили Дажбог і Жива молодильні яблука й стали безсмертними. Скупалися вони у живій воді й стали вічно молодими. І були вони готові прикрашати й збагачувати Світ.

(За С. Плачиндою)

Поміркуй!

- Які боги допомагали Роду створювати життя?
- Якими здібностями Род наділив Дажбога і Живу?
- Походження яких рослин пояснено в цьому міфі?
- Які слова споріднені зі словом «жито»? Чи випадково в міфі народження богині Живи пов'язане саме із цією рослиною?
- Знайди ознаки теогонічного й антропогонічного міфів у творі «Дажбог і Жива».
- Доведи, що «Дажбог і Жива» є саме міфом, а не легендою чи казкою.

У колі мистецтв

Міфологія збагачує мистецтво образами та ідеями. І нині з'являються картини, мальовици (комікси), книжки для дітей і дорослих, фільми, аніме, комп'ютерні ігри за мотивами міфів.

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе ілюстрації українського художника В. Крижанівського? Якими постають на них праукраїнські боги?
- Який із епізодів тобі хотілося б проілюструвати? Підготуй словесну ілюстрацію або ж малюнок до прочитаних міфів.

Читай і досліджуй!

- Зіскануй **QR-код** і переглянь відео про художника *Віктора Крижанівського* та його роботи. Що нового про міфологічні уявлення наших предків ти довідався / довідалася?
- Підготуй презентацію про символічне значення орнаментів на писанках, рушниках і сорочках.

Медіатека, с. 17

Дара Корній

Ти вже знаєш, що наші давні предки вшановували Сонце, дерева і трави, гори та ріки, ліси й поля. Вітри, дощі, снігопади, пори року й інші природні явища набували в їхній уяві рис живих істот, зокрема й людей. Про таку істоту, польового духа, ідеться в оповіді сучасної української письменниці Дари Корній.

Польовик

(Скорочено)

Син землі, володар-охоронець полів. З'являється-народжується на нивах разом із першими сходами жита чи пшениці, росте з ними, дозріває та й засинає. Улюблена пора доби для польовика — полудень. Польові *мавки*: полудниця, житниця, гречуха, жалиця, вівсяниця, пшениця — та сини: споріш, межівник і луговик — його помічники, які допомагають дбати про врожай.

За описами, польовик — це маленький чепурненький дідок, у якого шкіра чорна, наче земля. Очі різнокольорові: смолянисте та блакитне. Волосся й борода з колосків і трави. За поясом носить серп, який має магичні властивості. Ним польовик вирізає бур'ян на нивці та допомагає добрим господарям під час жнив.

А. Канкава. Польовик

Поміркуй!

- Як називали помічниць і помічників польовика? З якими рослинами та природними явищами пов'язані такі найменування?
- Які деталі портрета польовика свідчать про те, що це дух землі, хліборобства?

Подекуди з'являється він перед людські очі у вигляді козлика чи здоровенного бика. Польовик може набувати подоби зайця чи пташки, горлиці, жайворонка, перепілки. Та здебільшого польовик — це легкий вітерець у полі, прозорий, наче промінь сонця.

Наші предки вважали: якщо житнього пана не задобрювати, то він розсердиться та зачне пустувати — мишей та кротів до нивки принаджувати, колосся сплутає, насіє посеред жита пшениці. А задобрений та задоволений, буде він ще дбайливіше доглядати ниву.

Тож безмісячної ночі, у пору цвітіння жита, виходили господарі-хлібороби в поле і приносили жертву житньому панові, щоб задобрити, прихилити його до себе. Такою жертвою був найчастіше весільний *коров'яй*.

Жнива́ для польовика — особлива пора. Жнива починалися перед 12 липня (день святих Петра й Павла). Рано-вранці, до сходу Сонця, усі: і старі, й малі, вбрані у святковий одяг, урочисто виходили в поле. Підводили *ліки* до сонця, і пан господар промовляв:

*Сонце праведне, божеліке, усі святі душечки,
Виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки.
Докотись, хлібцю святий, житечко наше, у наші клуні-
стодбли.*

*Хмари дощові, бур'ани, громи-блискавиці
і ти, граде б'ючий,*

*Обходьте нашу ниву стороною і до нас
не наближайтесь...*

Господар низько вклонявся ниві та жав першу жменю, за ним відразу ж господиня. Дякували духам ниви за те, що подбали про врожай, запрошували їх до урочистої *трапези*. Вважали, що це спільний обід родини й польових духів.

Останній обжинковий сніп був в особливій пошані. Люди вірили, що це зимівник для польовика-охоронця. Тому він мав бути найколосистішим, із розкішними «вусами» та густою «бородою». Ще його називали Сніп-Рай, або Дідух.

Український дідух

Цей сніп урочисто несли з поля в село, до комóри, і співали:

*Котився снопочок по полю,
Просився в жéнчиків додому:
Занесіть мене у стодóлу,
Бо вже ж бо я в чистім полі набувся,
А буйного вітроньку начувся,
А дрібного дощичку намокся,
А ясного сонечка напiкся.*

На Різдво саме цей обжинковий Сніп-Рай, величний Дідух, ставили в хаті на почесному місці — на *пóкуті*.

Після Різдва сніп виносили в комору на зберігання. Дух польовика-охоронця мирно дрімав у цьому обжинковому снопі до весни. Навесні Сніп-Рай-Дідух виносили в поле, розкидали його по нивці. Вважали, що в такий спосіб благословляється земля й вивільняється дух польовика. Це він оберігатиме нивку, дбатиме про щедрий урожай.

У цьому дійстві доволі виявляється найдавніший із культів — це шанування померлих. Усі ці вірування і втілював у собі Сніп-Рай-Дідух.

Мовна скарбничка

Мáвка — міфологічна істота, яку уявляли в образі красивої дівчини з розпущеним волоссям.

Коровáй — хліб із прикрасами, що символізує Сонце, достаток; випікають його з нагоди урочистих подій, зокрема на весілля.

Лик — так колись величаво називали обличчя.

Клу́ня, або *стодóла* — спеціальна будівля для молотьби, віяння та зберігання зерна, сіна тощо.

Тра́πεζа — давня урочиста назва прийняття їжі, обід.

Комóра — приміщення для зберігання продуктів та інших речей.

Пóкуть — найшанованіше місце в українській селянській хаті; внутрішній кут, де ставлять ікони.

Читай і досліджуй!

Скористайся фондом бібліотеки або знайди матеріали в інтернеті й довідайся більше про історію та символіку дідухів, техніку їх виготовлення. Підготуй цікаву презентацію і поділися нею в класі.

Поміркуй!

- Які сили природи уособлював польовик, на думку наших предків?
- Як, на думку наших предків, від волі польовика залежав урожай?
- У яких подобах уявляли польовика? Чому, на твою думку, вони такі різні? Що їх споріднює?
- Якої шкоди, на думку наших предків, міг завдати незадобрений польовик?
- Як ти гадаєш, чому житнього пана задобрювали саме короваєм?
- Чи відомі тобі були деякі з описаних у творі обрядів, традицій? Чому, на твою думку, вони збереглися й донині?
- Виразно прочитай згадані в міфі жнивварські пісні. Які художні засоби в них використані? З якою метою?
- Які давні вірування українців утілював у собі Сніп-Дідух?

Літературознавчий клуб

Дара Корній (1970) — літературний псевдонім. Справжнє ім'я письменниці — **Мирослава Замойська**. Її дитинство пройшло на Волині. Навчалась у Львові. Є фахівцем у галузі вітчизняної культури. Викладає у Львівській національній академії мистецтв. Захоплюється українською міфологією, народними віруваннями, звичаями, обрядами, казками, музикою.

Дара Корній

До літературної творчості пані Мирославу спонукала її донька. У підлітковому віці вона дуже любила читати зарубіжне фентезі — історії про чаклунів, відьом, вампірів, гномів тощо. Часто переказувала мамі сюжети цих книжок.

Письменниця вважає: «Ми станемо цікаві світу тоді, коли будемо оригінальні, автентичні та неповторні».

Пані Мирославу засмучувало те, що українські підлітки так захоплюються зарубіжними міфами, а про наші, аж ніяк не гірші, часом навіть не здогадуються. Щоб змінити цю ситуацію, вона і взялася за перо. За кілька років побачили світ понад 20 книжок Дари Корній для підлітків і дорослих. До речі, саме такий псевдонім обрано не випадково. Дариною звати доньку письменниці, а Корній — дівоче прізвище її мами. «Відтак псевдонім утворився від двох найдорожчих мені жінок», — каже письменниця.

Її книжки написано переважно в стилі *українського фентезі*. У них дивовижно переплітається міфологічний, казковий світ предків і наше сьогодні.

Дара Корній написала серію науково-популярних книжок під загальною назвою «*Чарівні істоти українського міфу*», де докладно знайомить із персонажами міфології предків.

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і ознайомся із буктрейлерами (короткими відеороликами) та відеопрезентаціями книжок Дари Корній «*Чарівні істоти українського міфу. Духи природи*».

Яке із цих представлень тобі найбільше сподобалося? Чим саме? Підготуй власну відеопрезентацію однієї з книжок цієї серії.

Підсумуй!

- Що таке *міф*? Чим він відрізняється від казки й легенди?
- Якими були міфологічні уявлення праукраїнців про світ, богів?
- Які традиції та звичаї з тих давніх часів збереглися донині?
- Який із міфів справив на тебе найбільше враження? Перекажи його, визнач тему та основну думку.
- Про яких міфічних істот, українські народні обряди й вірування тобі стало відомо з твору «Польовик»? Які з них тебе найбільше зацікавили? Чому?
- Чи будеш ти й надалі читати праукраїнські міфи? Поясни чому.
- Оціни свої знання про вивчений матеріал цього розділу за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

А. Канкава. Обкладинка книжки «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи»

Медіатека, с. 21

Народні пісні

Календарно-обрядові пісні

Читацький путівник

Ще в ХІХ столітті німецький письменник і науковець Фрідріх Боденштédт стверджував: «У жодній іншій країні дерево народної поезії не дало таких величезних плодів, як в українців». Сподіваємося, художні твори, які ти прочитаєш у цьому розділі, переконують тебе, що це насправді так. Ти ознайомишся з календарно-обрядовими народними піснями, їх різновидами. Довідаєшся, якими святами та обрядами звеселяли своє життя наші предки. А ще ти дізнаєшся, яку з українських народних пісень знають у всьому світі.

 Ти вже знаєш, що таке фольклор і чим він відрізняється від літературних творів. Тобі також відомі різні жанри фольклору — колискові пісні, прислів'я, приказки, загадки, легенди, казки тощо. Поділися з однокласниками / однокласницями своїми знаннями.

Літературознавчий клуб

Один із найпопулярніших жанрів фольклору — **пісня**. Це невеликий віршовано-музичний твір, призначений для співу.

Багатьом пісням сотні років. Дійшло до сьогодення, збереглось у записах понад пів мільйона українських народних пісень. Тому й називають Україну *співучим краєм*, а нашу мову — *солов'їною*.

Як виникли пісні? Кожну з них створила якась талановита людина на основі усталеної вже традиції. Якщо пісня подобалася, її співали інші, передавали усно — із уст в уста. А ім'я автора чи авторки з роками забувалося. Водночас кожен виконавець або виконавиця могли щось доповнити, змінити в тексті чи мелодії за

Схема. Основні ознаки фольклору

своїм уподобанням. Так у різні епохи та в різних місцевостях з'являлися нові варіанти однієї і тієї самої пісні. Дослідники нараховують до 40 варіантів деяких особливо популярних пісень. Саме тому зазвичай автором фольклорних творів фактично є не одна особа, а колектив людей — народ.

Пісні за родовими ознаками переважно належать до *лірики*. Значна частина народних ліричних пісень є **обрядовими**. Їх виконували під час певних обрядів. А що ж таке *обряд*? Це традиційні символічні дії, що в образній формі відтворюють якісь священні чи надважливі події.

Найдавнішими з тих пісень, що збереглися, є **календарно-обрядові**. Це ті пісні, що пов'язані з календарними обрядами, річним колом свят. Вони походять ще з міфічних, дохристиянських часів. Тоді люди одухотворювали, обожнювали природу і поклонялися багатьом богам. Така релігія, як відомо тобі з уроків історії, називається *язичництвом* (від церковнослов'янського слова «язик», тобто народ, плем'я).

Наші пращури намагалися задобрювати сили природи для того, щоб мати мир, злагоду, здоров'я, зібрати щедрий урожай і жити в достатку. А також щиро дякували духам, божествам за прихильність, допомогу. Для цього й виконували різні обряди з певними священнодіями, піснями, іграми.

У давні часи люди були *сонцепоклонниками*. Розуміли, що саме Сонце дає світло, тепло, дарує життя. Положення Землі щодо Сонця зумовлює зміну дня і ночі, пори року. На підставі цього вибудовувався й календар, річний цикл (тобто коло). Люди вирізняли чотири переломні моменти в положенні Землі щодо своєї зірки: *зимове сонцестояння* (21 грудня), коли день найкоротший; *літнє сонцестояння* (21 червня), коли день найдовший; *весняне рівнодення* (21 березня); *осіннє рівнодення* (23 вересня) — у ці дати однакова тривалість дня і ночі.

Річне коло зумовлювало й основні обряди та календарно-обрядові пісні. Їх поділяють на три цикли.

Поміркуй!

- Тобі відомо, що в літературі існує три роди — **епос, лірика та драма**. Пригадай, у чому полягає відмінність між ними.

Літературознавчий словник

Календарно-обрядові пісні — фольклорні твори, які виконували під час різних народних свят й обрядів.

Схема. Річне коло. Обряди і пісні

Поміркуй!

- Що таке **пісня**?
- Чому Україну називають **співучим краєм**?
- Як **виникали** й **поширювалися** народні пісні?
- Які **пісні називають** календарно-обрядовими?
- Чому вони **пов'язані** з положенням Землі щодо Сонця?

Мовна скарбничка

Слово *Різдво́* походить від давнього *рожьство* – народження. Зверни увагу й на інші слова, значення яких може бути тобі незрозумілим.

Звізда́ – архаїзм, давній синонім до слова «зірка».

Воплоті́тися – архаїзм, тобто втілитися.

Пелена́ – тут: тканина, якою пеленають дитину, одяг.

Літературознавчий клуб

Особливо багата, різноманітна й весела в українського народу зимова обрядовість. Адже після зимового сонцестояння починає збільшуватися день, наближається весна. Тому цими обрядами колись вшановували народження нового Сонця, нового року й самого Всесвіту. Свято зимового сонцевороту називали споконвіку *Коляда́*. Очевидно, назва походить від «коло», «колесо». Ці фігури символізували Сонце, початок нового світу.

З утвердженням християнства головним зимовим святом стало *Різдво*. Адже Ісус Христос народився, як вважають, саме 25 грудня.

О. Шупляк. Різдвяний дідух

Різдвяні свята завжди були особливо урочисті й очікувані. Розпочиналися вони ще напередодні *Святвечором*. У хату вносили *дідуха*, котрий символізував покійних родичів, предків, духів дому, врожаю, достатку й добра. На стіл виставляли 12 пісних обрядових страв на згадку про 12 апостолів — учнів Ісуса Христа. Вечерю розпочинали, коли на небі сходилася перша зоря — у пам'ять про *Вифлеємську зорю*. За Євангельським переказом, Христос народився в ізраїльському містечку Вифлеємі, у вертепі (тобто печері) пастухів. Там прихистили саме на ніч його матір Марію. У момент народження Ісуса над вертепом засіяла зоря, сповістивши про прихід Бога у світ.

О. Шупляк. Різдво

Ще на Святвечір було прийнято *носити вечерю* — рідним, друзям, сусідам. А вже на Різдво *колядували*. Гурти веселих, святково вбраних людей, насамперед дітей і молоді, ходили від хати до хати і вітали господарів зі святом. А ті винагороджували гостей усілякими смаколиками. Колядники обов'язково несли попереду символ Різдва — Вифлеємську зірку. Тоді й співали колядок. У них прославляли народження Ісуса Христа, величали господарів / господинь, бажали їм найкращих гараздів. Ось одна з найпопулярніших колядок.

Колядки

Нова радість стала

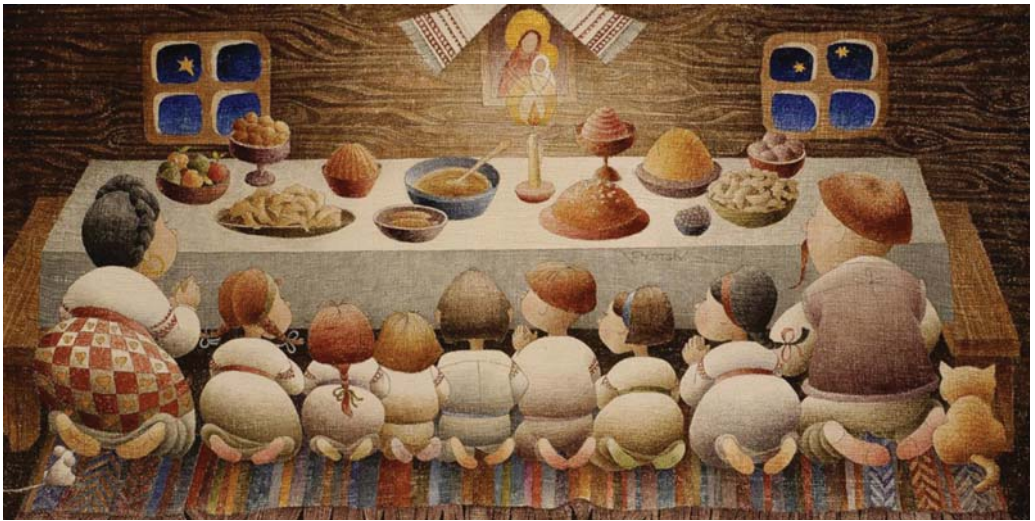
Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна на весь світ засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами убого повився.

Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога вихваляють.

— Ой ти, Царю, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії цього дому господарю,

Даруй господарю, даруй господині,
Всій їхній родині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

В. Проців. Свята вечеря

 Поміркуй!

- Чи доводилося тобі раніше чути цю пісню? Коли й за яких обставин?
- Який настрій викликала вона в тебе?
- Як у колядці описано народження Ісуса Христа? Прочитай відповідний уривок.
- Як пастухи називають Ісуса? Що таким чином засвідчують?
- Поясни назву пісні «Нова радість стала».
- Як у колядці виявився патріотичний мотив?
- Які архаїзми використано у творі? Поясни їх значення.

Набули поширення нові варіанти цієї колядки. Один із цих варіантів було створено під час боротьби Української повстанської армії (УПА) проти російських загарбників у Західній Україні (1940–1950 рр.). Як вважають, цей текст написав поет-повстанець **Михайло Дяченко-Боеслав**. Згодом колядка стала народною.

Сумний Святий Вечір

Сумний Святий Вечір
 В сорок сьомім році,
 По всій нашій Україні
 Плач на кожному кроці.
 Сіла вечеряти
 Мати з діточками,
 Поки мала вечеряти,
 Вмилася сльозами.
 Сіли вечеряти,
 Діти ся питають:
 — Мамо, мамо, де наш тато?
 Чом не вечеряють?
 Батько наш далеко,
 В дикому Сибіру,
 Споминає Святий Вечір
 Й нашу славу Україну...
 О, Ісусе милий,
 Змилуйся нам нині,
 Даруй волю, щастя й долю.
 Нашій неньці — Україні.

І. Роп'яник. Колядники йдуть

 Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай повстанський варіант колядки «Нова радість стала». Чим тебе вразила ця пісня?
- Що ти знаєш про події в Західній Україні в 1940–1950-х роках, про боротьбу УПА?
- Які мотиви давньої колядки збереглися у повстанських колядках, а які з'явилися нові?

Медіатека, с. 27

Щедрівки

Щедрик

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
 Прилетіла ластівочка,
 Стала собі щебетати,
 Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на *кошару*,
Там *овечки покотились*,
А ягнички народились.
В тебе *товар* весь хороший,
Будеш мати *мірку* грошей.
Хоч не гроші, то *полова*,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

І. Горбчук. Вертеп

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе пісня «Щедрик»?
- Чи відома вона тобі раніше? Якщо так, розкажи звідки.
- Коли, на твою думку, було створено цю пісню? Що про це свідчить?
- Які уявлення про щастя, добробут мали наші предки? Прочитуй відповідні рядки зі «Щедрика».

Мовна скарбничка

Кошара — приміщення для худоби.

Овечки покотілись — тобто народили малят (ягнят).

Товар — тут: худоба.

Мірка — посудина, якою відмірювали зерно (містила в собі від 16 до 25 кг).

Полова — відходи при обмолоті зернових культур.

Літературознавчий клуб

Через тиждень після Різдва відзначали свято *Маланки* (нині 31 грудня) і *Василя* — на другий день. Завершувало ж зимові свята *Водохрещя* (нині 6 січня). Це свято Хрещення Ісуса Христа в ріці Йордані, тому його ще називали Йордань.

У ніч із Маланки на Василя відзначали *Щедрий вечір*. Тоді накривали стіл, на якому переважали м'ясні страви, готували «багату» кутю (обрядову страву із зерна та солодоців), випікали короваї. А молодь *щедрувала*. Щедрувальники обходили хати

з веселими піснями й жартами, дехто з них переодягавсь у різні чудернацькі костюми. Вітали господарів із Новим роком. Бажали щастя, здоров'я, злагоди в родині, достатку. Господарі та господині винагороджували гостей смачними гостинцями.

В Україні колядували хлопці й чоловіки, а щедрували — дівчата й жінки. Святкове піднесення передавали бадьорі, радісні мелодії щедрівок.

Уранці хлопці й чоловіки *посипали* (або *посівали*). Це було символічне побажання щастя в новому році, передовсім щедрого врожаю. Оселі й двори посипали зерном (пшеницею чи житом) і співали *засівальних пісень*. Наприклад:

*Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хлібець на столі...*

Не дивуйся, що в багатьох прадавніх щедрівках згадується про весну, зелені поля, квіти, приліт ластівок, зозуль тощо. Адже наші пращури колись Новий рік відзначали в березні, під час весняного рівнодення — із пробудженням природи, початком робіт на землі. Лише з XV століття утвердилася традиція зустрічати Новий рік узимку.

У колі мистецтв

Краса, глибина, мелодійність, щирість колядок і щедрівок ось уже кілька століть захоплюють багатьох українських митців / мисткинь.

На початку XX століття композитор *Микола Леонтович* створив мелодію «Щедрик». Після тріумфальних гастролей хору Олександра Кобиця в Європу й США «Щедрик» став найпопулярнішою різдвяною мелодією у всьому світі. Західні газети захоплено писали: «Твір під назвою «Щедрик» із його безперервним повторенням чотирьох нот з безкінечно розмаїтим супроводом та гармонізацією — такі пісні абсолютно неймовірні».

Американець українського походження *Петро Вільговський* переробив текст твору англійською, назвавши його «*Carol of the Bells*» — «Дзвінка коляда», або «Колядка дзвонів». Тепер цей твір супроводжує кожне різдвяне свято будь-де у світі. Його часто використовують у рекламі, у кіно. Наприклад, у серіалах «Мап-

пет-шоу», «Сімпсони», у кінофільмах «Сам удома», «Міцний горішок», «Гаррі Поттер» тощо. Існує безліч версій пісні в різних музичних стилях — українські, американські, німецькі, англійські, японські, китайські, мексиканські тощо.

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай «Щедрик» у виконанні Національного заслуженого академічного українського народного хору України імені Григорія Верьовки, сучасної української співачки Тіни Кароль та оркестру військово-повітряних сил США. Чим споріднені ці версії і що їх відрізняє? Яка з них тобі найбільше сподобалася? Чому?
- Уважно роздивися репродукції картин О. Шупляка, В. Проців, І. Роп'яника, І. Горобчука. Які зимові обряди і символи вони змальовують? Яка робота тобі найбільше сподобалася? Чим?

Медiateка, с. 30

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Чи існують різдвяні традиції у твоїй родині або ж у близьких і знайомих тобі людей? Якщо так, підготуй про це розповідь.

2. Якщо ти вивчаєш англійську мову, то зіскануй **QR-код** і прочитай англомовну переробку тексту пісні «Щедрик» та довідайся про історію її створення. Які образи, символи Різдва згадано в цій версії? Що споріднює цю пісню-переробку з українським оригіналом?

Медiateка, с. 30

Для виконання цього завдання за потреби звернися за допомогою до вчителя / вчительки англійської мови.

Підсумуй!

- Назви цикли календарно-обрядових пісень. Поясни їх виникнення.
- З якими святами та обрядами українського народу пов'язані колядки й щедрівки?
- Які запитання щодо календарно-обрядових пісень зимового циклу для тебе залишилися нез'ясованими? Обговори їх разом зі своїми однокласниками / однокласницями або ж звернися за роз'ясненням до вчителя / вчительки.
- Оціни свої знання про колядки та щедрівки за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Веснянки

Ти вже знаєш, що існує декілька циклів календарно-обрядових пісень. У прадавні часи (утім, як і зараз) усі з особливим нетерпінням чекали приходу весни й дуже раділи їй. Тож, хоча за вікном осінь, пропонуємо подумки перенестися у весняні дні.

Благослови, мати

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводжати!
Весну закликати,
Зиму проводжати!
Зимочка — в возочку,
Літечко — в човночку.

Поміркуй!

- Який настрій викликала в тебе пісня?
- Про які пори року в ній ідеться?

І. Гончар. Веснянки

Мовна скарбничка

Пригадай, що таке *пестливі слова*. За допомогою яких суфіксів вони найчастіше утворюються? Знайди у веснянці пестливі слова. З якою метою, на твою думку, їх тут використано?

Літературознавчий клуб

Наші пращури сприймали явища природи «олюдненими», тому й мали багато різних обрядів, зокрема традиційних проведів зими й зустрічі весни. Вони раділи приходу весни, тому й проводили дієства — топили в річці або спалювали солом'яне опудало зими, співали пісень, водили хороводи (їх ще називали корогóди), влаштовували ігри. Розпочиналися ці запальні свята, коли, як казали, «щука хвостом кригу розбі'є» або коли «зозуля вперше закує». Такі обряди проводили для того, щоб пробудити землю, допомогти їй побороти зиму, порадіти життєдайному сонечку й теплу, буянню природи. Неодмінною частиною цих обрядів були **веснянки** — пісні, що закликали й прославляли весну.

Веснянки — назва узагальнена, відома у всій Україні. Але в різних місцевостях до цієї назви додавали ще й свої — гагілки, ягілки, магілки, гаївки, лаголайки, городальки, огульки та багато інших.

Веснянки мають свої художні *жанрові ознаки*. Ці пісні виконували тільки дівчата. Зазвичай парубки милувалися іграми й піснями. Веснянки мали переважно діалогічну форму виконання. Дівчата найчастіше ділилися на два хори, і кожен гурт по черзі виконував пісні чи окремі їх частини (куплети). У таких піснях багато риторичних звернень і запитань до весни, а також повторів її імені з метою докликатися («Ой весно, весно, весняночко, де твоя дочка паняночка?», «Ой ти весна, весна, що ти нам принесла?»), «Весняноч-

Літературознавчий словничок

Рефрен (або повтор) — повторення кількох слів чи рядків у творі з метою увиразнити ритмічність, мелодійність тексту.

Анафора (або єдинопочаток) — різновид рефренів, повторення однакових слів на початку рядків чи строф твору.

Поміркуй!

- Назви художні, жанрові ознаки веснянки в пісні «Благослови, мати».
- Зверни увагу, що в уривку веснянки, який подано нижче, використано звичайний рефрен («співай, співай»), а також анафору — кожен рядок першого куплета суголосний із відповідним рядком другого.
- Поясни значення рефрену в цьому уривку веснянки. З якою метою, на твою думку, окремі слова і навіть рядки повторюються?

ка-паняночка, де ти зимувала?» тощо). Тому закономірно, що найчастіше у веснянках трапляються **рефрени**, зокрема приспіви, та **анافیори**.

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії, —
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.

Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок, —
Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.

Веснянок співають майже завжди одночасно з танцями-хоровами та іграми, що мають закликати весну та добрий урожай. Один із найдавніших хороходів, що зберігся досі, — «Кривий танець». Зазвичай саме ним розпочинали весняні веселощі.

Під час виконання цього танцю всі учасниці стають у ряд, узявшись за руки. Перша дівчина-провідниця веде всіх за собою кривою лінією (звідси й назва). Такий багатолюдний хороход підносив усім настрій, згуртовував громаду.

Танець супроводжується піснею. Існує багато варіантів цієї пісні. Ось один із найдавніших.

Кривий танець

Кривого танцю йдемо,
Кінця йому не знайдемо:
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину.

А ми кривому танцю
Не виведем кінця,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

До речі, у пісні не випадково згадується вінок. В українського народу він символізував Сонце, а також святість, щастя, молодість, дівочтво, кохання, шлюб.

І зміст, і мелодія пісні, та й сам танець прості. Але спільний багатолюдний хороход «розворушував» і згуртовував громаду святкувальників і святкувальниць.

І. Гончар. Кривий танець

У колі мистецтв

Роздивись картини І. Гончара, що зображують весняні традиції та обряди наших предків.

Іван Гончар — талановитий український художник і скульптор, фольклорист. Зібрана ним колекція зразків народного мистецтва стала основою для створення Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» — одного з найбільших музеїв нашої держави.

Поділися враженнями про картини цього митця зі своїми однокласниками та однокласницями.

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Зіскануй **QR-код** і послухай уважно розповідь про веснянки. Яку додаткову інформацію про ці твори ти довідався / довідалася?

2. Зіскануй **QR-код** і послухай веснянки у виконанні дитячого фольклорного гурту «Калиновий цвіт». Які особливості весняного обряду, згадані в підручнику, ти помітив / помітила в цьому відео? Яка веснянка тобі найбільше сподобалася?

3. Запиши від старших людей якусь календарно-обрядову пісню та намалюй до неї ілюстрацію.

Медіатека, с. 34

Підсумуй!

- Поділися своїми враженнями про обряди, традиції наших предків, що супроводжували зустріч весни.
- Назви художні особливості веснянок.
- Чому «Кривий танець» так називається? Яке його призначення?
- Які запитання щодо календарно-обрядових пісень весняного циклу для тебе залишилися нез'ясованими? Обговори їх разом зі своїми однокласниками / однокласницями або ж звернися за роз'ясненням до вчителя / вчительки.
- Оціни свої знання про веснянки за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Купальські пісні

Ти вже знаєш про цикли календарно-обрядових пісень, що пов'язані з календарем українського народу. Ти пам'ятаєш, що виконували такі пісні під час відзначення давніх свят і зазвичай супроводжували танцями й іграми.

Наразі ти матимеш можливість ознайомитися з календарно-обрядовими піснями літнього циклу – купальськими. Ти дізнаєшся про художні особливості таких пісень та навчишся їх виконувати. А головне – вони допоможуть тобі поринути в таємничий світ літніх пісень і розваг, які є традиційними для українців та українок.

А де наше Купайло стояло

А де наше Купайло стояло,
То там місяць і сонейко сіяло.

То там ясне сонейко сіяє,
Там Микола кониченька сідлає.

Там Микола коника сідлає,
До дівчини поїхати дум'ає.

Ой приїхав він під нові ворота:
– Вийди, вийди, дівчинонько молода.

Ой не вийшла дівчина, лиш мати,
Та став її так Микола питати:
– Чи є моя дівчина удома,
Ой чи вона, молоденька, здорова?

Чого вона так горда і пишна,
Чого вона до Купайла не вийшла?

Русу косу звечора чесала,
Опівночі черевички взувала.

На розсвітті личенько вмивала,
Тому на Купайлі не бувала.

Свято Івана Купала

 Поміркуй!

- Який настрій у тебе викликала купальська пісня?
- Перечитай її та визнач тему.
- Створи групу зі своїми однокласниками / однокласницями та виразно прочитай текст пісні в особах. Скільки учнів / учениць повинно бути в групі? Яка інтонація має бути в кожного?
- Пригадай, що таке **епітети**, та зверни увагу, які слова в пісні є епітетами, що тобі траплялися і в інших народних піснях. У чому їх особливість?

 Літературознавчий клуб

Весняне буяння трав і квітів, колосіння жита й пшениці — особливий час для українців та українок, адже традиційним їхнім заняттям є хліборобство. І нині Україна забезпечує зерном багато країн світу. Наприкінці травня, за давніми звичаями, українці та українки відзначають свято *Русалії* — ушанування душ померлих родичів, які, за прадавніми віруваннями, впливають на долю живих. Це свято завжди супроводжується русальними піснями, у яких згадуються русалки. Одним із мотивів таких пісень є прохання русалок і мавок про одяг. Тому в русальний тиждень дівчата й жінки розвішували на деревах полотно та плели для русалок віночки. Свято Русалії завершувалося так

званими «проводами русалок», коли дівчину, перевдягнуту в русалку, виводили селом і виконували обрядові пісні.

Одне з найголовніших українських обрядових літніх свят — *Івана Купала*. Воно символізує народження літнього Сонця. За народними уявленнями, у цей час трави і квіти мають особливу силу. А ще опівночі розквітає папороть. Той, хто знайде її цвіт, буде багатим і здоровим, а також здійсняться його найзаповітніші мрії. Під час святкування Івана Купала розкладають вогнище, що символізує народження нового Сонця. Навколо нього водять танок і виконують купальські пісні.

Мовна скарбничка

Чи можеш ти дібрати однокореневі слова до слова *русалка*?

Не поспішай із відповіддю на це, здавалося б, просте запитання. Походження цього слова не пов'язане зі словами «Русь» чи «русий». Воно утворене від слова — назви свята Русалії, про яке тобі щойно стало відомо.

Купальські пісні — різновид українських народних календарно-обрядових пісень літнього циклу, їх виконують під час літнього сонцестояння біля обрядового вогнища. Основна тематика цих творів — оспівування кохання, мрій про щасливе подружнє життя.

Купальські пісні сповнені радісного й веселого настрою. У них переважають емоційно насажені слова, постійні епітети, як, наприклад, у пісні «А де наше Купайло стояло». Багато таких пісень мають гумористичне забарвлення.

Завершується літній цикл календарно-обрядових пісень **жниварськими піснями**, їх виконували під час жнив — збирання врожаю зернових культур. Після жнив перший сніп урочисто ставили в хаті на покуті. У цих творах прославляли хліборобську працю.

В. Прушковський. Русалки

У колі мистецтв

Образи русалок яскраво відтворено в живописі та музиці. Як от на картині українського художника польського походження Вітольда Прушковського «Русалки» та в опері українського композитора Миколи Леонтовича «На Русалчин Великдень».

На картині митець уособив русалок в образах дівчат в українському вбранні.

Оперу М. Леонтовича «На Русалчин Великдень» написано за однойменною казкою Бориса Грінченка. Опера має фантастичний сюжет, фольклорні мотиви. Дії відбуваються на березі Дніпра, де русалки танцюють та водять хороводи. Композитор показав два різні світи — казковий і реальний.

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай уривок з опери «На Русалчин Великдень» М. Леонтовича «Ой гори, ой світи».
- Роздивися в підручнику картину В. Прушковського «Русалки».
- Який настрій передають музичний твір і картина? Чи близький він до того, що відчувається в пісні «А де наше Купайло стояло»?

Медіатека, с. 38

В. Томашевський. На Івана Купала

Читай і досліджуй!

Чи є традиція відзначати купальські свята у твоїй місцевості? Якщо так, розкажи, які купальські пісні тобі доводилося чути або ж виконувати. Можливо, тобі пощастило побувати на театралізованому дійстві з нагоди цих свят? Якщо так, підготуй про це розповідь.

Якщо ж на попередні запитання твоя відповідь негативна — не засмучуйся. Ти ще обов'язково потрапиш на купальські свята! А наразі зіскануй **QR-код** і послухай виконання купальських пісень. Уяви літній вечір, вечірні розваги хлопців та дівчат біля річки у тво-

Медіатека, с. 38

Дівчата у вінках на Івана Купала

їй місцевості. Підготуй сторінки про купальські пісні до збірки «Календарно-обрядові пісні мого краю».

Під час свята Івана Купала українські дівчата плели віночки з різноманітних квітів. Пригадай, що ти знаєш про український вінок, доповни свої знання інформацією з інтернет-джерел або книжок, рекомендованих учителем / учителькою. Свою розповідь проілюструй світлинами.

Підсумуй!

- Про які види календарно-обрядових пісень літнього циклу ти дізнався / дізналась?
- Що в них спільного? Чим вони відрізняються?
- З якими святами та обрядами українців та українок вони пов'язані?
- Які традиції та звичаї з тих давніх часів збереглися в наш час?
- Що тобі найбільше сподобалося в пісні «А де наше Купайло стояло»?
- Яка тема цієї пісні? Які художні засоби її увиразнюють?
- Чи будеш ти й у подальшому цікавитися календарними піснями й обрядами українського народу? Що про них ти хочеш дізнатися?
- Оціни свої знання про купальські пісні за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Мудрість байки

Читацький путівник

Розмаїтим є світ української літератури! Наразі на тебе чекає зустріч із алегоричними персонажами — героями байок, які навчать знаходити заняття за покликанням, творити добро, робити все по-справедливому, цінувати й любити наймиліший твоєму серцю край, де ти живеш і зростаєш.

Тригорій Сковорода

 Ти вже знаєш із уроків початкової школи, що байки — надзвичайно цікаві та мудрі твори. Від інших жанрів художньої літератури вони відрізняються, зокрема, тим, що мають повчання.

Пригадай знаних тобі байкарів. Про кого йде розповідь у відомих тобі байках? Чого тобі вдалося навчитися на прикладах їх персонажів?

Байка Григорія Сковороди «Бджола і Шершень» збагатить твій читацький досвід новими враженнями, ти дізнаєшся про користь праці за покликанням.

Мовна скарбниця

Традиційним ремеслом українців є *бджільництво* — розведення бджіл для отримання меду, воску та інших корисних продуктів.

Бджоли — свійські комахи, які запилюють рослини і приносять мед.

Шершні — великі оси, які харчуються соком солодких рослин, а для живлення своїх личинок ловлять мух або бджіл.

Бджола і Шершень

— Скажи мені, Бджілко, чого ти така дурна? Ти ж бо знаєш, що плоди твоєї праці корисні не так тобі, як людям, а тобі часто ще й шкодять, приносячи замість винагороди погибель, проте не перестаєш здуру

І. Коршунов. Ілюстрація до байки «Бджола і Шершень» (Бджола)

збирати мед. Багато у вас голів, та всі безмозкі. Певно, ви без пуття закохані в мед.

— Ти великий дурень, пане раднику, — відповіла Бджола. — Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж лукаво його дістає. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом ваша братія й робить, коли б ми тільки їсти любили. Але нам куди більша втіха збирати мед, аніж їсти його. Для цього ми рожденні й будемо так робити, допоки нашого віку. А без цього навіть жити в достатку меду для нас — найлютіша смерть.

І. Коршунов. Ілюстрація до байки «Бджола і Шершень» (Шершень)

Поміркуй!

- Хто з персонажів байки тобі більше подобається? А хто викликає негативне ставлення? Чому? Свою думку обґрунтуй.
- Пригадай, що таке **алегорія**. Доведи, що образи Бджоли і Шершня є алегоричними.
- Чому Шершень вважає, що Бджола нерозумна?
- Як Бджола переконує Шершня в тому, що щоденна праця приносить їй насолоду?
- Як ти вважаєш, хто з персонажів байки має рацію?
- Розглянь ілюстрації І. Коршунова до байки. Розкажи про свої враження від твору та ілюстрацій. Чи допомогли тобі малюнки зрозуміти зміст твору?

Сила

Шершень — це образ людей, які живуть крадіжкою чужого й родились тільки на те, щоб їсти, пити тощо. А Бджола — це герб мудрої людини, яка трудиться в сродному ділі. Чимало Шершнів нерозумно говорять: «Для чого, наприклад, ось цей студент учився, а нічого не має?» Навіщо, мовляв, учитись, коли не матимеш достатку?

Але спитайте вашого хорта: коли він веселіший? «Тоді, — відповість він вам, — коли полюю на зайця». — Коли смачніший заєць? — «Тоді, — відповість мисливець, — коли я полюю». Погляньте на kota, що сидить перед вами. Коли він бадьоріший?

Тоді, коли цілу ніч бродить або сидить біля норища, хоч, упіймавши мишу, і не їсть її. Замкни в достатку бджолу, хіба вона не помре з нудьги в той час, коли їй можна літати на цвітоносних луках? Що гірше, як купатися в достатку й смертельно мучитись без сродної справи? Нема гіршої муки, як хворіти думками; а думки хворіють, коли позбавити їх сродної справи. І нема більшої радості, як жити по натурі.

(Переказ Л. Ушкалова)

Поміркуй!

- Пригадай, із яких частин зазвичай складаються байки. Яка частина в байці Григорія Сковороди називається силою?
- Чого повчає твір «Бджола і Шершень»?
- Як саме автор переконує нас, що праця за покликанням приносить найвищу насолоду?
- Чи погоджуєшся ти з автором? Свою думку обґрунтуй.

Літературознавчий словник

Байка — невеликий алегоричний віршований або прозовий твір повчального змісту. Складаються байки із сюжету (якоїсь історії) і моралі (повчання, пояснення ідеї).

Мораль байки — головна думка або повчання, сформульоване зазвичай у кінці.

Гумор — різновид комічного, зображення смішного в поведінці персонажів, доброзичлива насмішка над ними.

Сатира — різновид комічного, гостре, викривальне висміювання істотних вад характерів людей, різко негативних явищ життя.

 Ти вже вмієш читати літературні твори за ролями. Розіграйте з другом / подругою за партою діалог між Бджолою і Шершнем. Постарайся передати інтонацією характер персонажів байки, утвердити основну думку твору.

Літературознавчий клуб

Григорій Сковорода́ (1722–1794) народився на Полтавщині в козацькій родині. З дитинства він був дуже здібним до навчання. У сім років батьки віддали його до школи в рідному селі Чорнухах, а через чотири роки він став студентом авторитетної

Києво-Могилянської академії, де охоче вивчав і латину, й інші європейські мови, захоплювався філософією та літературою. Григорій мав гарний голос і музикальний слух, співав у капелі. Але найбільше він цінував свободу, тому відмовився від спокусливої кар'єри, багатств, почесей і став мандрівним філософом, а також більшу частину життя присвятив письменництву. У своїх мандрівках Григорій Сковорода не розлучався з Біблією та займався літературною творчістю.

Григорій Сковорода

Письменник довгий час перебував на Харківщині, де написав збірку «*Байки Харківські*». До неї, зокрема, належить байка «*Бджола і Шершень*».

У байках мудрець висміював споконвічні людські вади — лінощі, підступність, хвалькуватість, нерозсудливість, жадібність тощо. Найчастіше його висміювання гумористичне — доброзичливе. Бо, попри все, він любив людей, прагнув допомогти їм стати щасливими. Підказував: аби досягнути щастя, потрібно самовдосконалюватися, мудрішати.

Лише зрідка байкар вдавався до сатири — коли викривав людську жорстокість, безжальність.

Дійовими особами в байках є найчастіше тварини, рослини, предмети, іноді умовні образи людей. Усі вони уособлюють певні риси характерів або мудрі думки. У байках обов'язково наявні сміх, комізм — гумористичний або сатиричний.

Особливостями байок Г. Сковороди є те, що їх написано прозою (а не віршами). Також мораль байок письменник називав по-своєму — *силою*.

У байці «*Бджола і Шершень*» в алегоричному діалозі персонажів автор зіставляє два способи життя: у постійній праці й турботах про інших (Бджола) та паразитичне існування завдяки іншим (Шершень).

І. Коршунов. Обкладинка збірки байок Г. Сковороди

У моралі байки — «силі» висловлено ідею «сродної праці» (тобто спорідненої, близької, приємної для душі). Адже «нема більшої радості, як жити по натурі». Це означає, що, тільки знайшовши для себе працю, професію за своїм покликанням, за природними нахилами, ми можемо стати щасливими.

Поміркуй!

- А чому, на твою думку, Г. Сковорода саме так назвав мораль своїх творів?

Поміркуй!

- Доведи, що Г. Сковорода був надзвичайно обдарованою особистістю.
- Як ти розумієш значення слова «філософ»? Чому Г. Сковороду називали мандрівним філософом?
- Чи вдалося, на твою думку, письменнику віднайти свою сродну працю?
- Як ти зрозумів / зрозуміла з моралі (сили) байки значення поняття «сродна справа»?

У колі мистецтв

Григорій Сковорода мав великий авторитет серед своїх сучасників і наступних поколінь українського народу. Його постать увіковічено в образотворчому мистецтві та скульптурі. На картині *Карна Трохименка* зображено один із днів мандрівного філософа.

Художник точно відтворив одяг, пейзажі та історичні споруди епохи, коли жив Г. Сковорода. Мандрівного філософа зображено як звичайну людину, близьку іншим подорожнім, яких він зустрів на своєму шляху.

К. Трохименко. Григорій Сковорода серед народу

Портрет Г. Сковороди сучасного українського художника *Володимира Слєпченка* глибоко символічний. Митець порівнює цю видатну особистість із вільним і нескореним птахом, що нагадує життєве кредо мандрівного філософа: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Пам'ятники Г. Сковороді встановлено в багатьох українських містах і селах, а також за кордоном. Найбільше пам'ятників Григорію Сковороді — у Києві, Львіві, Харкові та Чорнухах — створив видатний український скульптор *Іван Кавалерідзе*.

В. Слєпченко. Григорій Сковорода.
Світ ловив мене, та не спіймав

Поміркуй!

- Роздивися в підручнику репродукції картин, що увіковічують образ Г. Сковороди. Опиши одну з них.
- Якщо ти мешкаєш у населеному пункті, де є пам'ятник Г. Сковороді (наприклад, у місті Харкові, селищі Чорнухах на Полтавщині), сфотографуйся біля нього. Презентуй світлину в класі та розкажи про свої враження.

Читай і досліджуй!

Ти прочитав / прочитала байку про домашніх і диких комах. Пригадай, що тобі відомо про комах із уроків природничого циклу. Підготуй матеріали до інформаційної хвилинки «Цікаві факти про життя комах».

Підсумуй!

- Які особливості байки Г. Сковороди «Бджола і Шершень»?
- Які людські риси характеру втілено в образах цього твору?
- Який із персонажів тобі подобається? Чому?
- Як Сковорода називав мораль своїх байок? Чому саме так?
- Яка ідея твору «Бджола і Шершень»? У яких рядках вона висловлена?
- Оціни свої знання про вивчений матеріал за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Микута Годованець

 Ти вже знаєш про творчість Леоніда Глібова та Григорія Сковороди. Зокрема, тобі запам'яталися їхні дотепні байки, що вражають цікавими повчальними сюжетами, яскравими несподіваними подіями, колоритними алегоричними образами тварин, які втілюють риси людських характерів.

Тож наразі ти матимеш можливість ознайомитися з дотепною байкою, героями якої є птахи – Голуб і Лелека. Однак, не забувай, що персонажі втілюють людські якості.

Голуб і Лелека

Якось-то навесні,
Коли настали теплі дні,
Лелека з вирію прилинув
На дороге гніздо своє,
Що восени покинув
(В житті усяко є!)
Домашній Голуб запитав:
— Де, друже, був?
Що чув?
— До вирію літав.
Злякався — вітер в уші свище,
Із півночі повіяв холодище,
За ним повзе страшна зима...
А в вирію... Зими нема,
Природа стрінула привітом:
Там вічне літо!.. —
А Голуб з усміхом йому:
— Тоді ж чому
Ти кинув ту країну,
Розхвалений той рай,
І повернувся на Вкраїну?
— Бо це — мій рідний край!

Паміркуй!

- Які думки викликала в тебе байка «Голуб і Лелека»?
- У яких рядках байки увиразнено думку про значення Батьківщини?
- Чи доводилося тобі надовго залишати рідну домівку? Якщо так, то розкажи, які думки сповнювали тебе.
- Пригадай, що таке **патріотична лірика**. Яка думка утверджується у відомих тобі віршах про Батьківщину? Які віршові рядки закарбувалися у твоїй пам'яті? Доведи, що вони співзвучні з мотивами байки «Голуб і Лелека».

Любов до рідного — могутнє диво!
 Нехай живеш на чужині щасливо,
 А туга гірко в серце б'є:
 Зове Вітчизна й путь далека,
 І ти летиш, як з вирію Лелека
 В гніздо своє.

 Літературознавчий клуб

Автор байки «Голуб і Лелека» — **Микита Годованець** (1893–1974).

Народився майбутній письменник на Поділлі в багатодітній селянській родині. Змалку захоплювався читанням, особливо цінував творчість Т. Шевченка та Л. Глібова. Учителював, працював у редакціях газет.

Микита Годованець

Життєвий шлях М. Годованця був непростим, адже в радянські часи забороняли висловлювати свою патріотичну позицію. Тож письменник зазнав переслідувань, однак не відмовився від байкарської творчості. Його перу належить декілька збірок байок.

М. Годованець знаходив джерела своїх творів у повсякденному житті. Саме так у його уяві народилася байка «Голуб і Лелека». Якось навесні під час уроку в школі письменник побачив у вікно, як лелека втомлено спускається у своє старе гніздо. Ця картина так схвилювала байкаря, що надихнула його на створення поетичних рядків, які він продиктував своїм учням.

У байці «Голуб і Лелека» образи птахів набули алегоричного змісту, відтворюють різні типи людської поведінки. Так, Голуб уособлює тих людей, які бояться всього незвіданого, невідомого, труднощів і випробувань. Тому вони не полишають своєї домівки. Тож і людям, характер яких утілено в образі цього птаха, невідоме щемливе відчуття повернення до своїх домівок після тривалої мандрівки. Натомість Лелека — це узагальнений тип людей, які за потреби покидають рідний край, однак залишаються патріотами і прагнуть понад усе повернутися на Батьківщину. Вони ніколи не проміняють її навіть на теплі й сонячні краї, де можуть жити в райських умовах. Для них «Любов до рідного — могутнє диво!».

 Ті вже знаєш про алегорію з уроків української літератури п'ятого класу. Цей художній прийом став тобі зрозумілим на прикладі казок. Тож пригадай, що *алегорія* (грец. – інакомовлення) – різновид метафори, інакомовне зображення якогось абстрактного чи узагальненого поняття в конкретному образі. Наприклад, образ лисиці є алегоричним зображенням хитрості, лева – сили, осла – упертості.

Звертаються до алегорії й автори байок. Байкарі використовують цей художній прийом, щоб за допомогою образів звірів зобразити актуальну для людей життєву ситуацію.

Поміркуй!

- Що спільного та відмінного між байкою та казкою?
- Чому твір М. Годованця «Голуб і Лелека» не можна назвати казкою? Доведи, що цей твір належить до жанру байки.
- Які почуття і переживання автор передав у діалозі персонажів байки «Голуб і Лелека»?
- Прокоментуй явище алегорії на прикладі байки «Голуб і Лелека».
- Які риси людських характерів алегорично втілені в образах птахів?
- У яких рядках твору висловлене повчання (мораль)?
- Яка ідея цієї байки?

У колі мистецтв

Образ лелеки – один із найбільш поширених у живописі. На картині Павла Волика «Оберіг» зображено лелек, які змостили гніздо поблизу людських осель. Розкинуті крила птаха асоціюються з його здатністю оберігати людську домівку від усіляких бід і негараздів. Ле-

П. Волик. Оберіг

Поміркуй!

- Розкажи про свої враження від картини П. Волика.
- Подумай, чому картина має таку назву. Для цього пригадай відому тобі легенду про Березиню.

лече гніздо, у якому невдовзі з'являться пташенята, художник зображує як символ домашнього затишку, продовження роду, як традиційний український оберіг.

 Мовна скарбничка

У народній творчості образ *лелеки* є втіленням провісника весни, уособленням добра, злагоди, затишку, сімейного добробуту й любові до рідного краю.

Про це влучно сказано в прислів'ях і приказках, наприклад:

Прилетіли лелеки – весну принесли здалека.

Лелеки летять тільки до добрих людей.

Де лелека водиться, там щастя родиться.

А які прислів'я і приказки про лелеку відомі тобі?

 Читай і досліджуй!

Дізнайся, які перелітні птахи проводять літо у твоїй місцевості. Пригадай, що ти знаєш про це з уроків курсу «Пізнаємо природу» або «Довкілля». Відшукай додаткову інформацію в бібліотеці або в рекомендованих учителями інтернет-джерелах. Результати дослідження презентуй на уроці.

І. Роп'яник. Прилетіли

 Підсумуй!

- Визнач тему та ідею байки М. Годованця «Голуб і Лелека».
- Розкрий значення алегоричних образів Голуба і Лелеки.
- Яка мораль байки? У яких рядках вона висловлена?
- Чи все тобі було зрозумілим під час роботи над цим літературним твором? Які питання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свої знання про творчість М. Годованця за допомогою смайлика.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Ліричні послання Україні

Читацький путівник

«Поезія — це завжди неповторність», — стверджує сучасна українська поетеса Ліна Костенко. Справді, кожен поет чи кожна поетеса по-своєму розповідає у віршах про рідний край, красу природи, почуття любові до Батьківщини, гордість за її минуле та віру в майбутнє своєї держави. Читаючи поетичні твори розділу «Ліричні послання Україні», ти переконаєшся, що стиль поетів різний, тож зможеш знайти вірші, які найбільш суголосні твоїм думкам і переживанням за нашу рідну Україну.

Павло Чубинський

 Ти вже знаєш, що лірика — це рід літератури. У ліричних творах, що зазвичай написані у віршовій формі, поети та поетеси прагнуть передати почуття — свої або ж ліричного героя чи героїні. Також тобі відомо, що ліричні твори, провідним мотивом яких є любов до Батьківщини, називають патріотичними.

Пригадай ліричні патріотичні твори, відомі тобі з п'ятого класу. Наразі ти дізнаєшся про ліричний твір, який є найголовнішим в Україні, часто звучить не лише в нашій державі, а й далеко за її межами.

Літературознавчий клуб

Кожен народ, кожна країна мають пісню, яку найбільше шанують і найчастіше виконують у найважливіші, найурочистіші моменти життя. Це — національний, або державний **гімн (славець)**.

У прадавні часи терміном «гімн» (у перекладі з давньогрецької — «хвалебна пісня») називали урочисту пісню на честь якогось божества, героя чи події. Сьогодні ж цим словом іменують найчастіше пісню-символ нації чи держави.

Скажімо, національним гімном Великої Британії та історично пов'язаних із нею країн (Австралії, Канади, Ямайки) є пісня «God Save the Queen» («Боже, бережи королеву»); Сполучених Штатів Америки — «The Star-Spangled Banner» («Прапор, усіяний зірками»); Польщі — «Jeszcze Polska nie zginęła» («Ще Польща не згинула»); кримських татар — «Ant Etkenmen» («Я поклявся»).

«Ще не вмерла України...», як ти добре знаєш, — гімн нашої нації й держави.

У кожному гімні, закономірно, звеличують свій народ, державу, згадують видатних історичних діячів і події, висловлюють найзаповітніші мрії та ідеали цього народу.

Ось первісний варіант пісні Павла Чубинського, яка згодом стала Державним Гімном України.

«Ще не вмерла Україна...»

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля!
Ще нам, браття-молодці, усміхнеться доля!
Згинуть наші вороги, як роса на сонці;
Запануем і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів.

Душу, тіло ми положим за свою свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Гей-гей, браття милі, нумо братися за діло!
Гей-гей пора встати, пора волю добувати!

Наливайко, Залізник і Тарас Трясило
Кличуть нас із-за могил на святеє діло.
Ізгадаймо славну смерть лицарства-козацтва,
Щоб не втратить марне нам свойого юнацтва.

Приспів.

Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане!
Нащо віддав Україну москалям поганим?!
Щоб вернути її честь, ляжем головами,
Назовёмось України вірними синами!

Приспів.

Наші браття слов'яни вже за зброю взялись;
Не діжде ніхто, щоб ми позаду зістались.
Поєднаймось разом всі, братчики-слов'яни:
Нехай гинуть вороги, най воля настане!

Приспів.

Учні та учениці виконують Державний Гімн України

Літературознавчий словник

Громадянська лірика – ліричні твори, у яких розкрито суспільно-національні мотиви. Однією із її жанрових форм є **патріотична лірика**, що розкриває почуття до Батьківщини.

Гімн (або *слáвень*) – у давнину так називали урочисту пісню на честь якогось божества, героя чи події; сьогодні цим словом іменують пісню-символ нації чи держави.

Поніркуй!

- Чи вдалося тобі помітити відмінність між словами тексту Державного Гімну України та щойно прочитаного твору?
- Які почуття охоплюють тебе під час читання чи прослуховування цього тексту?
- Про яких державних діячів та історичні події згадано в рядках «Ще не вмерла Україна...»? Подумай, чому саме про них. Довідатися, як поезія стала Державним Гімном України, тобі допоможе «Літературознавчий клуб».

Літературознавчий клуб

Слова Державного Гімну України написав **Павло Чубинський** (1839–1884).

Народився цей поет, народознавець, фольклорист і громадський діяч на Київщині у небагатій дворянській сім'ї. З юних літ ним рухала щира любов до рідного народу. Тому й обрав фах правника – щоб захищати у судах безправних земляків. Дбайливо збирав і до-

Павло Чубинський

сліджував народні звичаї, обряди, фольклорні твори. Сам писав вірші. Намагався відкрити безкоштовну школу для селян. Але російська влада заборонила таке «неподобство».

Зі студентських років П. Чубинський брав активну участь в українських патріотичних організаціях. Був знайомий і співпрацював із Тарасом Шевченком, іншими видатними українцями.

Український патріотизм дорого коштував П. Чубинському. Усе життя його переслідувала імперська влада — виключали з університету, неодноразово відправляли на заслання, позбавляли роботи. Жорстокі переслідування зрештою призвели до тяжкої хвороби і ранньої смерті.

Історія створення нашого гімну засвідчує нерозривну єдність Сходу і Заходу України, а також побратимство українського народу з іншими слов'янськими народами в боротьбі за свободу.

У середині ХІХ століття поневолені слов'яни — поляки, серби, чехи, українці, білоруси, болгары — укотре розгорнули боротьбу за національне відродження та незалежність, об'єднали сили в цій боротьбі. Зокрема, у київській квартирі Павла Чубинського часто збирався гурток вільнолюбних однодумців. Під час однієї з таких зустрічей восени 1862 року всіх вразили сербські студенти, які навчались у Київському університеті. Вони заспівали рідну патріотичну пісню, де були рядки: «срб се бије и крв лије за своју слободу...» («серби б'ються і проливають кров за свою свободу»).

Схвильований Чубинський несподівано вийшов у сусідню кімнату, а за пів години повернувся з уже готовим текстом пісні «Ще не вмерла Україна...». Усі присутні її відразу ж заспівали на сербський мотив. У тексті пісні вгадується вплив ще одного твору — «Маршу Домбровського». Ця польська пісня була відомою серед усіх слов'ян, що виборювали незалежність. А згодом стала гімном уже вільної Польщі. До речі, на мотив цієї пісні пізніше створили гімни Югославії (держава існувала до 2003 р.) і Болгарії.

Вірш П. Чубинського вподобали українські патріоти. За це власті відправили автора на заслання аж на далеку Північ. Ще більшої слави твір набув, коли у 1863 році його надрукували у Львові. А незабаром відомий західноукраїнський священник і композитор *Михайло Вербіцький* поклав цей текст на музику. Невипадково в мелодії гімну звучать величні мотиви церковної літургії — служби Божої.

Відтоді цей твір поступово утвердився як національний гімн України. Його цитували у своїх творах видатні митці (зокрема, І. Франко). Співаючи «Ще не вмерла Україна...», перемогали і йшли в останній смертний бій козаки армії Української Народної Республіки (УНР) і партизани Холодного Яру, вояки УПА.

У радянські часи гімн потрапив під сувору заборону. Навіть за згадку про нього людину кидали в концтабір. І лише з відновленням незалежності України твір знову повернувся.

Поступово «Ще не вмерла Україна...» стала справжньою народною піснею. Адже з'явилося багато її варіантів зі змінами й доповненнями. Особливо окрилено, життєствердно звучать рядки однієї з версій:

*Станем, браття, в бій кривавий од Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться і Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.*

Щиро віримо: так обов'язково й буде!

У 2003 році окремим законом ухвалено Державний Гімн України зі словами першого куплету і приспіву пісні П. Чубинського. Причому перший рядок дещо змінено: «Ще не вмерла України і слава, і воля...».

Зі словами Державного Гімну на устах український народ здобув перемогу у двох революціях — Помаранчевій (2004 р.) і Революції гідності (2014 р.), став на захист нашої землі від російських загарбників і відбудовує країну.

Мовна скарбничка

Як тобі відомо, слово *гімн* має давньогрецьке походження. А в українській мові також вживається слово *славець*, рідше — *славоспів*.

А який варіант найбільше сподобався тобі? Яке з цих слів, на твою думку, найточніше передає зміст поняття, що позначає урочисту пісню, у якій прославляється держава?

Михайло
Вербицький

Пам'ятник
П. Чубинському
(м. Бориспіль)
Скульптор
О. Пергаменщик

 Поміркуй!

- Доведи, що життя П. Чубинського – це шлях патріота і громадянина.
- За яких обставин було написано слова пісні, що згодом стала Державним Гімном України?
- Який вплив на творчість П. Чубинського мали сербські та польські пісні? Доведи, що в словах твору П. Чубинського відображено загальнолюдські, а не лише національні ідеали.
- Розглянь світлину із зображенням пам'ятника П. Чубинському. Чи вдалося автору, на твою думку, передати в скульптурі державотворче значення П. Чубинського?

 У колі мистецтв

Сьогодні «Ще не вмерла України...» виконують у найрізноманітніших обробках – офіційній, фольклорній, симфонічній, навіть у рок-версії, українською та багатьма іншими мовами. У всіх варіантах гімн потужно надихає наш народ на творчу працю й героїчну боротьбу за свободу та незалежність.

Зіскануй **QR-код** і подивись архівні відео виконання пісні. Зверни увагу на переживання учасників цих виступів. Більшість із них, можливо, уперше в житті почули рідний гімн і свято повірили в нашу незалежність. А які враження справили на тебе ці відеозаписи?

Виконання Державного Гімну України перед початком футбольного матчу

Медіатека, с. 55

 Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай різні версії виконання Державного Гімну України. Яка версія виконання гімну та відеоряд тебе найбільше вразили? Чому?
- Порівняй первинну редакцію пісні П. Чубинського і текст теперішнього Державного Гімну України. Чому, на твій погляд, саме ці рядки залишили в остаточній версії і внесли саме такі зміни?

Медіатека, с. 55

Читай і досліджуй!

Уперше пісню, що стала нашим національним гімном, було публічно виконано 10 березня 1865 року в галицькому місті Перемішль на концерті, присвяченому пам'яті Тараса Шевченка.

Перший запис на грамплатівку здійснено в жовтні 1910 року у виконанні славетного українського оперного співака *Модеста Менцінського*. Запис зберігся. За бажанням зіскануй **QR-код** і послухай його.

Медіатека, с. 56

Кубанські козаки (нащадки запорожців) створили свою версію пісні та виконували її навіть у радянські часи.

Гімн прозвучав знову ще в радянській Україні (у вересні 1989 року на фестивалі «Червона рута», м. Чернівці) попри заборони влади. Виконав його поет-бард Василь Жданкін разом із побратимами Віктором Морозовим та Едуардом Драчем.

Перше офіційне виконання гімну відбулось у квітні 1990 року у Львові.

Знайди інші цікаві факти про національний гімн та його авторів, виконавців і підготуй самотійно або ж разом зі своїми однокласниками / однокласницями інформаційну хвилинку «Чи знаєш ти, що...?».

Підсумуй!

- Яке значення має гімн для держави?
- Назви етапи становлення пісні на слова П. Чубинського як Державного Гімну України.
- Які історичні постаті згадані в пісні «Ще не вмерла Україна...»? Знайди інформацію про них у бібліотеці чи в інтернеті та стисло розкажи в класі.
- Які національні мрії, ідеали українського народу віддзеркалено у творі? Прочитуй відповідні уривки.
- Як відображено в пісні ідею дружби, взаємодопомоги українців з іншими народами? Чи актуальна ця ідея зараз? Наведи приклади з нашої недавньої історії і сьогодення.
- Чому «Ще не вмерла Україна...» за жанром є зразком саме громадянсько-патріотичної лірики? Прорекламуй рядки, що підтверджують твої міркування.
- Оціни свої знання про творчість П. Чубинського за допомогою смайлика.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Тарас Шевченко

Ти вже знаєш про життя і творчість геніального українського поета Тараса Шевченка. Що тобі запам'яталося про його дитинство, роки навчання на художника? Назви відомі тобі твори Т. Шевченка. Пригадай, який період у житті митця описаний у вірші «Шевченкова верба» Богдана Лепкого. А от що згадував, про що мріяв Т. Шевченко, перебуваючи на засланні, розкаже цей вірш.

«І досі сниться...»

І досі сниться: під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,

І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те
лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

 Поміркуй!

- Які враження справили на тебе поетичні рядки Т. Шевченка?
- Який настрій поет прагне передати у вірші? Поясни свою думку.
- Як картина природи виразнює емоції автора?

Літературознавчий клуб

Ці світлі рядки поезії було написано 1850 року, напередодні найтяжчого періоду заслання Тараса Шевченка до Новопетровського укріплення на півострові Мангишлак у Казахстані. Клімат тих

країв дуже суворий. «Справжня пустеля! Пісок та камінь; хоч би травичка, хоч би деревце — нічого немає» — так описав Тарас Григорович в листі місця свого заслання.

Умови каторги там були настільки нестерпними, що за наступні 7 років поет не зміг написати жодного вірша. За ним постійно стежили, обшукували, муштрували, посилали на тяжкі роботи.

Тарас Шевченко — солдат.
Автопортрет

📖 *Поміркуй!*

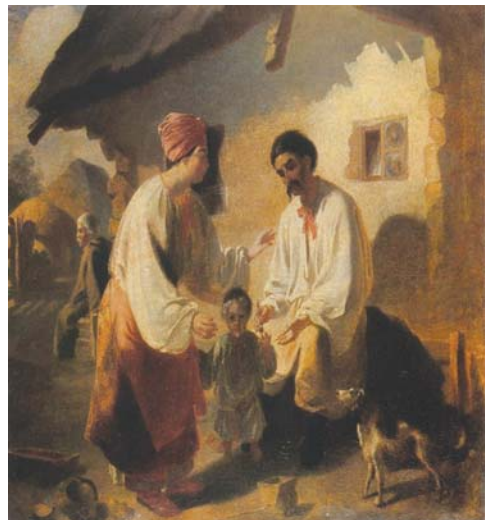
- Зіскануй **QR-код** і переглянь уривок із художнього фільму «Тарас Шевченко» режисера Ігоря Савченка, у якому точно відтворено атмосферу заслання поета. Розкажи про свої враження від перегляду.
- Роздивись автопортрет «Тарас Шевченко — солдат» (1847 р.). Про що свідчать вираз обличчя, погляд митця? Подумай, які переживання й думки переймали його в той час. Чи випадкова саме така — жовтувато-піщана — гама кольорів малюнка? Що вона підкреслює?

Медіатека, с. 58

Щоб не зламатися, не підкоритися життєвим обставинам, митець цілком зосередився на своєму внутрішньому, душевному житті, на спогадах і мріях. Про це йдеться у вірші «*І досі сниться...*». Поет пригадує радісні картини свого дитинства. Їхня родина жила із майже столітнім дідом Іваном. Малий Тарас дуже любив свого діда, захоплювався його розповідями про запорожців і гайдамаків, від нього перейняв вільнолюбний козацький дух. У вірші також ідеться про заповітні мрії поета — власне родинне щастя.

Кожен народ має свою національну мрію. Українську мрію

Т. Шевченко. Селянська родина

найточніше і найповніше висловив у своїх творах саме Тарас Шевченко. Помітно, що для митця найвищий вияв людського щастя — це сім'я. Та й більшість українців та українок саме так уявляють щастя. Родина, де всі, старші й молодші, люблять, підтримують, розуміють одне одного, де всім затишно й добре. І майбутню щасливу Україну поет уявляв саме так — «сім'єю великою, вольною, новою». А ще для Т. Шевченка вкрай важливо було жити в єдності, гармонії з красивою, лагідною рідною природою.

Ці заповітні мрії поет відображує за допомогою різноманітних художніх засобів, насамперед епітетів: «біленька хаточка», «хорошеє та кучеряве маленькеє внуца» тощо.

Поміркуй!

- Ще раз перечитай вірш «І досі сниться...». З якою музикою в тебе асоціюється ця поезія?
- Прочитай рядки, у яких поет утверджує гармонію людини й природи.
- У яких словах передано любов матері до рідних, її щастя? Які художні засоби це підкреслюють?
- Прочитай уривок, який розкриває ідею: краса, любов, гармонія перемагають будь-яке зло.
- Продекламуй рядки, у яких ідеться про те, що щира віра допомагає людині навчитися радіти життю, бачити щастя.
- Зверни увагу на пестливі слова у вірші. З якою метою автор їх вживає?
- Численні повтори (рефрени) підкреслюють ритм, створюють гармонійну мелодію тексту. Знайди і прочитай відповідні рядки поезії.

Ти вже знаєш, що ліричний герой або героїня — персонаж, про душевний світ якого йдеться в ліричному творі. Прослідкуй за душевним станом ліричного героя поезії Т. Шевченка.

Поміркуй!

- Схарактеризуй ліричного героя вірша «І досі сниться...». Зверни увагу, він не присутній у змальованих картинах, але його очима ми бачимо відтворений у поезії світ.
- Сформулюй мотив твору.
- Зіскануй **QR-код** і послухай виразне читання вірша «І досі сниться...». Склади партитуру тексту та підготуй власний варіант його декламації.

Медіатека, с. 59

У колі мистецтв

Живопис і поезія тісно переплелися у творчості Т. Шевченка. На засланні йому забороняли писати та малювати, але завдяки допомозі місцевої інтелігенції митець зміг протягом усіх 10 років каторги напівлегально займатися творчістю.

Живопис для Т. Шевченка став потребою і вираженням творчого духу. У картинах відображено всю глибину і самобутність його особистості. Він створював портрети й автопортрети, пейзажі, замальовки на історичні та міфологічні сюжети. Основний акцент художник робив на зображенні обличчя своїх героїв, а особливо виразними є їхні очі.

Мотиви, сюжети Шевченка-поета і Шевченка-художника часто перегукуються та взаємодоповнюються.

Читай і досліджуй!

Скориставшись матеріалами інтернет-джерел, рекомендованими вчителем / вчителькою, добери пейзажі українських художників, якими можна було б проілюструвати вірш «І досі сниться...». Зверни увагу на пейзажі *Архипа Куїнджі* та *Миколи Сергєєва*, які візуалізують образ українського села, показують його красу та чарівність.

Поміркуй!

- Роздивися картину Т. Шевченка «Селянська родина». Опиши її сюжет. Чим споріднені, а чим відрізняються сюжети цієї картини і вірша «І досі сниться...»? Яке символічне значення мають відблиски сонця на картині?
- Зіскануй QR-код і послухай пісню «І досі сниться під горою...» (муз. Л. Тельнюк, сл. Т. Шевченка). Поділися своїми враженнями.

Медіатека, с. 60

А. Куїнджі. Вечір в Україні

М. Сергєєв. Яблуні в цвіту

 Підсумуй!

- Які нові грані Шевченка-особистості та Шевченка-поета розкрилися перед тобою?
- Т. Шевченко – не лише поет, а й видатний художник. Прослідкуй, як познавчився на змалюванні природи і селянського побуту у вірші «І досі сниться...» талант Т. Шевченка як художника. Назви зорові образи у творі.
- Опиши образ України, якою вона постає у вірші «І досі сниться...».
- Чи виникло в тебе бажання більше дізнатися про Т. Шевченка та його творчість? Чому?
- Оціни свої знання про творчість Т. Шевченка за допомогою смайлика.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Іван Франко

 Ти вже знаєш, що Іван Франко – видатний український письменник і науковець.

Його твори відомі тобі ще з початкової школи та п'ятого класу. Пригадай, якої життєвої мудрості вчать нас чудернацькі пригоди Фарбованого Лиса із Франкової казки. Але насамперед І. Франко був поетом. Він написав 11 поетичних збірок! Ось один із найяскравіших віршів українського генія.

«Розвивайся ти, високий дубе...»

* * *

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться п'ута віковії,
Прокинуться люди.

Встане славно мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна.

Розпадуться п'ута віковії,
Тяжкі кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

«Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на *услугі*
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?

Пора, діти, *добра* поглядати
Для власної хати,
Щоб *газдою*, не слугою
Перед світом стати!»

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймося,
Українські люди!

Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими
трудáми
Вкраїна воскресне!

Мовна скарбничка

Розвивáтися – тут: укриватися листям, зацвітати.

Кубáнь – велика річка на Північному Кавказі.

Сян – велика річка, що починається на Заході України.

Услугá – прислужування, найми.

Дóбра – тут: багатство, майно.

Гáзда – у Галичині так називають господаря.

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія?
- З якою порою року поет асоціює відродження Батьківщини? Чому?
- Якими епітетами у вірші змальовано Україну?
- Пригадай, що таке **персоніфікація**. Знайди цей художній засіб у тексті. Прочитуй відповідні рядки.
- Якими, на думку І. Франка, мають стати українці та українки, щоб побудувати щасливу незалежну державу? Наведи приклади з недавньої історії і сьогодення, коли наші земляки гідно виконують Франкові заповіді.
- У вірші використано рефрен. Знайди його і поясни, яку думку він підкреслює.
- Який жанр цього ліричного твору? Свою відповідь умотивуй.

 Літературознавчий клуб

Іван Франко (1856–1916) — письменник унікального таланту і як поет, і як прозаїк, драматург, критик, публіцист, перекладач. Вільно володів чотирнадцятьма мовами. Твори писав не лише українською, а й польською, німецькою, російською, болгарською, чеською. Його вважали одним із найбільших інтелектуалів планети свого часу. Окрім літератури, займався літературознавством, філософією, мовознавством, етнографією, історією, сходознавством, психологією. Загалом Франко написав понад 100 томів (із них нині видано 50) праць.

Іван Франко

Австрійці, поляки, росіяни часто пропонували Франкові умови для розвитку його талантів. Але митець залишився вірним Батьківщині. Свій вибір він пояснював так: «Я — син селянина-українця, вигодований чорним хлібом, вивчений за останні згорьовані селянські копійки. Тому почуваю обов'язок віддячити своєму народові за те, що допоміг вибратися на висоту, де видно світло, де пахне воля. Іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням».

І. Франко послідовно продовжував і поглиблював Шевченкові найзаповітніші ідеї. Обстоював ідею об'єднання свого народу, розділеного загарбниками між різними імперіями. Самовіддано боровся за повну незалежність України і суспільну справедливість у ній.

Заради цієї мети він створював численні громадські організації, зокрема першу українську політичну партію, видавав патріотичні часописи. За свою громадсько-політичну діяльність поет чотири рази був ув'язнений австрійською владою та підірвав здоров'я в тюрмі.

І. Франко (сучасні зображення)

Пристрасний заклик до національного відродження й об'єднання українського народу розгортається й у вірші І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...». Поет, як і в багатьох інших творах, висловлює передчуття, що наближається час визволення України. І намагається своєю вірою, надією надихнути своїх сучасників на боротьбу. Франкові пророцтва незабаром здійснилися. Але ненадовго. Тому й сьогодні український народ знову продовжує запеклу боротьбу за втілення його ідеалів.

Цей вірш поет написав у ХІХ ст., але він є актуальним і нині, адже в ньому йдеться про незалежну, вільну Україну.

Тисячолітній дуб Залізняка
в Холодному Яру (Черкащина)

Поміркуй!

- Що нового про І. Франка як митця та особистість тобі стало відомо?
- Порівняй вірш «Розвивайся ти, високий дубе...» І. Франка з гімном (славнем) «Ще не вмерла Україна...» П. Чубинського. Які споріднені мотиви, образи, художні засоби в цих творах? Про що це свідчить?
- Склади партитуру тексту і підготуй виразне читання вірша «Розвивайся ти, високий дубе...». Поет користувався галицьким варіантом (діалектом) української мови, тому зверни увагу на своєрідне наголошування деяких слів.
- Зіскануй **QR-код** і послухай гуртове читання вірша. За бажанням зорганізуйте таке читання у своєму класі.

Медіатека, с. 64

У колі мистецтв

Вірш «Розвивайся ти, високий дубе...» за символікою і ритмікою дуже близький до народних пісень. Дуб в українському фольклорі символізує дерево життя, силу, міць, здоров'я, невмирущість, козацький дух. У праукраїнській міфології дуб був символом слов'янського язичницького верховного бога Перуна — володаря вогню та блискавки, покровителя вояків і ковалів. І. Франко втілює в цьому образі майбутню вільну й могутню українську державу.

 Поліруй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай народну козацьку пісню «Ой, розвивайся та, сухий дубе...» у виконанні гурту «Хрещатий Яр». Подумай, у чому спорідненість пісні та вірша І. Франка.
- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню «Розвивайся ти, високий дубе...» у виконанні Б. Баглая. Зверни увагу на природність звучання тексту І. Франка у фольклорному виконанні. Яке враження справила на тебе пісня?

Медіатека, с. 65

Читай і досліджуй!

Із шанобливими словами звертається до дуба І. Франко у своїй поезії. Про шану українського народу до цього міцного довговічного дерева свідчать і результати Всеукраїнського конкурсу «Національне дерево України» з визначення найстаріших, відомих, історичних, видатних і естетично цінних дерев України, який було проведено в 2009 році.

Довідайся про підсумки цього конкурсу, у яких номінаціях дерево стало переможцем. Таке цікаве дослідження допоможе тобі зрозуміти символічний зміст цього образу у фольклорі та поезії І. Франка.

Підсумуй!

- Підготуйся до виразного читання вірша І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...». Обери правильну інтонацію і темп читання. Подумай, яку думку ти хочеш донести слухачам / слухачкам.
- Чи все тобі було зрозумілим під час роботи над цим літературним твором?
- Які питання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свою роботу над поезією І. Франка за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Ми́кола Воро́ний

Ти вже знаєш, що найдавнішими українськими книгами були літописи. У них описано діяння давно минулих літ, ще княжих часів України–Руси. Одну таку оповідь покладено в основу поеми Миколи Вороного «Євшан-зілля», яку ти наразі прочитаєш.

Мовна скарбничка

Читаючи твір про давні часи, зверни увагу на слова та вирази, що можуть бути тобі невідомі. Запам'ятай їх значення.

Зацура́ти – цуратися, триматись осторонь, уникати.

Яси́р – так тюркські народи називали бранців, полонених.

Гуде́ць – народний співець, волхв, мудрець-віщун.

Шуга́ти – літаючи, швидко пересуватися.

Сповито́к – тут: згорток.

Баді́лля – стебла і листя рослини.

Твар (застаріле слово) – обличчя.

Спе́рти гру́ди – важко дихати від сильних переживань.

Євшан-зілля

(Скорочено)

В давніх літописах наших
Є одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування...

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацура́ли, занедба́ли...

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Був улюблена дитина.
Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З *яси́рем* в полон і потім

При собі лишив за вроду.
Оточив його почоботом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Поміркуй!

- Про які часи йдеться в поемі «Євшан-зілля»?
- Які історичні постаті згадує автор?

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотіни.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

 Поміркуй!

- Як переживає хан розлуку з рідним сином?

Кличе він *гудця* до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти *шугаєш*
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не pomoже,
Дай йому євшана-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

 Поміркуй!

- Завдяки чому хан сподівається повернути свого сина?

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зраженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув він
Вже і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу...

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'ятьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

Т. Куц. Ілюстрації до поеми
«Євшан-зілля»

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пуста замість серця,
Порятунку вже не буде!..
Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в *сповитóчку!*..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,
Із грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте *баділля*.
Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар поблідла у небо́ги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і ба́тенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, *спёрло груди*.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

📖 *Поміркуй!*

- Який вибір робить син хана?
- Що для нього є найбільш цінним?

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу...

* * *

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях напра-
вить, —
Шлях у край свій повороту?!

📖 *Поліркуй!*

- Яке враження справила на тебе поема «Євшан-зілля»?
- Які рядки твору викликали в тебе найбільші хвилювання?
- Чому хлопець почав забувати рідний край?
- Як хан переживав розлуку із сином? Як це характеризує його як батька? За допомогою яких художніх засобів поет описує душевний стан хана?
- Які якості має гудець, судячи із ханової характеристики? Зверни увагу, що використано приховані порівняння (порівняння в орудному відмінку). Знайди їх і з'ясуй символічне значення кожного з них.
- За змістом твору поясни, символом чого є євшан-зілля.
- Якою буде твоя відповідь на запитання автора в останніх рядках поеми?

📖 *Літературознавчий клуб*

З давніх-давен у степах на південно-східних кордонах України-Руси жив великий кочовий народ *пóловці*. В одному з половецьких переказів ішлося про те, як хан повернув через багато літ свого сина з руського краю додому за допомогою аромату *євшан-зілля*. Так половці називали полин. Ця гірка трава з гостро-холоднуватим запахом буйно розростається в степах.

Давно вже зникли половці, забулася навіть їхня мова. А переказ зберігся. Завдяки тому, що він згаданий у Галицько-Волинському літописі під 1201 роком.

Хоч половці й ворогували з русичами, але їхній переказ припав нашим предкам до душі. Адже любов до рідної землі — почуття священне і близьке всім народам. Крім того, українці теж оселилися в тих самих степах і заснували козацьку Запорозьку Січ. Українці вважають євшан-зілля символом Батьківщини і пам'яті про предків.

Повернення втраченої національної пам'яті завжди було і є вкрай важливим для нашого народу. Бо загарбники весь час намагаються знищити цю пам'ять, щоб українці та українки забули свої корені, зреклися Батьківщини та рідної мови.

Степовий полин

Символічний образ євшан-зілля часто згадується в художніх творах. Невипадково, що до літописного патріотичного сюжету звернувся у своєму творі й **Микола Вороний** (1871–1938). Справі відродження і звільнення України він присвятив усе своє життя.

Народився майбутній письменник у краю неозорих січеславських степів, біля Дніпрових порогів. Справжнім українцем виховав хлопчину його дід Павло. Попри те, що 25 років прослужив у російській армії, він не зрікся своїх коренів — усе життя розмовляв тільки українською.

Письменник мав славних предків. Його прапрадід був ректором Києво-Могилянської академії — першого університету в Східній Європі.

Змалку хлопчина захоплювався літературою і театром. Зачитувався творами Тараса Шевченка, Фенімора Купера, Жуля Верна. Сам почав писати вірші. Зі шкільних років доєднався до підпільного українського руху, організував гурток, читав і поширював заборонену літературу. За це юнака відрахували і заборонили продовжувати навчання в російській школі. Вороний емігрував за кордон і здобув вищу освіту в престижних Віденському і Львівському університетах. Оселився в Галичині, яка тоді належала до Австро-Угорської імперії.

Молодий поет потоваришував з І. Франком, працював у Науковому товаристві імені Т. Шевченка, був режисером театру «Руська бесіда».

Повернувшись у Наддніпрянщину, митець продовжив творчу діяльність. Брав активну участь в українській революції 1917 року, став одним із засновників Центральної Ради — першого українського парламенту. Зі словами пісень, автором яких є М. Вороний, козаки армії УНР ішли в бій. Зокрема, дуже популярною в ті роки і пізніше в лавах УПА була його пісня «За Україну, за її волю!». Більшовицький режим не пробачив письменникові незламного українства. Вороного неодноразово арештовували, а згодом стратили.

У незалежній Україні творчість письменника, заборонену російськими загарбниками, було повернуто нашому народові. Сьогодні вона знову надихає українців та українок.

Микола Вороний

 Поміркуй!

- Доведи, що М. Вороний був справжнім патріотом.
- Як ти розумієш метафору: «Там, де пустка замість серця, порядунку вже не буде...»? На підставі чого гудець зробив такий висновок про душу ханського сина?
- Чому саме аромат євшан-зілля пробудив половецьке серце хлопця?
- Основну частину поеми можна умовно поділити на шість епізодів. Добери з тексту чи придумай заголовки до епізодів поеми, а також до її вступу та заключної частини.
- Який, на твою думку, епізод у сюжеті твору є кульмінаційним, тобто вирішальним, найбільш напруженим? Свої міркування обґрунтуй. Яку роль у цьому епізоді виконують епітети?
- Сформулюй ідею твору. Знайди і процитуй строфу, що найповніше її розкриває.

 Літературознавчий клуб

У літературі розрізняють три роди — епос, лірику і драму. Порівняймо для прикладу вже вивчені тобою твори. Так, «Чарівні окуляри» В. Нестайка — це епічний твір, бо в його основі сюжет — розповідь про певні події та їх учасників / учасниць: Васию Богданця, Ромку Черняка, Маргариту Степанівну та інших. Характери героїв / героїнь насамперед розкриваються через їхні вчинки. Найчастіше такі твори пишуть прозовою мовою. А от «І досі сниться...» Т. Шевченка — твір ліричний. Бо в ньому йдеться про почуття й переживання ліричного героя. Такі твори переважно пишуть віршованою мовою.

Нерідко різні літературні роди можуть зближуватися. Тоді з'являються суміжні форми. Якщо поєднуються ознаки епосу (розповідь про події, вчинки героїв / героїнь) і лірики (розкриття почуттів і думок персонажів), то такі твори називають **ліро-епічними**. Серед суміжних жанрових форм найчастіше трапляються **ліро-епічні поеми**.

Яскравий приклад ліро-епічної поеми — «Євшан-зілля» М. Вороного. Це великий віршований твір про важливі події в людському житті. Водночас автор розкриває почуття й думки героїв, особливо хана й гудця.

Літературознавчий словник

Ліро-епічний твір — художній твір, у якому поєднано епічне й ліричне змалювання життя (сюжет і розгортання почуттів).

Ліро-епічна поема — великий, переважно віршований твір, у якому змальовано значні події і яскраві характери, а також подано роздуми й переживання героїв / героїнь.

Ліричний відступ — уривок, у якому автор / авторка розкриває свої почуття й думки з приводу зображуваного у творі.

Одна з характерних рис ліро-епічних творів — наявність **ліричних відступів**. У поемі «Євшан-зілля» ліричними відступами є її вступна і заключна частини. Це звернення автора до читачів / читачок з метою донести до них провідну ідею твору.

Пам'ятай!

- Що таке **ліро-епос**?
- Чому «Євшан-зілля» за жанром є саме ліро-епічною поемою?
- Розкрий зміст ліричних відступів у творі.

Читай і досліджуй!

«І золота клітка для пташки — неволя», — стверджує народна мудрість. Саме в такій золотій клітці опинився син половецького хана, але, не задумуючись, змінив її на волю у своєму рідному краї.

Проведи невеличке дослідження: добери інші приказки і прислів'я, суголосні з головною думкою поеми «Євшан-зілля». Це будуть короткі влучні повчальні вислови про волю, незалежність, любов до рідного краю. Запиши не лише ті, що тобі вже відомі, а й ті, які тобі скажуть рідні або близькі люди, або ж звернися до інформаційних джерел.

У колі мистецтв

Майже половина України (приблизно 48 % її території) розпросторилась у степовій природній зоні. Тому степ оспівано в нашому фольклорі, літературі, живописі.

Одним із неперевершених майстрів степового пейзажу був український художник грецького походження *Архіп Куїнджі*. Він народився й виріс у краю приазовських степів біля Маріуполя. Митець любив і тонко відчував степ і в багатьох своїх творах його опоетизував.

Картина «Степ» — один із шедеврів А. Куїнджі. Безкрайній степ, тільки-но закучерявилась ніжна весняна зелень. Небо ще сіруватє, досвітнє. По землі гуляє ранковий вітерець, і трава хвилями стелиться за обрій. Вражає незорість, привілля цього світу. Виникає відчуття, що степ ніби рухається, колишється, навіть відчувається повівання вітру. Оце і є диво справжнього мистецтва!

А. Куїнджі. Степ

Поміркуй!

- Роздивися картину А. Куїнджі «Степ». Розкажи про свої враження в класі.
- Чи допомогла тобі картина уявити місце подій поеми М. Вороного?
- Чи вдалося художнику передати красу степового пейзажу? Поділися своїми міркуваннями.
- Пригадай, репродукції яких полотен А. Куїнджі тобі вже траплялися на сторінках підручника української літератури. На які особливості художньої манери цього художника ти звернув / звернула увагу?

Підсумуй!

- Над якими питаннями допомогла тобі замислитися поема «Євшан-зілля»? Чи спадали вони тобі на думку раніше?
- Підготуй виразне читання епізоду поеми, який справив на тебе найбільше враження.
- Ще раз дай відповідь на прикінцеве запитання автора. Чи змінилися твої міркування щодо того, що є тим символічним «євшан-зіллям», яке допомагає зараз багатьом українцям та українкам пригадувати, пробуджувати свою національну свідомість?
- Чи виникло в тебе бажання прочитати поему повністю? Якщо так, зіскануй **QR-код** і прочитай.
- Що для тебе залишилося незрозумілим під час роботи над цим літературним твором?
- Оціни свою роботу над поемою М. Вороного «Євшан-зілля» за допомогою смайлика.

Медіатека, с. 73

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Михайло Ткач

 Ти вже знаєш, що *пісня* – невеликий віршовано-музичний твір, призначений для співу. Досконалість пісні залежить від майстерності багатьох митців / мисткинь – поетів (текст), композиторів і музикантів (мелодія), виконавців (спів).

Український народ надзвичайно співучий. З піснею ми радіємо, святкуємо, сумуємо, кохаємо, дружимо, працюємо, боремося за свободу та незалежність нашої держави, долаємо ворогів... Піснею озивається сама наша національна душа. Тому й існують сотні тисяч прекрасних українських народних пісень і тисячі авторських. Одна з них належить перу поета-пісняра Михайла Ткача.

Моя Україна

На рóсах, на вóдах, на всіх перехóдах
Курлічеш мені в журавлиних ключах,
Моя Україно, родіма країно,
Ясні небеса в материнських очах.

Я чую твій голос, пшеничний твій колос
У душу мені засіває зерно́,
Моя Україно, колиско-калино,
Пізнати тебе мені щастя дано́.

З тобою розлука, гірка мені му́ка,
Печаль журавля без гнізда в чужині́.
Моя Україно — білявко-хатино,
З твого́ вікна світить доля мені.

Поміркуй!

- Поділися своїми враженнями про вірш «Моя Україна».
- Перечитай уважно поезію «Моя Україна» і назви образи, за допомогою яких у творі поєднано красу рідної природи й родинні цінності.
- Чи доводилося тобі чути пісню на ці слова? Якщо так, спробуй її наспівати.

 Мовна скарбничка

Пригадай, що тобі відомо з уроків української мови про *звертання*. Знайди звертання в тексті вірша «Моя Україна». До кого воно адресовано? Поясни його неодноразове повторення. Зверни увагу на знаки пунктуації при звертанні. Дізнайся про автора цієї поезії.

 Літературознавчий клуб

Михайло Ткач (1932–2007) — відомий український поет-пісняр. Народився і виріс у Буковині. Здобув освіту лікаря. Але захоплення літературою перемогло.

У доробку митця 13 поетичних збірок, кілька кіносценаріїв. Та насамперед — десятки чудових пісень, якими заслухується вся Україна. Особливо популярні — «Ясени», «Марічка», «Сніг на зеленому листі», «На щастя, на долю», «Ластівка», «Моя Україна».

М. Ткач плідно співпрацював із багатьма видатними композиторами — О. Білашом, В. Івасюком, М. Мозговим, І. Покладом. Його пісні виконували такі славетні співаки, як Д. Гнатюк, М. Кондратюк, А. Мокренко.

У *пісні «Моя Україна»* М. Ткач символічно змальовує душу нашої Батьківщини. Особливо вражає наскрізний *образ журавля*. В українців / українок ці птахи символізують тугу прощання з рідним краєм. І це зрозуміло. Напевне, і тобі доводилося чути восени журливе курликання журавлиних ключів, що відлітають на чужину. А ще журавлі символізують вірність Батьківщині. Адже завжди повертаються додому і тільки тут в'ють гнізда, висиджують пташенят.

Михайло Ткач

О. Шупляк. До рідних гнізд

ТТи вже знаєш, що композиція художнього твору — це його побудова. Але епічні й ліричні твори композиційно відрізняються. В основі побудови епічного твору є сюжет. А в ліричному творі сюжету немає, натомість увага зосереджується на певному почутті. Тому побудову ліричного твору визначає розгортання почуття чи думки.

Літературознавчий словник

Композиція ліричного твору — вихідний момент (початкове враження чи думка); розвиток почуття (враження чи думки розгортаються); резюме (авторський висновок).

Такі компоненти композиції помітні й у творі М. Ткача «Моя Україна». Перші два рядки — це вихідний момент: журавлиний крик нагадує про Батьківщину; наступні — розвиток почуття: захоплення рідною землею; резюме (висновок) — останні два рядки: Україна є щастям і долею для ліричного героя.

Поміркуй!

- Пісенний текст завжди підкреслено ритмізований, мелодійний. Із цією метою часто використовують рефрени. Знайди їх у творі. Нагадай їх назви.
- Пригадай, що таке **рима**. Для створення особливої мелодійності, наспівності поети іноді використовують внутрішні рими. Це співзвучність слів усередині вішових рядків. Знайди і процитуй рядки у творі «Моя Україна» з внутрішніми римами.
- Схарактеризуй ліричного героя цього твору. Який його характер, життєві цінності?
- Сформулюй провідний мотив вірша.
- Доведи, що твір «Моя Україна» є зразком патріотичної лірики.

У колі мистецтв

Саме композитор перетворює текст на пісню, дає їй голос. Музику до вірша М. Ткача «Моя Україна» створив відомий сучасний композитор *Ігор Пóклад*.

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню у виконанні хору «Дзвони пам'яті». Які почуття й переживання посилив композитор музичним супроводом?

Медіатека, с. 76

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Зіскануй **QR-код** і подивися біографічний кінофільм про поета М. Ткача «Молодію серцем я», послухай його спогади-інтерв'ю. Які епізоди із життя митця, його роздуми тебе найбільше зацікавили? Розкажи про це в класі.

Медіатека, с. 77

2. Знайди в інтернеті пісні на слова М. Ткача і підготуй для однокласників та однокласниць презентацію його найкращих пісенних творів. Яка з пісень поета тобі найбільше сподобалася? Чим саме?

Підсумуй!

- Пригадай відомі тобі види лірики. Доведи, що вірш «Моя Україна» М. Ткача належить до патріотичної лірики. Сформулюй мотив цього вірша.
- Які відомі тобі твори української літератури тематично та ідейно близькі до вірша М. Ткача?
- Підготуйся до виразного читання вірша «Моя Україна» або ж підготуй сольне чи групове виконання пісні на слова М. Ткача. Для цього зіскануй **QR-код**.
- Чи все тобі було зрозумілим під час роботи над поетичним твором? Які питання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свою роботу над поезією М. Ткача за допомогою смайлика.

Медіатека, с. 77

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Дмитро Кремень

Ти вже знаєш, що поезію, у якій виражені почуття любові до рідного народу, називають *патріотичною лірикою*. Захоплення Батьківщиною, возвеличення її мови відображено у творах Т. Шевченка, І. Франка, М. Вороного, Г. Кирпи, Т. Майданович та інших. Патріотичні мотиви виразно звучать й у творчості сучасного українського поета Дмитра Кременя.

«Літа мої і зими...»

(Уривок із вірша «Книга Буття, чи Батія»)

Літа мої і зими,
Скільки б не стало літ,
Доти живі усі ми,
Доки живий цей світ.
Доки простори відкриті
Птахові й кораблю.
Доки на цьому світі
Я ще цей світ люблю.
Доки...
А справді, доки
Сіятиме жалі
Найласкавіший дотик
Мови моєї землі.

Мова твоя, Україно,
З подиху солов'їв.
Мова моя солов'їна —
З присмерку Соловків.
Мову мою і землю
Я відкриваю знов.
Як її відокремлю
Від усесвітніх мов,
Мука моя й основа...
Тільки на все життя
Стане Книгою Слова
Книга твого Буття.

Мовна скарбничка

На Солов'єцьких островах (група островів на малолюдних російських північних просторах) був найстрашніший радянський концтабір. Там загинули сотні тисяч безвинних в'язнів, особливо багато українців. Відтоді саме слово *Соловки* стало символом радянського терору.

Поміркуй!

- Які почуття викликає в тебе вірш?
- Пригадай, що таке **мотив**. Сформулюй провідний мотив поезії «Літа мої і зими...».
- Схарактеризуй ліричного героя цього вірша. Які почуття та думки прагне передати автор?
- Підготуйся до виразного читання поезії вголос і продекламуй її в класі.

Літературознавчий клуб

Автор цих пронизливих рядків **Дмитро Кремінь** (1953–2019) — визначний поет, публіцист, перекладач.

Доля і творчість цього митця — яскраве свідчення неосязності та нерозривної єдності українських земель. Народився й виріс на Закарпатті, а другою його батьківщиною стала Миколаївщина.

Тому і в поезії Д. Кременя переплітаються мотиви, образи Карпатських гір і скіфсько-козацьких степів.

Перший вірш Дмитро написав ще в п'ятому класі. А у восьмому класі вже вийшли друком його чотири вірші. Своїми літературними вчителями називав насамперед Т. Шевченка, Б.-І. Антонича, П. Тичину.

Філологічну освіту поет здобув в Ужгородському університеті. За вільнолюбну, патріотичну творчість студента переслідував КДБ (Комітет державної безпеки — таємна поліція в СРСР). Пережив обшуки, допити, цькування.

Учителював на Миколаївщині, працював журналістом, керував літературною студією, викладав у вищих навчальних закладах. Завжди перебував у центрі українського громадського життя.

І все ж найважливішим покликанням для Д. Кременя була літературна творчість. Він видав понад 20 поетичних збірок. Перекладав поезії з німецької, грузинської, вірменської, осетинської та інших мов. Був удостоєний найвищої в нашій державі Національної премії України імені Т. Шевченка. Твори Д. Кременя перекладено на англійську, китайську, словацьку мови.

Дмитро Кремень

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай вірш Д. Кременя «А де ж те скіфське золото?..». Які мотиви й образи, характерні для творчості митця, ти помітив / помітила в цій поезії?
- Подумай, чи відобразилася життєва позиція поета на його творчості. Свої міркування підтвердь рядками поезій.

Медіатека, с. 79

Мотиви його лірики — захоплення Україною, рідною мовою, утвердження спадкоємності поколінь, збереження історичної пам'яті, роздуми про сенс людського життя, щастя любові, відтворення краси природи, осмислення цінності мистецтва.

Ось і вірш «Літа мої і зими...» зі збірки «Скіфське золото» є ліричним роздумом про важливість рідної землі та мови в житті кожного. Якщо людина любить свій рідний край, то стає його часточкою. Душею народу є рідна мова. У ній відобразилася наша

минувшина і запрограмоване вільне, славне майбуття. Вона прекрасна, милозвучна — «з подиху солов'їв». Але доля її трагічна. Упродовж століть за те, що людина навіть просто говорила українською, загарбники жорстоко карали. Тому «найласкавіший дотик» рідної мови «сіяв жалі». Відтак кожному поколінню українців та українок знову і знову доводилося відкривати свою мову і Батьківщину — «з присмерку Соловків».

Поміркуй!

- Перечитай ще раз уважно поезію «Літа мої і зими...». Як ти розумієш рядки: «Доти живі усі ми, доки живий цей світ»; «Стане Книгою Слова Книга твого Буття»?
- Знайди епітети й метафори у вірші. Які мотиви, думки автора вони виразняють?

У колі мистецтв

Поезію Д. Кременя покладено на музику. Він автор близько 500 пісень. Композитори відзначають глибину змісту, патріотичну спрямованість, емоційність віршів поета. Його вірш «Книга буття, чи Батія...» став основою для пісні «Моя Україна» (муз. О. Нежигай, сл. Д. Кремень).

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню «Моя Україна». Поділися враженнями в класі.
- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню «Ластівочка» (муз. Т. Ярова, сл. Д. Кремень). Які емоції та почуття передає пісня? Чи вдалося виконавиці донести їх до тебе?

Медіатека, с. 80

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Д. Кремень в одному зі своїх інтерв'ю зазначив: «Прізвище в мене справді красиве, образне, метафоричне. Без вогню не було б і цивілізації на планеті. Це перше. Друге — це те, що кремень — мінерал, у нього практична місія... Життя таке минуше! Як його жити каменем при дорозі, коли ти кремень! Ось і крешу, крешу,

крешу!»). Довідайся, що таке *кремінь*, і поясни метафоричність прізвища поета. Якими фактами із життєпису і творчості митця можна підтвердити ці його слова?

2. У час повномасштабної російсько-української війни з'явилося багато патріотичних віршів і пісень. Вони вражають своєю щирістю, добротою, непохитною вірою в перемогу українського народу. Безперечно, якісь із цих творів запам'ятались і тобі. Поділися своїми враженнями про ці твори, процитуй їх у класі.

А ще ти можеш зісканувати **QR-код** і подивитися відеопредставлення вірша «Тільки не пиши мені про війну...». Його створив поет, громадський активіст, воїн Збройних Сил України Павло Вишебаба для своєї доньки. Рядки вірша читають його бойові побратими і поєстри, показуючи світлини своїх дітей.

Медіатека, с. 81

Яке враження справили на тебе цей твір і його читці? Як ти гадаєш, чому тато-воїн просить доню не писати йому про війну? Яким він бачить людське щастя? Чи згоден / згодна ти з таким уявленням про щастя? Свою думку обґрунтуй. За бажанням можеш написати невеличкий есей.

Підсумуй!

- Яке враження справила на тебе особистість Д. Кременя та його поезія?
- Чи будеш ти в подальшому читати поезію Д. Кременя? Чому?
- До якого виду лірики можна віднести прочитані тобою ліричні твори поета? Своє міркування обґрунтуй.
- Пригадай відомі тобі ліричні твори українських та зарубіжних поетів / поетес. Що спільного між ними та лірикою Д. Кременя? А в чому полягає його самотність?
- Що для тебе залишилося незрозумілим у поезії Д. Кременя?
- Оціни свій рівень розуміння творчості цього поета за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Різдвяні дива

Читацький путівник

Продовжується твоя подорож сторінками художніх творів, у яких змальовано чарівну природу, звичаї і традиції українського народу. Настала зима, і, напевно, ти разом із рідними й близькими вже готуєшся до святкування. Різдво є найбільш урочистим зимовим святом.

Із цього розділу ти довідаєшся, як святкували Різдво твої однолітки в давнину. Ти також прочитаєш сучасні твори про те, які пригоди й дива можуть статися в різдвяні дні. Поринь у казкову атмосферу, помрій разом із літературними персонажами, адже недаремно кажуть, що напередодні Різдва найзаповітніші бажання можуть здійснюватися.

Михайло Коцюбинський

Ти вже знаєш про традиції святкування Різдва в Україні, про пісні зимової обрядовості нашого народу. Пригадай відомі тобі колядки й щедрівки.

Дізнатися про різдвяні пригоди твого однолітка Василька й життя його родини в ХІХ столітті ти зможеш із оповідання Михайла Коцюбинського «Ялинка».

Мовна скарбничка

Зверни увагу на слова, значення яких може бути тобі незрозумілим.

Приста́вити – доставити, привезти.

Ла́годити – готувати.

Га́яться – запізнюватись.

Намогті́ся – попроситися.

Обламáтися – вийти з ладу.

Піти в за́токи – вийти за межі прокладеної в снігу колії.

Миша́стий – сірий.

Копі́л – тут: дерев'яний брусок, який використовується для з'єднання частин саней.

Васа́г – верхня частина саней.

Ялинка

(Скорочено)

I

Настав святий вечір.

В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів долі та м'яв мак до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстарший у сім'ї. Василько м'яв мак і все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

«Чого батько журяться? — думав він. — Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?».

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам, — удався він до Якіма. — Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної...

Яким помовчав.

— А що б ви дали? — спитав він перегодом.

— Та вже не будемо торгуватись... Кажіть ціну...

— Три карбованці дасте, — відповів Яким.

— Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом, — таж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

— Добре, я дам три карбованці, — обізвався чоловік, — але му-сигте *приставити* ялинку сьогодні, бо пани ще хотять прибрати її на вечір.

— А як її приставити, коли я слабий, а хлопець малий ще, — сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

Л. Горошко. Обкладинка книжки «Ялинка»

— Не так-то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати — годину... Завидна завезе, завидна й поверне...

Яким подумав і махнув рукою.

— Якось воно буде... містечко не за горами.

Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов.

Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна було купити від шевця жінчині чоботи. Хвалити бога, Олена не ходитиме на свята в подраних чоботях.

 Поміркуй!

- Чи відчувається передріздвяна святкова атмосфера в хаті Василька? Прокоментуй свої спостереження.
- Які обставини змусили його батька продати ялинку?
- Зверни увагу, як письменник змальовує почуття і переживання хлопчика.
- Знайди в тексті портрет Василька. На чому зосереджує увагу автор в описі зовнішності головного героя?

Ю. Ящук. Зелені ялинки в снігу та хатинка лісника

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг і Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, узуті в здорові чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись замерзлимими гілочками, і, наче мертві, не ворушилися од вітру. Під деревами, на білому, як цукор, снігу, сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею заманячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало

на сніг... Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, закинув на плечі і поніс. Вершечок з ялинки волікся за батьком і лишав на снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг бачити того пенька, того місця, де за хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не стало видно пенька.

— Васильку, го-ов! а йди сюди! — гукнув з подвір'я батько. Василько побіг до батька.

— *Лагодь*, сину, сани, відвезеш ялинку. Та хапайся, сину, бо вже ген-ген з полудня, а треба вернутись завидна... Коли б ще снігу не було, — казав Яким, удивляючись у край неба, — наче хмара насувається. Не *гайся*, Васильку, не гайся, бо нерано...

На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитись у дорогу. Він запряг коней, удяг кожушину і виїхав з двору.

📖 *Поміркуй!*

- Уважно перечитай уривок з оповідання «Ялинка», у якому змальовано зимову природу. Передай свої враження.
- Які художні засоби використав автор для відтворення зимового пейзажу? Випиши їх у зошит, згрупувавши так: епітети, метафори, порівняння.
- Подумай, чи під силу буде Василькові без пригод довести ялинку панам.

II

Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Разно бігли *мишасті* коненята. Дорога була слизька, і сани *йшли в затокки*. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу,

А. Михайлюк. Ілюстрація до оповідання «Ялинка»

що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за комір... Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукава, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не постеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч. Враз — сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в санях, і Василько дав сторчака в сніг. Коні стали. Василько підвівся, обтріпуючись з снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві *копили* зламались, *васаг* лежав нарізно від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не можна було. «Підожду, може, хто над'їде та дасть мені яку раду», — подумав він, поглядаючи на дорогу, яку раз у раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав межі деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь... Василько ступнув кілька ступнів наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явивсь яроч, якого не повинно бути на його дорозі. Василько постеріг, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випріг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

Василько виїхав на узлісся. За лісом було поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів. «Адже я на дорозі... Се дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села...».

Поміркуй!

- *Яке враження на тебе справила пригода, що сталася з Васильком?*
- *Що б ти порадив / порадила йому в цій ситуації?*

III

Вирядивши Василька, Яким легенько зітхнув; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий рік дещо купити... Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив тую ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в віщо вдягнутися, нічого й кусати...

Олена поралась коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору з вечерею.

Ніхто не постеріг, що надворі ішов сніг.

Аж дівчатка, бавлячися під вікном, радісно скрикнули:

— Сніжок! Сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір! Олена та Яким разом глянули в вікно.

— Ой лишенько! Як той бідний Василько прибується додому в таку негоду! — скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заволоклося сніговими хмарами, рвачкий вітер забивав дух. Яким стривожився. «Коли б ще яка біда не лучилась хлопцеві», — подумав він.

Г. Зорик. Колядники

Поміркуй!

- Чому радісне свято Різдва в родині Якіма перетворилося на тривожний Святий вечір?
- Подумай, що спричинило небезпечну пригоду Василька. Чи можна було їй запобігти?

— Ну, що? — спитала Олена, як він увійшов до хати.

— Завірюха... та, може, ущухне... повинен би Василько над'їхати.

А хуртовина не вщухала. Олена раз у раз заглядала в вікно, вибігала надвір і все зітхала та бідкалася.

Вже смеркалося, а Василька не було.

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночі! Наче без тих трьох карбованців і не обійшлося би? Що з тих грошей, коли через їх можна позбутись найстаршої дитини?

Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі. Яким мовчав, але тривоживсь не менш од Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухавсь, як виє хуртовина, надаремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос...

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері; старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю.

А. Михайлюк. Ілюстрація до оповідання «Ялинка»

«Просили вас на вечерю батько й мати, і я вас прошу. Будьте здорові з святим вечором!» — проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці. «А де ж Василько?» — поспитав він перегодом. Олена заголосила. Господи!

Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати...

IV

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею. Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом сьвів під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво у білу сорочку.

Скоро розвиднілось. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та невесело було на серці в Якіма та в Олені. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло; сніг блищав, аж очі боліли глянути на його. Вони в'їхали в ліс. Олена пильно дивилась межі дерева...

Ще здалеку заманячили на дорозі поламани сани, зазеленіла присипана снігом ялинка.

А. Михайлюк. Ілюстрація до оповідання «Ялинка»

А. Михайлюк. Ілюстрація до оповідання «Ялинка»

Враз щось під'їхало. Яким озирнувся і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — скрикнув Яким.

— Та хазяїн послали мене по ваші сани. Ще й казали і сю ялинку відвезти до пана... Василько обламався учора, збивсь з дороги і ледве добився до нас уночі.

— То Василько живий?! — скрикнули разом Яким і Олена.

— Та вже ж живий... Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

— Слава тобі, господи! — зраділи бідолашні. — Слава тобі, господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а поламани сани примостили на Якимових. Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

 Потіркуй!

- Чи виправдала кінцівка оповідання твої очікування? Поясни свою думку.

 Мовна скарбничка

В оповіданні «Ялинка» використано синоніми *завір'юха*, *хуртовіна*. Скористайся словником синонімів української мови й добери з нього ще слова зі схожим значенням.

 Літературознавчий клуб

Михайло Коцюбинський (1864–1913) народився у Вінниці в сім'ї небагатих дворян. Майбутній письменник зростав чутливим до краси в усьому — природі, одязі, стосунках із людьми. Мав романтичну вдачу й запальний характер. Втративши батька, допомагав матері та молодшим братам і сестрам. Тому змушений був після закінчення Шаргородського духовного училища облишити мрії про навчання в університеті. Учителював, займався репетиторством. Але його справжнім покликанням стала літературна творчість. Письменник досконало знав 9 мов. Твори писав українською — мелодійною і співучою мовою його рідного Поділля.

В оповіданні «Ялинка» М. Коцюбинський звернувся до популярної в ті часи «різдвяної теми», що започаткована в «Різдвяних оповіданнях» Чарльза Дікенса. Ці твори англійського письменника ти читаєш на уроках зарубіжної літератури.

Існує окремий жанр «*різдвяне оповідання*», у якому традиційно розповідається про події напередодні або під час різдвяних свят. Такий твір часто починають з опису труднощів у житті

Михайло Коцюбинський

головних героїв / героїнь. Але завжди знаходиться вихід зі скрутних ситуацій завдяки «різдвяному диву» — вдалому збігу обставин, щасливій випадковості або втручання янголів чи новонародженого Ісуса Христа.

Літературознавчий словник

Різдвяне (або святочне) **оповідання** — жанровий різновид оповідання, у якому йдеться про події напередодні Різдва або під час його святкування.

Художня деталь — подробиця змальованого явища, яка через підтекст характеризує його.

В оповіданні «Ялинка» змальовано декілька днів із життя родини дванадцятирічного хлопчика Василька напередодні та під час Різдва. У творі протиставлено радість, яка панує у переддень Різдва, і сумний настрій у хаті Василька, оскільки в родині безгрошів'я.

Хлопчик змушений везти зрубану ялинку замовникові, попри сум, адже це деревце подароване йому батьком за успіхи в навчанні. Настрій Василька автор передає за допомогою *персоніфікації*.

Ти вже знаєш, що *персоніфікація* — різновид метафори, надання тваринам, неістотам, явищам або поняттям якостей людини.

Паралельно змальовано психологічний стан хлопчика, якому шкода своєї ялинки, і стан дерева, яке, мов живе, здригається під ударами сокири. Важливу роль у відображенні почуттів і переживань головного героя під час подорожі до міста відіграють *персоніфіковані описи* зимової природи. Що більше Василько хвилюється, відчуває тривогу, їдучи незнайомою дорогою через ліс, відчай, коли зламалися сани, то дужчає вітер, білі снігові хмари вкривають небо, і починається хурделиця.

Пригоди хлопчика закінчуються щасливо — він доїхав до свого дядька, переночував у нього, на ранок ялинку доставлено замовникові, а Василька забрали батьки.

Щастя і радість повертаються різдвяного ранку в хату Василька. У цьому оповіданні диво порятунку не пов'язане з янголами чи Ісусом Христом, але вдалих збіг обставин і щаслива випадковість, зображені у творі, надають святу Різдва особливої магічності.

У колі мистецтв

Тему українського Різдва та його традицій у своїй творчості розкриває чимало митців. Особливий різдвяний дух відчувається в роботах українських художників / художниць, як от на картинах митця XIX ст. Кирила Трутовського «Колядки в Україні» та сучасної художниці Оксани Збруцької «Різдво».

Українське музичне мистецтво також відтворює різдвяну тематику. Композитор кінця XIX — початку XX ст. Микола Лисенко створив «Різдвяну ніч» — першу українську оперу-колядку. Лібрето до цієї опери створено за повістю М. Гоголя «Ніч перед Різдвам».

Нерідко звертаються до різдвяної тематики й сучасні виконавці та виконавиці.

К. Трутовський. Колядки в Україні

О. Збруцька. Різдво

Поліркуй!

- Різдвяна картина кого з художників справила на тебе найбільше враження? Поясни чому.
- Визначись зі своїм сусідом / сусідкою по парті, який музичний фрагмент хто з вас послухає:
 - уривок опери М. Лисенка «Різдвяна ніч»;
 - фрагмент музичного фільму «Різдвяна історія з Тіною Кароль».

Медіатека, с. 91

Для цього зискануй **QR-код**.

- Поділіться своїми враженнями. Подумайте, чому тема різдвяних свят така популярна і в літературі, і в живописі, і в музиці, і в кіно різних часів.
- Які художні фільми різдвяної тематики тобі відомі? Коротко розкажи про один із них.

Читай і досліджуй!

Різдвяні ялинки встановлюють не лише в будинках, а й на центральних площах великих міст. Навіть у 2022 році під час повномасштабної російсько-української війни на Софійській площі української столиці було встановлено святкову ялинку, яку оздобили кульками синього й жовтого кольорів (було майже 1000 кульок), білими голубами, зображенням захисника Києва — архистратига Михаїла та прапорами країн, що допомагають Києву впоратися з викликами та наслідками війни. На верхівці ялинки розмістили Державний Герб України.

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Традицію прикрашати ялинку на Різдво українці та українки запозичили в німецькій культурі. Знайди інформацію про це в інтернет-джерелах і підготуй для своїх однокласників / однокласниць цікаву розповідь.

2. Розкажи в класі про святкування Різдва у твоїй родині або ж серед близьких тобі людей. Розповідь проілюструй світлинами із власної фотоколекції.

Підсумуй!

- Чи виникло в тебе бажання прочитати повний текст оповідання М. Коцюбинського «Ялинка»? Якщо так, то зіскануй **QR-код** і прочитай або послухай повний варіант оповідання, скориставшись матеріалами ресурсу.
- З яким календарним святом пов'язані події, описані в оповіданні? Про які звичаї та традиції українського народу в ньому розповідається?
- Перекажи стисло зміст твору від імені Василька.
- Визнач ідею оповідання.
- Доведи, що «Ялинка» М. Коцюбинського — різдвяне оповідання.
- Оціни свою роботу над засвоєнням цієї теми підручника за допомогою смайлика.

Медіатека, с. 92

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Ірина Жиленко

Ти вже знаєш, як захопливо й поетично змальовують українські письменники / письменниці зиму, Різдво та інші веселі зимові свята. Напевно, тобі запам'яталися вірш Олени Пчілки «З ґринджолятами», вивчений торік, а також оповідання М. Коцюбинського «Ялинка».

А яка ж зима без снігу? А якого кольору сніг? Не поспішай із відповіддю. Спробуй глянути на сніг, як це зробила поетеса.

Підкова

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, сёрпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —
Й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і будуть — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

Н. Коваль, О. Коваль.
Ілюстрація до вірша «Підкова»

 Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе вірш?
- Що тебе здивувало в ньому?
- Чому поетеса бачить сніг таким різнобарвним?
- Які події змальовано в поезії?
- Коли сніг став для авторки звичайним?

 Мовна скарбничка

Чи відомо тобі, який це колір – *фіалковий*? У збірках поезій Ірини Жиленко назви кольорів ужито 1059 разів! Фіалки – улюблені квіти поетеси. Тож про них вона згадує дуже часто. А чи відомо тобі, які це кольори – помаранчевий, лимонний, оливковий, бузковий, каштановий, чи персиковий? Чи знаєш ти про походження назв цих кольорів?

Подумай, назви яких ще кольорів походять від назв рослин і тварин.

 Літературознавчий клуб

Авторка вірша «Підкова» – **Ірина Жилénко** (1941–2013) – письменниця складної долі, але сонячного, радісного таланту.

Народилася вона в Києві якраз напередодні Другої світової війни. Воєнне лихоліття перебула в Стецівці на Черкащині – у рідному селі батьків. У Києві навчалась у школі та в університеті, прожила все життя. Тим, що зберегла духовне українство в зросійщеній тоді столиці, завдячувала бабусі Христі.

Повоєнне дитинство було тяжким, убогим і сірим. Та щира, життєрадісна, наділена багатою уявою Іринка сприймала світ дивовижним і барвистим, а всіх людей – привітними й добрими.

Згодом письменниця згадуватиме: «По пальцях можна перерахувати наші кольорові враження. Адже навіть кіно було чорно-білим. Так, кольорів було замало. Але ж... золоті кульбабки і лілові бузки Ботанічного саду, багрянні жоржини палісадів

Ірина Жиленко

і синє київське небо. А китайські ліхтарики? А кўльки і паперові квіти? Як цікаво було жити!». Не дивно, що дівчинка з таким поетичним світосприйманням уже у 8 років почала писати вірші. І літературна творчість на все життя стала головним її покликанням.

З дитинства Ірина Жиленко не сприймала обману, несправедливості, була гордою з того, що українка. Тому в дорослому віці ця тендітна жінка брала участь у рухові опорі комуністичному режимові. Мужньо витримувала переслідування влади.

Її ж поезія — добра, привітна, «тиха». А ще вражає особливою милозвучністю й багатством кольорів: «Біла, як біла лілія. / Снилась вороні ідилія. / Снівся їй Білий Вовк, / білий, як білий шовк. / Рвав він у лузі лілії — / лілії для Емілії». Ось таке замилювання музикою звуків і барв. Письменницю захоплювали квіти, особливо фіалки. На їх честь створила навіть окремий жанр — «вірші-фіалки».

Ірина Жиленко дуже любила дітей. Тому ще в підлітковому віці пішла працювати вихователькою до дитсадочка. А згодом написала багато цікавих і веселих книжок для дітвори.

Поезія «Підкова» художньо досконала. Про що ж вона? Як відомо, підкова — спеціальне пристосування, що захищає копита коней. Знайдену на дорозі підкову вважають символом щастя, здійснення заповітних бажань. Мрія дівчинки — героїні твору — бачити й показувати іншим яскравість, багатобарвність, красу світу. Щоб люди милувались і раділи, пробуджували свою творчу уяву. Саме в цьому для неї і є щастя.

Але ж ця підкова кимось загублена, власник сумуватиме, помітивши її втрату. Тому совісна дівчинка й хоче віддати знахідку Дідусеві Морозу. Отак закінчується веселий, казковий день. А попереду їх ще безліч. Адже краса завжди з нами, а фантазія не має меж. Звідси такий життєрадісний, жартівливий настрій вірша «Підкова».

Н. Коваль, О. Коваль.
Ілюстрація до вірша
«Підкова»

Поміркуй!

- Які риси самої авторки помітні у вдачі ліричної героїні вірша?
- Схарактеризуй основні образи твору – Діда Мороза, роззяв, дівчинку, літаки.
- За допомогою яких художніх засобів змальовано образ літаків?
- З якою метою авторка наводить точне число роззяв – 700? Їх саме стільки й було? Як називають цей художній засіб?
- Чим роззяви милувалися біля вікна дівчинки? Прочитуй відповідні рядки. Лірична героїня насміхається з роззяв чи просто жартівливо їх описує? Чому ти так гадаєш?
- Чому дівчинка все-таки вирішила віддати підкову Дідові Морозу?
- Чому раптом так змінився світ, коли зникла підкова? Що вона символізує в поезії?

М. Глущенко. Зимовий день

М. Глущенко. Рання весна

У колі мистецтв

І. Жиленко вдалося побачити різні відтінки в такому звичному білому снігові. Завдяки поетесі подивитися на сніг якимось інакше вдалося й тобі. Зверни увагу на пейзажі, створені українським художником *Миколою Глущенком*. На картинах ти помітиш тонке відчуття художником декоративної виразності кольору.

Дивно, але свої заняття живописом митець поєднував із розвідницькою діяльністю. Саме він завчасно попереджав про початок Другої світової війни.

Чарівна краса рідної землі була для М. Глущенка справжнім джерелом натхнення.

Роботи видатного українсько-го майстра знаходяться в колекціях музеїв різних країн світу.

 Полірукуй!

- Чи доводилося тобі раніше бачити картини художника М. Глуценка?
- Які кольори використовує митець, зображуючи сніг? Подумай, чому саме такі.
- Що спільного між поезією І. Жиленко та живописом М. Глуценка?

 Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і подивися відеорозповідь про долю і творчість І. Жиленко. Роздивись її світлини різних років, послухай інтерв'ю. Чим зацікавила тебе ця особистість?

Медiateка, с. 97

 Підсумуй!

- Які рядки вірша закарбувалися у твоїй пам'яті? Прочитуй їх.
- Що для тебе залишилося незрозумілим у поетичному творі І. Жиленко?
- Чи виникло в тебе бажання прочитати інші твори поетеси? Чому?
- Оціни свої знання про творчість І. Жиленко за допомогою смайлика.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Богдана Матіяш

Ти вже знаєш із твору Лесі Українки «Лелія» про дивовижних казкових ельфів, що живуть у квітах. Пам'ятаєш про Павлуся, який завдяки їм здійснив незвичайну мандрівку і навіть одужав від тяжкої хвороби?

Наразі ти здійсниш цікаву подорож до королівських садів дівчинки Єви, де навіть на Різдво квітнуть білосніжні лілії і можуть статися справжні дива.

Єва і білосніжна квітка лілії

В одному королівстві в молодих Короля і Королеви народилася донька. Батьки дуже довго чекали на дитину, тому не було меж їхній радості. Раділо їй усе королівство, бо любило своїх

правителів і щиро тішилося їхньому щастю. Та воно було недовгим. Минуло декілька днів відтоді, як дівчинка народилась, і батьки усвідомили, що вона майже постійно мовчить. Дитина і усміхалася без звуку, і плакала так, що не було чути її плачу, хоча коли народилась, то — як і всі немовлята — закричала, і Королева на звук її голосу щасливо усміхнулася. Але після того дівчинка замовкла, і вже ніхто її не чув.

Король скликав найкращих лікарів з усього королівства, вони оглянули дівчинку, яку батьки охрестили Євою, і похитали головами. Сказали:

— Не народилася вона німою, але чому тепер мовчить, не знаємо. Просіть Бога, щоб наділив її даром говорити. Бо в Його руках воля давати і забирати те, що Він дав.

Запросив Король і своїх мудреців, щоб вони порадили, що робити, і пояснили, що сталося з дитиною. Але й вони після довгої наради сказали:

— Не знаємо, наш ласкавий Королю, чому Королівна мовчить. Дав Вам Бог дар мати дитину, та чомусь забрав у неї дар мови. Просіть Бога, щоб Він вклав дитині слова в уста. Нічого мудрішого ми Вам не підкажемо.

І, зажурені, мудреці пішли з палацу, бо гірко було їм бачити Короля і Королеву у великому смутку замість радості, якою так недавно вони були сповнені.

Довго молилися Король і Королева, щоб їхня донечка вимовила хоч звук. Щоб почути, як вона сміється... Але минали дні й місяці, і нічого не змінювалося. Дівчинка мовчала і так, мовчки, росла.

Росла Єва дуже доброю. Дуже любила гратися в королівському саду серед розкішних дерев і квітів, а ще — приходити в королівський парк, де жило багато

В. Штанко. Обкладинка книжки «Казки Різдва»

 Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе початок оповіді? Чи вдалося письменниці викликати в тебе співчуття до головної героїні твору та її батьків?
- Як ти думаєш, чи повернеться до Єви здатність говорити?

добрих звірят. Тут вона обіймала ручками міцні стовбури дерев, притулялася до них, схиляла гарне личко до кори, проводила по ній пальчиками, заплющувала очі й дуже пильно до чогось дослухалася. І хоч ніхто в це не повірив би, вона тоді чула, про що думають дерева. Про що шелестить їхнє листя і про що вони одне з одним перемовляються. І хоч сама нічого не могла сказати їм словами, але доторками долонь теж навчилася про щось розпитувати дерева, щось їм розповідати. Малювала щось на корі — і так розповідала деревам про себе, і про своїх батьків, і про те, як би вона хотіла сказати їм: «Я люблю вас, мамо й тату»... Древа слухали, як тоді сумно б'ється мале Євине серденько, і самі засмучувалися — аж найгарніше листя опадало серед літа на землю, і садівник дивувався, чому так рано почався листопад.

В. Штанко. Ілюстрація до казки «Єва і білосніжна квітка лілії»

Єва розуміла й мову трави і квітів. Вона часто сідала на землю біля чудових квіток, цілувала їхні голівки, лагідно проводила пальцями по їхніх листочках, і квіти дуже любили, коли дівчинка довго-довго сиділа біля них. Не раз до неї зліталися пташки: соловейки, зяблики, сойки, голуби, ластівки, дятли, стрижі та дрозди, — і розповідали їй різні дивовижі, які тільки бачили в світі. Прибігали малі лякливі зайці — і було дивно, що поруч із Євою вони переставали будь-чого боятися. Приходили їжаки й вивірки, бурундуки і бобри, а часом навіть маленькі сарни навідували малу безмовну Королівну. І хто бачив здалеку, як дівчинка сидить серед квітів, дерев і трав, а довкола неї виспівують пташки і лацаться звірі, дуже дивувався. А маленька Єва розуміла мову кожного з них і теж чудувалася, що ніхто із людей не вмів слухати, про що говорить старий дуб і ясен, і ромашка, і вивірка, і тремкий малий соловейко.

Серед пахучих троянд, ромашок, маків, настурцій і інших прекрасних квіток, поруч своїх друзів звірят Єва уявляла собі країну, де все завжди цвіте. Де немає смутку, де можна бути вільно-вільно. До всіх говорити, кожного обійняти. І журилася, бо старий сич якимось сказав їй, що вона розуміє мову всього жи-

вого саме тому, що не може говорити до людей. А Єві якнайбільше хотілося говорити саме людською мовою. Словами, яких вона ніколи не відчула на губах. Дівчинці дуже хотілося почути звук власного голосу, і їй здавалося, що він був би такий красивий. Що якби Бог дав їй дар говорити, вона щебетала би, як пташка — від ранку до вечора. І тоді розповіла б усім довкола про ті дивовижі, які їй розказали дерева, квіти, звірята й пташки.

Щодня Єва багато часу проводила з мамою-Королевою. Мама вчила доньку малювати і вишивати, і малій ручці Королівни легко піддавалися найтонші узорі, а малюнки ніби самі собою малювалися під її пензликом. А молодий Король часто вирушав із дочкою на прогулянки і розповідав про світ не менші дивовижі, ніж усі Євині приятелі.

Батьки дуже любили свою дитину і найбільшим щастям для них було б, якби вона могла до них озватися. Але Королівна тільки обіймала їх своїми малими ручками, притулялась довірливо до їхніх рук, а часом засинала в когось із них на грудях — і на її вже заснулому личку в кутику ока не раз блищала сльоза. Король із Королевою тоді теж крадькома втирали очі рукавом королівських шат.

Поки тривали весна і літо, Єва часто бавилась у садах і парках, але коли наставала осінь, а потім зима, вона теж не втрачала радості, бо тоді майже щодня приходила до чудесної королівської оранжереї, де росли сотні заморських квіток із теплих країв і щебетали барвисті заморські пташки. Садівник радів, коли Королівна приходила їх провідати, бо знав, що все дуже добре росте, як дівчинка просто трошки побуде біля рослин і легко-легко торкнеться їх рукою.

Єва любила квіти, але з усього, що росло в оранжереї, їй

І. Кузьмицька. Фея

 Поміркуй!

- Який надзвичайний дар має Єва? Як вона допомагає природі?
- Яка найзаповітніша мрія головної героїні твору?
- Що тобі найбільше подобається в характері Єви? Чи хотілося б тобі подружитися з нею?

найдужче подобалися лілії. Може, тому, що вони були спокійні і тихі. А може, тому, що з усіх чудернацьких рослин, які росли поруч, вони були найпростіші. І дуже-дуже тендітні. Червоні, жовтогарячі, жовті лілії вже розквітли, а білі, як сніг, усе ніяк не розпускали своїх пуп'янків. Росли помалу-помалу.

Садівник якось сказав Єві:

— Якщо ці лілії добре доглядати, вони зацвітуть якраз на Різдво.

Єва дуже зраділа. Тепер вона щодня приходила до лілій. Поливала їх і просто сиділа поруч з ними, милуючись листочками, стеблами і ще закритими пуп'янками.

Білі лілії

Мовна скарбничка

Назва квітки *лілія* співзвучна із жіночим іменем. Вона походить від давньогалльського «лі-лі», що означає «біла-біла». Іменем Лілія називають дівчаток у різних народів. Так, у стародавніх римлян це ім'я було однозвучним із назвою квітки — Ліліум. А в єврейській культурі Ліліт — зменшувальна форма імені першої жінки, яку Бог створив до Єви, що означає «нічна тиша».

Ідучи до оранжереї, Королівна щодня підходила до джерела в парку, біля якого стояла мила прегарна статуя Богородиці. Дівчинка присідала біля неї і розповідала їй подумки про все-все, що їй тільки думалося. І якось пообіцяла, що на Різдво принесе їй пахучу білу квітку лілії. Тоді Єві здалося, що Богородиця, почувши це, усміхнулась, і Єва подумала, що раніше не бачила нічого гарнішого за цей усміх. І коли прийшла до своїх улюблених лілій, простягнула руки до їхніх листочків і подумки швидко-швидко сказала, що їм обов'язково треба розквітнути на Різдво, бо вона пообіцяла

Ю. Пацан. Різдво в Україні

Богородиці, що принесе їй найкращу з квіток. І ліліям, здається, теж стало з цього радісно.

Чим менше залишалося днів до Різдва, тим більше було приготувань у палаці. Усе мили, чистили, прибирали, щоб палац сяяв і виблискував. Кухарі пекли, варили, тушкували, маринували, сушили і солили розмаїті наїдки. Королівські музиканти налаштовували інструменти, лагодили смички і з ранку до ночі грали гами. Лісники вибирали найкращі ялинки і встановлювали їх у розкішних залах. Король із Королевою готували дарунки одне для одного, а також для своїх підданих, бо на Різдво всіх мало бути обдаровано.

Єва теж готувала подарунки батькам-Королям. Вона розшивала бісером маленьку торбинку для мами і гаптувала шовкову хустинку для тата, і в переддень Різдва її дарунки були готові. Зрештою, вже весь палац був готовий до свят, і чекання на них було дуже світлим та радісним.

У день Різдва Єва прокинулася дуже рано — найпершою з усіх. Одягнулася і поспішила до оранжереї. Звично зупинилася біля Богородиці, біля якої тепер стояв чудовий вертеп, усміхнулася, торкаючись поли її одягу, і проказала подумки:

— Сьогодні Ти матимеш найкращу з квіток. Зараз я Тобі її принесу! — і чимдуж помчала до оранжереї, не помітивши навіть, що Богородиця знов дуже ніжно і тихо усміхнулася.

В оранжереї в улюбленому кутку з ліліями Єва побачила, що розквітли майже всі білі лілії. Одна була краща за іншу, і Єва на якусь мить зацікавилася, повна захвату й непевності, котру вибрати. Врешті обережно зірвала дві. Одну — для Богородиці, а другу — для батьків-Королів. І хуленько побігла крізь сніги з білими делікатними квітами в руках до статуї.

Трохи задихана, вона зупинилася біля вертепу і радісно — як завжди подумки — вигукнула:

— Ось для Тебе найгарніша квітка лілії! — але зрозуміла, що чує свій голос.

І ці слова солодкі, як молоко і мед, а може то солодкі не тільки слова, але й сам її голос, якого Єва ще ніколи не чула. І від радос-

 Поміркуй!

- Як готуються до Різдва в королівському палаці?
- Доведи, що християнські цінності шануються як у простій селянській сім'ї Василька з оповідання М. Коцюбинського «Ялинка», так і королівською родиною Єви.
- Якого дива чекає Єва на Різдво?

ті, несподіванки й щастя дівчинка заплакала, так і притискаючи до грудей обидві чудові квітки. Її схлипування було голосне, і плач був плачем не смутку, а радості.

Крізь сльози дівчинка подивилася на обличчя Богородиці, не знаючи, що сказати. Поклала білу, як сніг, лілію біля її ніг і прошепотіла:

— Дякую тобі... — а тоді витерла сльози і побігла до палацу.

Швидко збігши сходами догори, постукала в двері королівської спочивальні, розчинила їх і, підбігши до батьків, які щойно встали і стояли біля вікна, обійняла їх обох водночас малими ручками й вигукнула:

— Тату! Мамо! Настало Різдво! Найгарніше Різдво в моєму житті! Бо розквітла білосніжна квітка лілії, і я принесла її Богородиці і можу тепер говорити!

Батьки зацікавилися несподіванки, а тоді кинулись обіймати малу Королівну й розпитувати її, як і що сталося, і їхні слова змішувалися зі сльозами радості й подиву.

За мить уже весь палац знав, що Королівна заговорила, і кожен поспішав переказати щасливу новину далі й далі. А ще всі поспішали до храму на святкову Різдвяну Літургію, щоб привітати в святі народженого Ісуса та Його Матір, і за таку особливу радість, яка сталася в це Різдво, міцно подякувати.

Єва, стоячи в церкві поміж Королем і Королевою, була особливо щасливою. Вона вперше могла співати в це Різдво. Мала Королівна пильно стежила за текстом Літургії, побожно і з трепетом переживаючи серцем кожне її слово. І спів хору: «Все в нас сьогодні радістю наповнилося!» — що линув, здавалося, аж до неба, наповнював її великим щастям.

Так світло і вільно, як сьогодні, Єві ще ніколи не було. Вона уважно дивилася на ікону Різдва, на Богородицю, втомлену подорожжю до Єгипту, але щасливу, бо в неї на руках був малий Ісус. І Королівна думала, що найбільша радість часто приходить після найбільшого смутку і туги. Але врешті, коли вона станеся, то ллється найгарнішою піснею, найміцнішою вдячністю.

В. Штанко. Ілюстрація до казки «Єва і білосніжна квітка лілії»

А ще Єва усміхнулася, бо подумала, що ладан у церкві сьогодні так міцно пахне ліліями, і від цього їй стало на серці солодко-солодко.

📖 *Поміркуй!*

- Доведи, що для Єви настало «найгарніше Різдво в її житті».
- Чи замислювався / замислювалася ти про значення мовлення в житті людини?
- Кому завдячує Королівна своїм чудесним зціленням?
- Чому, на твою думку, щасливі події трапилися саме на різдвяні свята?

Літературознавчий клуб

Богдана Матіяш (1982) — сучасна українська письменниця. Вона народилася й живе в Києві. Працює редакторкою, займається перекладами, пише поетичні й прозові твори. Вважає свою літературну працю своєрідним даром. Найулюбленіша її дитяча письменниця — Астрід Ліндгрен.

Богдана Матіяш є авторкою казок, сповнених вірою в Бога, у справедливість і людські чесноти. А ще письменниця любить квіти — сама їх вирощує та доглядає. Тому одна з її казок називається «Єва і білосніжна квітка лілії», що входить до збірки «Казки Різдва». Королівна Єва має дар феї — чути голоси тварин і рослин, зцілювати їх. Але вона мріє про звичайну людську здатність — говорити з людьми й бути почутою ними. І ця мрія здійснюється. Але не випадково. Особиста біда не зламала дівчинку. Вона щира, добра, приязна, готова допомагати всім, радіє красі, вірить. Щодня Королівна звіряє свої думки і почуття Богородиці. А на Різдво приносить до її статуї, дарує білі лілії — символ чистоти душі. Єву безмежно люблять батьки, тішаться нею, підтримують. Ця любов допомагає Королівні здолати випробування долі.

«Єва і білосніжна квітка лілії» за жанром — традиційна **різдвяна казка**. Адже в цьому творі діють фантастичні істоти, чудесні події трапляються напередодні Різдва. Так само, як і в різдвяних оповіданнях, у таких казках головні герої / героїні долають труднощі і здійснюють свої мрії. Але це відбувається як своєрідне

Богдана Матіяш

Різдвяне диво — завдяки чарівним захисникам, казковим предметам і добрим учинкам.

З Євою також стається диво — до неї повертається здатність говорити, завдяки її добрій душі та викоханим нею квітам лілії. Це диво чинить Богородиця, у яку дівчинка вірить усім серцем.

У колі мистецтв

У християнській культурі біла лілія є символом чистоти. Вона традиційно трапляється на картинах та іконах поряд з Богородицею або ж у зображеннях свята *Благовіщення*. Адже, за біблійним переказом, у цей день Архангел Гавриїл подарував Діви Марії білу лілію й сповістив, що вона народить Спасителя світу. Білі лілії традиційно вирощують у монастирських садах різних християнських країн світу.

Українські живописці також поєднують образи лілій і Діви Марії, як-от на картині сучасного художника *Олександра Охупкіна «Благовіщення»*. Його картини називають «домашніми іконами».

О. Охупкін.
Благовіщення

Поміркуй!

- Роздивися картину О. Охупкіна «Благовіщення». Поділися своїми враженнями.
- З якою метою, на твою думку, художник зображує квіти як елемент ікони?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Тобі вже відомо про походження та значення жіночого імені Лілія. А чи знаєш ти, що означає твоє ім'я? Розкажи про це своїм однокласникам і однокласницям.

2. У казці Б. Матіяш на Різдво розквітла чарівна квітка лілії. А чи відомі тобі інші квіти, які стали атрибутами цього хрис-

тиянського свята? Підготуй презентацію про них, наприклад, про зигокактус Шлumberгера або ж пуансетію. За можливості використай світлини із власної фотоколекції.

Підсумуй!

- Яке враження справила на тебе різдвяна історія про Єву?
- Які риси характеру головної героїні допомогли здійснитися різдвяному диву?
- Визнач ідею казки «Єва і білосніжна квітка лілії».
- Доведи, що твір Б. Матіяш має жанрові ознаки різдвяної казки.
- Якщо тебе зацікавила творчість Б. Матіяш, ти можеш прочитати або ж послухати інші казки зі збірки «Казки Різдва». Для цього зіскануй **QR-код**.
- Оціни свою роботу над різдвяною казкою «Єва і білосніжна квітка лілії» за допомогою смайлика.

Медіатека, с. 106

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Олександр Гаврош

Ти вже знаєш, що різдвяні дива трапляються не лише в казках, а навіть і в реальному житті! На Святвечір можуть здійснюватися найзаповітніші мрії та бажання. Різноманітні чудернацькі пригоди стаються не тільки з людьми, але й з нашими друзями – тваринами. Ти зможеш дізнатися про те, які дивовижі довелося пережити звичайному осликові, якщо прочитаєш повість Олександра Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика».

Різдвяна історія ослика Хвостика

(Скорочено)

І. Крадії

Зима того року видалася напрочуд теплою. У грудні снігу так і не дочекалися. Люди здивовано дивилися на небеса, які піднесли їм такий сюрприз: четвертий місяць осені.

Отець Теодор у забрюханих від грязюки кросівках жартував, що відтепер матимемо два листопади: ранній і пізній. Це

був життєрадісний тридцятирічний священник, який виглядав майже дитиною. Особливо у своєму смугастому светрі з капюшоном. Його рожеве кругле обличчя з лагідними карими очима та довірливою усмішкою одразу викликало симпатію. Люди горнулися до панотця, який жив з родиною на околиці села, біля лісу, в триповерховому духовному центрі. Улітку тут працював дитячий табір, а в іншу пору збиралися священники та віряни на духовні виправи. Адже довкола милувала око чарівна карпатська природа. Серед тутешніх пологих гір добре думалося і відпочивалося.

Але того вечора у великому будинку зі стрімким карпатським дахом та багатьма кімнатами для гостей була лише родина священника. Вже завтра ввечері мав навідатися Новий рік, тож усі роз'їхалися по домівках.

По обіді отець Теодор провів із сільською молоддю репетицію вертепу, яким вони хотіли уперше здивувати односельців. Далі разом прикрашали сосну, що росла перед духовним центром. І здалеку паперові коробки, загорнуті в яскравий кольоровий папір, виглядали велетенськими казковими іграшками. Зими хоч і не було, але свято наближалося, і люди, як могли, створювали собі святковий настрій.

Коли нарешті гомін на подвір'ї вщух, школярі, сміючись, розбіглися по селу, а молоде подружжя заходилося прибирати великий хол до свят, із сутінків виринули дві постаті. Вони на мить завмерли, уважно вдивляючись в освітлені вікна першого поверху. Але почувши звідти рівномірний гул порохотяга, яким вправно орудував отець Теодор, заквапилися до невеличкої стаєнки, що стояла позаду будинку. Це було крихітне затишне хлівча, двері якого були підперті знадвору кілком, щоб худоба не розбрелася. Для захисту від морозів

Н. Дерев'яно. Коляда

Поміркуй!

- Якої пори року відбуваються події, описані у творі? У чому її незвичайність? Яка погода зазвичай буває цієї пори?
- Поділися першими враженнями про отця Теодора.

воно було обшите дерев'яними плитами зі стружкою і навіть не мало жодного віконечка.

— Не спи, Карле! — мовила довгов'яза постать, відчиняючи двері. — Посвіти, бо очі зломлю!

Карло був очевидно прозваний так за низький зріст. Щось було у ньому від карлика. Можливо, довгий ніс та скривлені на один бік губи робили його подібним на підземного троля. Він виглядав завжди втомленим і тримав за плечима великий мішок, що підозріло торохкотів. Щойно засвітився ліхтар мобільника, як у хліві хтось зарухався, почулося форкання і стукіт копит.

— Диви, Карле, яка краса! — зблиснув під направленим промінням залізний зуб у роті високого. — Та не на мене світи, телепню, а на осла!

Ліхтарик вихопив із темряви велику сіру голову дворічного віслюка, який приязно потягнувся до людей, намагаючись тицьнутися їм вологою мордою в долоні. А раптом там є щось смачненьке для нього?

— Диви, яке дурне! — захихотів довгов'язий. — Давай мотузок, Карле! Тільки не спи! Про що ти завжди думаєш своєю тупою голівешкою?

Карло хотів відповісти, але потім передумав і щось невиразно пробурмотів. На шиї осла був ошийник із залізним кільцем. Саме до нього прив'язував отець Теодор загального улюбленця духовного центру, коли виводив тваринку на свіже повітря. І сьогодні, зважаючи на сонячний день, ослик по обіді пасся на ще подекуди зеленій травичці позаду будівлі, припнутий до кілка. Там його і запримітили двоє невідомих, які ходили по селу, скуповуючи горіхи. Були вони доволі підозрілого вигляду, тож селяни не радо відчиняли їм оселі. Хтозна, що в них насправді на думці?

Пів мішка горіхів були малою втіхою для двох побитих життям чоловіків непевного віку, тож коли біля великого триповерхового будинку з блискучим хрестом на брунатній стрісі вони побачили справжнього осла, це було сприйнято як дарунок долі.

— Ось для чого, Карле, ми сьогодні опинилися тут! — сміявся щасливо довготелесий із подовбаним віспою обличчям, коли вони засіли за шипшиновими кущами, чекаючи свого шансу. — Ніколи не здавайся, Карле! Ніколи! Бог любить зухвалих!

Карло мовчав, глипаючи на Гогу (так звали його напарника) вузькими темними очима. Він не мав власної думки. А якщо вона й з'являлася, то він ховав її глибоко на споді свого серця.

Коли стемніло, отець Теодор приніс осликові оберемок свіжого сіна та пів відра теплої води. Вівчарку Джиму він, на свою біду, прив'язав ближче до будинку, бо ослик так столочив щедро полите дощами подвір'я біля хліва гострими копитцями, що там утворилося суцільне місиво. Аби пес не забрьохувався, його пересунули значно далі.

Але Джима і звідти вчула підозріле шарпання біля стаєнки, коли чужаки виводили ослика.

— Ходу, Карле, ходу! — занервував Гога і з хрускотом наступив на жовту диню, що купкою лежали під стіною і слугували лакоминкою для віслюка.

Під собачий гавкіт вони хутенько минули загороду із довгих жердин і опинилися на стежці, що вела до лісу. Пес гавкав, аж надиривався, проте отець Теодор нічого не чув. Перед святом він затіяв капітальне прибирання і пилюсосив, аж гай шумів.

— Пронесло, слава тобі, Господи! — перехрестився Гога, коли вони опинилися на лісовій стежині, що поволі підіймалася вгору поміж чагарями ліщини, терену та бузини.

Ослик Хвостик — справжній актор. Він неперевершено грає роль віслюка в різдвяній виставі — вертепі. Але перед Різдвом стається дуже прикра подія: злі люди викрадають Хвостика. Йому вдається втекти від крадіїв, однак осликові пригоди лише починаються. Бо навколо ніч, темний ліс, а за кожним пагорбом, за кожним кущем на бідолаху можуть чекати хижі звірі, а ще страшніше — користюлюбні люди...

Поміркуй!

- Чому злодіям удалося викрасти ослика? Які їхні наміри?
- Зверни увагу, як автор описує злодіїв. Які думки й почуття викликає в тебе їхній вчинок?
- Як ти думаєш, чи вдасться осликові Хвостикові врятуватися?

С. Сова. Ілюстрація до повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика»

Різдвяна подорож ослика була іноді дуже небезпечною, адже наставала справжня зима, а бідний Хвостик все шукав прихистку серед людей і мріяв повернутися додому. І все ж, йому пощастило, як у справжній різдвяній історії... Аж ось він опинився в затишній, хоч і небагатій, ромській хатині Оладара...

ХІ. Святвечірні дива

Хвостик відчував, що сьогодні незвичайний день. Адже збувалися всі його бажання. У хаті Оладара було весело і значно тепліше, ніж надворі. Дітки не забували про ослика ні на мить, весь час бавлячись з ним. Але йому хотілося поговорити з кобилою Алісою, про яку розповіли гуси біля руїн замку. Хвостик відчував, що наближається якийсь дуже важливий для нього момент. І якщо він його прогавить, то може бути вже запізно.

І ось — на тобі! Його таки приводять у стайню, вистелену сухою соломною, де стояла біля ясел велика біла кобила. Це була гордість Джекі-чана. Ще кілька коней було в таборі, але Аліса була серед них найпоказнішою. Барон сам любив на ній погарцювати верхи, хоча зазвичай вона тягла воза.

Казав, що якщо спертися руками на доброго коня, то його сила переходить до власника.

Кобила світло-мишастої масті, в яблуках, здивовано глипала на Хвостика. Таких дрібних коней вона ще не бачила. Зате ослик витріщався на неї із захватом. Яка в неї сильна шия, міцні ноги, могутня спина! Шерсть її виблискувала чистотою.

Довгий заплетений хвіст був підв'язаний червоною стрічкою.

Насамперед вони привіталися, сторожко принохуючись одне до одного. Якось відразу вони знайшли спільну мову. Мабуть, через те, що в обох був спокійний, врівноважений характер. Аліса розповідала про життя в таборі. Роботою її не напружували, адже роми майже не займаються сільським господарством. Єдине, що вони любляють, — це мандрі. Тож кобилу використовували, коли треба було щось привезти. Часто вона їздила до лісу чи в довколишні села. Іноді навіть бувала у місті.

— У місті? — аж скрикнув Хвостик. — Я там був лише раз.

— Цікаво... — кивнула розумною головою Аліса. — І що ти там робив?

С. Сова. Ілюстрація до повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика»

— Це було рік тому. Я виступав у різдвяній виставі. Це було так прекрасно і незабутньо! Ти знаєш, я мрію побувати на цій сцені ще раз...

— Гарна в тебе мрія, — подивилася на Хвостика з-під своєї довгої чілки Аліса. — Як на мій конячий розум, це дуже важливо — мріяти! Адже що нам, підневільним, ще залишається? Однак, на жаль, не кожен на таке здатен. Одним не вистачає фантазії, іншим — віри у неї.

— А про що мрієш ти? — наважився на запитання ослик.

— Я мрію побачити своїх діток, набутися з ними. Щоразу, коли в мене народжується лоша, господар його потім відбирає, і воно зникає безслідно.

— Так само і мене забрали від тата й мами, — зітхнув Хвостик.

— Якщо ти хочеш здійснити свою мрію, тобі треба добиратися до міста. Воно недалеко: година-дві швидкого бігу. Туди можна дістатися трасою або навіть путівцем через поля. Але ти мусиш пожертвувати всім, аби осідлати свою мрію. Бо мрії підкоряються тільки надзвичайно сильним і впертим натурам.

— Я хочу дістатися до міста! — заіржав ослик і навіть став дибки.

— Я тобі допоможу! Хай-но тільки стемніє! — мовила Аліса і поклала йому свою велику голову на спину, аби його підбадьорити.

Кобила прожила у таборі все життя, тому чудово знала звички кожного. За нею доглядав старший син Джекі-чана, п'ятнадцятирічний Йончі. Він її годував, поїв, чистив. Навіть у літах вона зберігала гарний вигин шиї та горду поставу голови.

— Коли прийде Йончі, я прикинуся недужою. Він розгубиться, бо такого ще ніколи не було, і побіжить за батьком. Двері він не прикриє, бо забудькуватий, а коли ще й спантеличений, то не знає, за що хапатися. Щойно він забіжить у будинок, негайно тікай.

— Але я не знаю, куди бігти? — геть розхвилювався Хвостик.

— Я тебе навчу. Трасою не біжи, бо там тебе швидко знайдуть. Скачи полем. Це важче, але певніше. Головне — не збитися з дороги.

Поміркуй!

- Як відбулася зустріч Хвостика з кобилою?
- Про що ослик хотів порадитися з мудрою Алісою?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що «мрії підкоряються тільки надзвичайно сильним і впертим натурам»? Своє судження доведи.

Як вийдеш на найвищий пагорб з великим деревом, звідти відразу побачиш вогні міста. А далі вже ти не заблукаєш.

— Дякую тобі, мила Алісо!

— Хай там як, але сьогодні ти полинеш назустріч мрії. Як це прекрасно! Знаєш, Хвостіку, я б і сама побігла до своїх дітей, скакала б до них дні й ночі, але я не знаю, куди йти.

— Не сумуй, Алісо! Ти ще їх коли-небудь зустрінеш! От побачиш. Дива бувають!

— Бувають, ослику!.. Тільки не з нами, — тяжко зітхнула кобила і форкнула. Її велике вологе око блиснуло вологою. — Мені вже дванадцять років, і я всякого набачилася в житті. Ти наїдайся, мій маленький друже! Тобі потрібні будуть сили! Багато сил! Тебе чекає важка дорога в зимову ніч, сповнену несподіванок і небезпеки! Пам'ятай: життя — це боротьба. І програє той, хто першим здається.

Хвостик слухав Алісу, мов рідну матір, якої так йому бракувало. Він справді наївся вівса під зав'язку, що йому аж стало погано. Але він розумів, що, як тільки почнеться біг, усередині все вляжеться і працюватиме на одну мету: вперед! Уперед! Уперед!

Усе трапилося так, як і передбачала біла кобила. Худорлявий і гнучкий Йончі з юнацьким пушком над верхньою губою приніс їм у відрах теплого пійла. Відкрив зачинену на колодицю стайню, далі — дерев'яний загін, у якому не прив'язані стояли коняка з ослом, аби мати свободу в рухах.

Але поки віслюк жадібно пив, кобила раптом жалібно заіржала і впала на бік. Вона силувалася звестися на рівні, та не могла. Підводила голову й опускала, надимаючи ніздрі, поки не затремтіла всім тілом і завмерла.

— Йой! Біда! Аліса здохла! — заревів не своїм голосом Йончі й кинувся за батьком, не заперши ні загону, ні стайні.

— Біжи, Хвостіку! Твій час настав! — повернула до нього голову кобила. — Будь обережний і не втрачай самовладання. У тебе є одна мить! І хай пощастить тобі наздогнати свою мрію!

Хвостик, мов ошпарений, вихопився із загону, так що й перевернув відро Аліси, намочивши собі ноги і біленький живіт. Він вискочив на подвір'я, але воно було загороджене. Як про це забула мудра кобила? На щастя, хвіртка на вулицю була відчинена, бо Йончі, не заставши батька вдома, кинувся розшукувати його по селі. Той якраз провадив перемовини з головами циганських родин.

Вони сиділи в колі біля великої ватри, і Джекі-чан креслив паличкою на першому сніжку якийсь план, коли прибіг задиханий старший син.

— Тату! Аліса здохла! — вигукнув він на ходу.

— Що? — аж привстав барон. Свою кобилу барон дуже любив, адже вона з ним росла від юнацьких років.

Джекі-чан кинувся на своє обійстя. За ним повалила і вся циганська рада. Але Хвостикові вистачило тої миті, коли на вулиці ще нікого не було. Він одразу звернув ліворуч і, прослизнувши поміж розкиданими халупами, що хаотично засіялися, наче гриби в лісі, пустився учвал. За ним побіг чорний худий циганський пес без одного вуха, голосно повідомляючи всіх про втікача, але роми в цей вечір мали стільки клопотів, що на собаче натужне валування ніхто не звернув уваги. Безвухий пес, пробігши півкілометра і зрозумівши, що підмоги не буде, розвернувся і потрюхикав назад до вогнів. Тим часом у стайні Джекі-чана набилося повно народу. Всі щось говорили, сперечалися, вимахували руками. Барон схилився над своїм конем і з радістю зауважив, що кобила дихає.

— Цить, ромале! — голосно гукнув він, розстібаючи шкіряну камізельку від хвилювання, і всі притихли. — Аліса жива!

І щасливі цигани знову загелготіли, як на ярмарку, адже кобила Аліса частенько всіх виручала, привозячи з лісу березові та вербові пруття, з яких вони плели кошики та віники на продаж. Мудра коняка Джекі-чана була задоволена тим, як проходила вистава, в якій вона грала головну роль. Адже глядачів набилося стільки, що навіть якби ослик був у загорожі, його би просто не помітили через тисняву. Що ж, настав час приймати оплески й опускати завісу. Хвостик мав уже розчинитися у зимовій ночі. Кобила заходила-ся потрошки ставати на ноги, поки не піднялася і переможно заіржала. Комедія була завершена.

Здивовані цигани відступили на кілька кроків, а потім почали обійма-

С. Сова. Ілюстрація до повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика»

тися і навіть танцювати. Кобила Джекі-чана, гордість їхнього табору, була врятована.

Зворушений барон аж просльозився.

— Чудо! Чудо на самий Святвечір! Ви розумієте, що це значить, брати і сестри? Казав я вам, що треба молитися Богу? А ви сміялися з мене, нуки! — Джекі-чан згадав, що він по неділях ще й проповідник. — Я чесний чоловік, і Бог мене шанує за це. Бо як сказано у Святому Письмі: «І воздасться кожному по ділах його!» Амінь!

Роми перехрестилися і згідливо закивали головами. Так, Джекі-чан — добрий барон. Не те що його батько, який був швидкий на розправу і дбав тільки за себе. Джекі-чан їх часто виручає. І кобилу дає, коли треба. Правда, потім за це треба відробляти. Але даремного у світі нічого не буває. Це тільки наївні гаджо можуть бути такими безкорисливо дурними.

Поміркуй!

- Яку «виставу» розіграла Аліса?
- Як осликові вдалося втекти та позбавитися переслідувача?
- Чи й справді Джекі-чан — добрий барон? Обґрунтуй свої міркування.
- Як ти думаєш, чи вдасться ослику дістатися міста?

ХІІІ. Чи збуваються мрії?

Роман Нечиталюк був кмітливим чоловіком, хоча доля ставилася до нього по-різному. Він пізно одружився, і довгий час Бог не давав їм з дружиною Мариною діток. Нарешті народився хлопчик, якому Роман не міг натішитися. Нечиталюк усюди брав п'ятирічного Миколку із собою. Довгий час він не міг знайти роботу, нарешті влаштувався сторожем у парк. Від домашньої рутини Нечиталюк відпочивав у парку, перечитавши нарешті всю домашню бібліотеку і спростувавши прізвище своїх малоосвічених предків.

Прихід віслюка у різдвяну ніч він сприйняв за знак згори. Може, хоч на

С. Сова. Ілюстрація до повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика»

свято їм настане мир і спокій у його домі? У нього навіть намалювався несподіваний план. А коли почув зранку по радіо, що в церкві Стрітєння буде живий вертеп, то вирішив діяти.

Він зателефонував додому і запропонував піти увечері покладувати, адже Святвечір їм не вдалося зустріти разом. Марина насторожилась: а як, мовляв, твоє чергування? «Якраз перед початком вистави закінчується. Це недалеко від парку. Окрім того, на вас чекає різдвяний сюрприз», — хитро додав скрадливим голосом Роман, чим остаточно вмовив Марину, котра, як і всі жінки, дуже любила таємниці. Тим паче — приємні.

Коли з домашніми Нечиталюк домовився, він узявся за другу частину задуму. Його нічний гість по обіді нарешті прокинувся після довгого важкого сну. Вигляд він мав значно бадьоріший. Схоже, ослик відійшов від учорашньої перевтоми. Перед сном Роман добре протер його рушником, підгодував своїми бутербродами, постелив йому стару куфайку біля обігрівача, і молодий організм таки подужав слабкість. Хвостик знову відчував у тілі силу і вже думав про те, як йому продовжити пошуки. Однак вартівник нікуди не квапився, вилежуючись на ліжку з журналом кросвордів.

Ослик уже почав непокоїтись, нетерпляче перебираючи ногами. Нечиталюк вивів Хвостика надвір і прив'язав за мотузок до вартівні, щоправда, накривши його про всяк випадок теплою плахтою. Ослик сумно роздивлявся довкола, не розуміючи, як йому вибратися з нової неволі. Мотузок Роман причепив намертво, адже служив на флоті, тож плести вузли умів майстерно.

Нарешті причепурений Нечиталюк вийшов зі сторожової будки, відв'язав Хвостика і вирушив до центральних воріт парку. Його напарник по зміні мав за хвилину підійти. Оскільки кожен мав ключа від вартівні, то можна було його не чекати.

Біля воріт їх уже чекала миловидна жіночка із п'ятирічним малюком. Побачивши батька з віслюком, хлопчик аж заплескав від радощів у долоні. Натомість мама насупилась: сюрприз, вочевидь, їй не сподобався.

— Де ти це чудо дістав? — відразу підвищила вона голос.

— Сам приблудив. От я і вирішив малого на ньому покатати.

Поміркуй!

- Про які риси характеру сторожа свідчить його поведінка?
- Зверни увагу, що прізвище Романа – Нечиталюк. Що хотів підкреслити автор за допомогою цієї художньої деталі?
- Як ти гадаєш, що задумав Роман?

- Ти геть збожеволів! А якщо дитина впаде?
- Я буду Миколку страхувати. Це ж ручний ослик.
- Ти казав, що ми йдемо колядувати! Знову передумав?
- Ні, ми якраз і поїдемо на віслучку до церкви.

Він посадив сина на ослика, і той міцно вхопився за кудлату гриву.

Миколка аж світився від захвату. Марина потроху відтанула, бо яка мати не втішиться за свою дитину? І навіть зробила кілька фотографій мобільним телефоном.

Перехожі зупинялися, дивуючись такій незвичній родині. Діти простягали руки до ослика і хникали, що теж хочуть на ньому покататися. Та батьки суворо їм відказували, що це — чужий віслучок, і коли вони матимуть свого, тоді й будуть із ним гратися. Навіть Хвостик потрохи приходив у гумор, розуміючи, що нарешті він став комусь потрібен. До того ж він і далі мандрував містом, сподіваючись натрапити на знайомі краєвиди.

Яким же було його здивування, коли з-за п'ятиповерхового будинку вигулькнула церква Стрітєння Господнього. Та сама, біля якої відбувався торішній вертеп. Авжеж, він усе впізнавав! За рік тут майже нічого не змінилося. Осляче серце забилося від хвилювання: невже вони пройдуть мимо? На щастя, його нічний рятівник прямував саме до оригінальної церкви, яку було перебудовано з колишньої котельні.

Тут зібралось вже чимало народу. Ченці у коричневих рясах, підперезані мотузками, роздавали всім охочим гарячий чай. Поруч із храмом було зведено дерев'яну сцену, де з миті на мить мало розпочатися дійство.

Нарешті залунала музика, і наперед вийшли діти, переодягнені янголами. Всі відразу посунули ближче до сцени, на якій ввімкнули світло, бо вже западали сутінки. Миколка і далі сидів на ослику, а той аж вигинав шию, так прагнув пройти якомога ближче.

Хвостик благальним поглядом дивився на свого нового господаря, але той, усміхаючись, не відводив погляду зі сцени, де якраз з'явилися пастирі.

«О, це ж мій вихід! Я маю вже бути там! Там! Розумієте?» — натягнув мотузку, як струну, Хвостик і почав по сантиметру просуватися вперед, тягнучи за собою і Нечиталюка. Той, задираючи голову, аби бачити виставу, не помічав, що його тягнуть.

Аж тут крик Миколки підсік усі намагання бідолашної тварини.

— Тату, дивися: і там є ослик!

— І телятко, — додала мама.

І справді, у віконечку, яке було зроблене в задній частині сцени, висунулися дві голівки: одна з ріжками належала бичку, а друга — ослятку. Тваринки кумедно крутили головами і поїдали сіно, яке насипали у невеличкі ясельця перед ними.

Хвостику сперло дихання від прикрощів. Він онімів, посірів, здувся, як повітряна кулька. Його підмінили! Розумієте, підмінили! Він став непотрібен. Це просто нечувано! Він, який здолав такий важкий шлях до своєї мрії, став НЕПОТРІБНИМ! Як? Чому? За віщо? Хіба це справедливо? Адже він заслужив свою роль, хіба не так?

Хвостик опустил голову, і з його великого карого ока скотилася сльозинка. За нею друга, третя... Але цього ніхто не помічав, бо всі були захоплені живим вертепом зі справжніми тваринами. Уявляєте, яке це неймовірне видовище?

Що ж, удача — пані перебірлива. Сьогодні ми нагорі, а завтра колесо фортуни опускає нас на саме дно. Таке життя, і нічого з цим не вдієш. А ослик плакав і плакав, згадуючи слова білої кобили Аліси, що мрії підкоряються тільки сильним натурам. Невже він був слабким? Де він припустився помилки? Його раптом охопила величезна втома від пережитого. Хвостик відчув себе цілком спустошеним. Світ йому померк.

— І-а! — заволав він з розпуки звучним осяччим голосом, і всі довкола аж сахнулися від нього.

Поміркуй!

- Що відчував ослик, коли потрапив на різдвяну виставу?
- Які спогади про минулорічне Різдво його охопили?
- Чому його ніхто не розумів?
- Як йому діяти, щоб зреалізувати свою мрію?

— О, і тут ослик! — закричали діти, показуючи на нього в темряві. Відразу всі захотіли його погладити. На щастя, вертепне дійство вже закінчувалося, і на сцені молодь під гітару заходилася колядувати. Їй підспівували сотні людей на площі.

До ослика проштовхнувся високий ставний чоловік у темній рясі й дивній маленькій квадратній шапочці. Він носив окуляри та коротку сиву борідку.

— Ха, ще один ослик! Це ваш? Звідки? — запитав він здивовано Романа.

Той упізнав єпископа, тож не смів кривити душею:

— Уночі в парку знайшли.

— Не може бути! — дивувався владика. — Він дуже схожий на нашого ослика Хвостика. Почувши своє ім'я, віслючок підвів голову. О, цього чоловіка з розумним вольовим обличчям він пригадував. Так-так, це він дивився його на фермі, коли віслючка забирали від мами і тата.

Тим часом владика вже балакав по телефону:

— Отче Теодоре, ану підійдіть до мене, я ліворуч від церкви. Маю для вас сюрприз!

За мить до єпископа підійшов усміхнений священник з найменшою доцею на руках. (Вони всією колядницькою групою приїхали з Підгайців подивитися живий вертеп. Так би мовити, набиратися досвіду.)

— Слухаю, владико, — ледь вклонився священник.

— Отче, ви казали, що у вас вкрали мого ослика...

— Так, — глибоко зітхнув отець Теодор, міркуючи, що єпископ цього вже йому ніколи не забуде.

— А я його знайшов! Це він чи не він? — показав він рукою на віслючка, який стояв позад нього, оточений натовпом.

— Він! — радісно вигукнув панотець. — Це наш Хвостик! Дивіться, у нього біленька мордочка і ніжки білі коло копитаць.

Ослик теж уздрів свого справжнього господаря і щасливо заржав: «І-а!», тицьнувши ніс йому в руку. Той лагідно потермосив його за гриву, погладив між вухами й очима.

Тепер Хвостик згоден був забути свій театральний провал. Головне, що його пригоди на цьому нарешті закінчуються. Він знову буде у своїй затишній стаєнці, його знову потребуватимуть сотні дітей. На жаль, не всі наші мрії сповнюються. Тож слід уміти тішитися навіть найменшій удачі.

С. Сова. Ілюстрація до повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика»

Щасливий Роман Нечиталюк з родиною тут же отримав єпископське благословення за те, що порятував Хвостика. А ослака після вистави відвели до кошари позаду сцени, де були й інші тварини.

— Знайомся, Хвостіку! — підвів його фермер Тимко (він, виявляється, теж приїхав на виставу своїх вихованців) до ще меншого осятка, такого кудлатого, начебто він народився серед снігів. — Це твоя молодша сестричка Марісабель. Вона з'явилася на світ рік тому, коли ти вже був у дитячому таборі.

«Моя сестричка?» — здивувався Хвостик, адже нічого про це не відав.

— Так, коли ти таємниче зник, — розповідав йому фермер, начебто розумів осячю мову, — до мене зателефонував згорьований влади́ка: «Що робити? Як тепер відбуватиметься різдвяна вистава?» Тож довелося тебе терміново замінити!

«У мене є сестричка, — ніяк не міг прийти до тями Хвостик. — Така мила Марісабелька! Така кумедна!» Він хотів крикнути «Ура!», але знову вийшло «І-а».

— А завтра, Хвостіку, на сцену вийдеш ти, — продовжував фермер Тимко. — Бо негоже забувати набутий досвід!

«Я?» — здивувався ослик, і на очі йому набігли дві великі сльозинки.

— Так! Адже це твоя роль — забавляти діток. І ніхто її від тебе не відбере! Ти ж справжній артист, чи не так?

«Так», — кивнув Хвостик і від радощів ледь не знепритомнів, бо ніжки аж затрусилися від раптової слабкості. Його дитинна душа раювала на сьомому небі. Але й небо буває ще вищим. Бо ослик відчув на собі такий палкий погляд, наче його хтось хотів пропекти наскрізь. Хвостик обернувся і побачив її. Свою біляву БERTУ, овечку, за якою він прозітхав уже кілька місяців.

Маленьким ягнятком її подарували влади́ці на День янгола. Тож священник відправив БERTУ назад до ферми Тимка, де вона мешкала у закритому загоні. А на вертеп її разом з іншими вівцями привезли на виставу. Овечки стояли у невеличкій кошарі

С. Сова. Ілюстрація до повісті
«Різдвяна історія ослака Хвостика»

перед самою сценою, оточені дітьми, тому Хвостик не міг їх помітити звідалік.

Хвостик і Берта кинулися назустріч одне одному, і за мить їхні вологі писочки торкнулися. Вони плакали і сміялися разом, без угаву розповідали, що пережили за цих пів року. Ослик був такий щасливий, що його серце мало не розірвалося від утіхи. Адже всі його мрії збулися! Всі! Навіть ті, про які він і не просив. (Наприклад, про кучеряву сестричку.) І ця важка пригода, сповнена стількох лих і труднощів, була варта однієї тієї миті, яку Хвостик тепер зазнав: миті суцільного щастя. Бо щастя належить тільки тим, хто готовий за нього боротися і навіть страждати.

Мовна скарбничка

«Сьогодні ми нагорі, а завтра колесо фортуни опускає нас на саме дно» – так розмірковує автор про круті повороти долі на життєвому шляху Хвостика. Вислів *колесо Фортуни* (лат. *Rota Fortunae*), поява якого пов'язана з міфологією, означає мінливість долі.

Згідно з міфами, колесо належить богині Фортуні, яка його крутить, змінюючи розташування людей на колесі, – деякі отримують страждання, деякі – винагороди. Фортуна уявляють жінкою з пов'язкою на очах.

Поміркуй!

- Які випробування долі подолав ослик?
- Чому саме про Фортуна згадав автор, зображуючи пригоди ослика? Чи повернулася Фортуна до ослика обличчям?
- Чи переконала тебе історія Хвостика, що варто наполегливо йти до своєї мрії?
- Які риси характеру ослика сприяли досягненню заповітних бажань?
- Хто допоміг здійснитися різдвяним дивам?

Літературознавчий клуб

Про пригоди ослика Хвостика напередодні Різдва тобі розповів сучасний український письменник **Олександр Гаврош** (1971). Він народився й живе в Ужгороді. У дитинстві Олександр багато читав. Це й допомогло здійснитися його мрії – стати професійним журналістом і письменником. Він – автор багатьох поетичних і прозових творів для дорослих і дітей.

Одним із улюблених літературних жанрів О. Гавроша є пригодницька повість. Пригоди Хвостика розгортаються в атмосфері різдвяних свят. Тому «Різдвяна історія ослика Хвостика» за жанром — це **пригодницька різдвяна повість-казка**.

Олександр Гаврош

Персонажі повісті цікаві тим, що автор наділяє кожного з них якимись особливими рисами, проте нікого не ідеалізує. В образах людей і навіть тварин ми бачимо живі характеристики з позитивними й негативними якостями, звичками: терплячий і добрий отець Теодор, запальний і швидкий у прийнятті рішень ромський барон, привітна й мудра кобила Аліса, винахідливий сторож Роман Нечиталюк, жадібні й непутящі злодії Гога і Карл та інші.

Головний герой повісті — ослик Хвостик. Напередодні Різдва йому доводиться осилити непростий шлях додому. Завдяки наполегливості, кмітливості, допомозі друзів він долає всі труднощі, перешкоди і досягає своєї мети — знову виходить на сцену різдвяного вертепу й зустрічається з овечкою Бертою. Отже, різдвяні дива таки трапляються. Але не забуваймо, що «мрії підкоряються тільки надзвичайно сильним і впертим натурам».

Літературознавчий словник

Різдвяна повість-казка — великий епічний твір, у якому розповідається фантастична історія, діють казкові персонажі, події відбуваються під час різдвяних свят.

Поміркуй!

- Яка повість-казка тобі відома з п'ятого класу? Назви її головні жанрові ознаки.
- Поясни, чому «Різдвяна історія ослика Хвостика» за жанром є пригодницькою різдвяною повістю-казкою.

У колі мистецтв

Гарним звичаєм у багатьох народів є вітання рідних і близьких із веселими різдвяними святами. У вітальних листівках бажають усіляких гараздів. Мають таку традицію й українці та українки. Це відобразилось і в живописі. Багато видатних художників,

як-от *Святослав Гордінський*, малювали різдвяні листівки. На одній із його листівок зображено біблійну сценку — подорож Богородиці та її чоловіка Йосипа з новонародженим Спасителем на ослику.

С. Гординський.
Різдвяна листівка
«Веселих свят!»

Читай і досліджуй!

Однією із найяскравіших подій у житті ослика Хвостика стала гра в різдвяному вертепі. Український вертеп відомий ще з XVII ст. Слово *вертєп* має кілька тлумачень, однак дослівно в перекладі зі старослов'янської мови означає *печера*. Український

вертепний театр — старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні та світські вистави.

Дізнайся більше про традицію оформляти в церкві на Різдво Христове грот зі скульптурами Диви Марії, Йосипа, маленького Ісуса, Ангела, трьох волхвів, які принесли немовляті дари. Така традиція існує в усіх країнах Західної Європи. Якщо тобі по-

щастило бачити вистави українського вертепу або ж навіть грати в ньому, розкажи про це. Зібрану інформацію бажано проілюструвати фотоматеріалами із власної колекції.

Підсумуй!

- Якщо ти хочеш дізнатися про всі пригоди ослика, то візьми книжку в бібліотеці й прочитай у повному обсязі повість О. Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика». Поділися з однокласниками та однокласницями враженнями від прочитаного.
- Що ти вже знаєш про різдвяну прозу? Які особливості мають різдвяне оповідання, різдвяна казка, різдвяна повість-казка?
- Про що розповідається в повісті О. Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика»? Перекажи стисло.

- Яке різдвяне диво сталося в житті ослика? Як йому вдалося досягнути мрії?
- Який із епізодів повісті тобі найбільше сподобався? А який примусив похвилюватися?
- Оціни свою роботу над пригодницькою повістю-казкою О. Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика» за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Узагальнюємо вивчене

Ось і добігає кінця перший семестр твого навчання в шостому класі. За цей час ти зробив / зробила багато дивовижних відкриттів на просторах української літератури. Передовсім ти почав / почала розгадувати секрети мистецького бачення світу, довідався / довідалася, що таке *образ, художня література*.

Українські космогонічні й антропогонічні міфи розповіли тобі про те, як наші давні предки уявляли походження Всесвіту (міф «Сокіл-Род») і людини (міф «Дажбог і Жива»), як вони поєднували свій практичний досвід із поклонінням вищим силам, надприродним істотам. Тепер ти знаєш, які божества були найбільш шанованими в наших пращурів і якими їх змалювали у своїх творах сучасні письменник і письменниця — Сергій Плачинда й Дара Корній. Ти неодмінно згадаєш польовика, коли твою оселю прикрасить дідух, а довгими зимовими вечорами разом із близькими тобі людьми прочитаєш ще багато розповідей про споконвічно українських чарівних міфічних істот.

Напевно ж, тебе зачарували своєю духовною чистотою, милозвучністю, яскравою образністю українські народні *календарно-обрядові пісні* — колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні. Безперечно, торкнувся твоєї душі своєю дивовижною мелодією і різноманіттям виконань усесвітньо відомий український «Щедрик».

Ти із задоволенням разом із друзями / подругами під час колядування заспіваєш давню колядку «Нова радість стала», поведеш на весняному лузі «Кривий танець», у Зелені свята вшануєш

русалок, сплівши для них віночки, й неодмінно знайдеш квітку папороті напередодні свята Івана Купала.

Твій досвід збагатили своєю життєвою мудрістю *байки* Г. Сквороди «Бджола і Шершень» і М. Годованця «Голуб і Лелека». Ти вже вмієш вирізняти риси цього давнього літературного жанру — алегоричність, сюжет і мораль, повчальний зміст, комізм.

А ще, напевно, розмірковуєш, яка праця тобі найбільше до вподоби, і понад усе любиш свій рідний край — Україну, адже «Любов до рідного — могутнє диво!».

Вочевидь, відгукнулись у твоєму серці *ліричні послання Україні*. Тобі стала відома історія створення Державного Гімну України «Ще не вмерла Україна...», і ти послухав / послухала цю легендарну пісню в багатьох інтерпретаціях. Тебе зворушив Шевченків ніжний, родинний образ Батьківщини, створений у вірші «І досі сниться...». Тобі відкрився закличний символічний зміст поезії І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...». А поема М. Вороного «Євшан-зілля» запам'яталася ідеєю незнищенної любові до рідної землі, пам'яті про неї. Ти переконався / переконалась, як уміло, художньо досконало передали свої патріотичні почуття поети М. Ткач і Д. Кремінь, із захопленням слухаєш пісні на їхні слова. Ти осмислив / осмислила зміст вірша Павла Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну», представлений у відео. Ти вже вмієш розрізняти ліричні та ліро-епічні твори і знаєш, як у ліричних відступах автори / авторки розкривають свої думки й почуття. Ти навчився / навчилася визначати складники композиції ліричних творів.

Цікаві та хвилюючі історії про *різдвяні дива* розповіли тобі М. Коцюбинський в різдвяному оповіданні «Ялинка», І. Жиленко в поезії «Підкова», Б. Матіяш у різдвяній казці «Єва і білосніжна квітка лілії», О. Гаврош у різдвяній повісті-казці «Різдвяна історія ослика Хвостика». Ці твори різні за жанрами, але мають спільне — зображення любові до людини. А ще вони переконують нас, як це правильно бути милосердним, робити добро, допомагати ближньому.

Хай ці історії налаштують тебе на святковий лад. А прийдешні різдвяні й новорічні дні подарують щастя веселого спілкування з рідними і друзями.

А в наступному півріччі на тебе чекають нові, не менш цікаві літературні мандрівки, відкриття і несподіванки.

До зустрічі після свят!

Романтика пригод і фантастики

Читацький путівник

Напевно, ти любиш пригоди. Тож запрошуємо тебе в пригодницькі мандри разом із героями та героїнями сучасної української літератури, про яких ти прочитаєш у цьому розділі. Ти допоможеш їм перемогти космічних прибульців, зумієш долати перешкоди на своєму шляху. А ще в їхній компанії побуваєш у Школі зореплавства, навчишся користуватися реактивним наплічником, налаштувати фродик і переборювати повучів.

Цікавими й пізнавальними будуть твої подорожі секретними лабораторіями, позаземними цивілізаціями, а також невідомими планетами, що населені чарівними істотами — золотими бджолами, чаклунками, магами та драконами.

Леся Воронина

Ти вже знаєш із пригодницької повісті В. Нестайка «Чарівні окуляри», що за допомогою саме таких окулярів іноді можна побачити фантастичні речі у звичайному житті та переконатися, що дружба здатна здолати будь-які перешкоди.

А наразі ти матимеш можливість разом із Климом Джурою — головним героєм повісті Лесі Ворониної — долучитися до пошуку засобів від усіляких страхів.

Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9

(Скорочено)

Розділ 1

Кактус показує колючки

Я обережно визирнув з-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо у сусідніх квартирах. Мама каже, що битися ми з ним почали ще лежачи у візочках. Досить було залишити наші колясочки поруч, як ми відразу ж намагалися видерти

одне в одного іграшки й билися пляшечками з молочною сумішшю. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами. Я до цього давно звик і ставився просто, — як до неминучого лиха.

Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса — через це його так і прозвали: Кактусом. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценегера! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигуни у старих фільмах: полохливо озираючись, а потім біг до школи прохідними дворами. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину і кричав, копіюючи Карабаса Барабаса із фільму «Пригоди Буратіно»:

— Підійди-но до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

Ось і зараз Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому він ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертався з уроку музики і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, але тут сталося щось дивне і незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

Поміркуй!

- Які переживання були в Кліма Джури щоразу, як він зустрічався з Кактусом?
- Що б ти порадив / порадила йому в цій ситуації?
- Як ти думаєш, що може трапитись із Климом після того, як він провалився в каналізаційний люк? Як він міг цього уникнути?

Клим Джура, провалившись у каналізаційний люк, потрапив у секретну лабораторію. Там йому запропонували стати першою людиною, на якій випробують засіб від страху. Давши згоду на участь у Таємному Товаристві Боягузів (ТТБ), він не міг уявити, до яких неймовірних наслідків це призведе. Експеримент розпочався біля старого будинку з іржавою залізною брамою. Там він познайомився зі своїми однолітками Жуком і Зайцем, які запросили його до участі в таємничій операції.

Мовна скарбничка

Даючи людям імена, прізвища, прізвиська, наші пращури зосереджували увагу на їхній вдачі та рисах характеру. Прізвище головного героя Кліма — *Джу́ра*. Починаючи від XVI–XVII століть *джу́рами* називали молодих хлопців, які були зброєносцями та учнями в козацької старшини. У перекладі з іранських мов це слово означає «товариш».

Клим називає прізвиськом *Кактус* свого сусіда Сашка за його зовнішність і вдачу. У хлопчини волосся стирчить в різні боки, а також непростий «колючий» характер.

Персонажі *Жук* і *Заєць* дістали свої прізвиська за зовнішньою схожістю із цими тваринами.

Розділ 5

Чи можна порушувати клятву?

Я сидів у своїй кімнаті і, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника. Зараз наш настінний годинник нагадував мені велетенського хижого удава, що заковтує секунди й хвилини. Заковтує час, який залишався до таємної операції. У мене ще й досі стояв у вухах голос Жука: «Сьогодні рівно о 21-й чекаємо тебе біля банку!».

На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка і планом банку. Цей будинок я і без того чудово знав. Просто тут працювала моя бабуся. Ні, не думайте, що бабуся у мене мільйонерша й очолює міжнародний банк. Вона там працює прибиральницею. Влітку я часто ходив з нею на роботу і допомагав поливати квіти й пилюсити цілі кілометри килимових доріжок, що вкривали довжелезні коридори банку. Спершу ті коридори нагадували мені лабіринти, я весь час ішов не в той бік, але через тиждень я вже орієнтувався у цьому хмарочосі, як у себе вдома.

Що ж вони збираються робити у банку? Може, я втрапив до банди грабіжників, і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються у броньованих підвалах? Тоді мені кінець: банк стереже ціла армія озброєних охоронців, а камери спостереження встановлено в кожному приміщенні. Я так поринув у роздуми, що підскочив як ошпарений, коли бабуся поклала руку мені на плече.

— Господи, дитино, чого ти від рідної бабусі сахаєшся, як від вогню? Хочеш піріжків? — І бабуся поставила переді мною на стіл тарілку, повну рум'яних піріжків з м'ясом.

Моя бабуся готує найсмачніші в світі піріжки, а ще понад усе на світі вона любить квіти. Здається, варто їй просто торкнутися якоїсь рослини, як та враз оживає, бруньки на її гілках розвиваються і вона починає цвісти.

Я стріпнув головою, відігнав від себе ці недоречні тепер спогади, вхопив ще гарячого піріжка

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

й, не попросившись із розгубленою бабусею, прожогом вискочив з квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин.

«Зорієнтуюся на місці!» — вирішив я: адже завжди можна сказати моїм новим знайомим, що мене просто не відпустили батьки. І навіщо їм знати, що мама з татом уже півроку працюють на розкопках піраміди в Єгипті. А може, ми взагалі вже ніколи не зустрінемося із Зайцем і Жуком...

Проте я добре усвідомлював, що так просто ця історія скінчитися не може. Здається, я втрапив у якусь хитро розставлену пастку і клятва, яку я дав членам Таємного Товариства Боягузів, зв'язала мене по руках і ногах.

Поміркуй!

- Спробуй дати відповідь на запитання, яке стало назвою розділу 5 повісті.
- Які міркування не давали Климові визначитися в доречності спілкування із Жуком і Зайцем? Що в їхній поведінці й тобі видається підозрілим?
- Схарактеризуй бабусю Кліма Джури. Чи сподобалась вона тобі з першого знайомства?

Розділ 6 І байбачок зі мною...

Коли я підбіг до площі, на якій височіла будівля банку, надворі вже запали сутінки. Почав накрапати противний дрібний дощик, і ліхтарі, що освітлювали вулиці, тьмяно виблискували жовтим вологим світлом. Я тихо скрадався попід стінами прилеглих до банку будинків і намагався розгледіти Жука і Зайця. Та біля центрального входу до банку не було нікого.

Я полегшено зітхнув і вже зібрався повертатися додому, коли з вузької бічної вулички на площу виїхав кумедний візочок, який штовхали двоє хлопців. Убрані вони були в яскраві циркові костюми, на їхніх головах були надягнені блазенські ковпаки з дзвіночками, а на візочку у великій клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками... байбачок.

Заець почав крутити ручку якогось дивного музичного інструмента, що висів у нього на грудях, і до мене долинули пронизливі звуки знайомої мелодії. Картина була настільки ідіотська, що я мимоволі засміявся, та в цю мить відчув, як хтось сильно штовхнув мене в спину.

Я кулею викотився на середину площі, мене помітили Жук і Заєць і почали вимахувати руками, підкликаючи до себе. Мені не залишалося нічого іншого, як підбігти до них.

— Де скрипка?! — люто просичав Жук, продовжуючи хитати головою, подзенькувати дзвіночками й тупцяти на місці в такт жалісної музики.

— Та не казися, у мене є запасний варіант, — заспокоїв друга Заєць і показав очима на стару обшарпану скрипку-четвертинку, на якій вчаться грати шестирічні малюки.

Я заперечливо похитав головою, та Жук глянув на мене з такою люттю, що я вхопив до рук скрипку-недомірка й смичок, що валявся біля неї на дні візка, й почав підігравати Зайцеві.

— А тепер співай, — так само сердито наказав Жук.

— Ви що, збожеволіли? А якщо мене хтось знайомий побачить? — обурився я.

Але було вже пізно. Вправним рухом Заєць натягнув мені на голову такий же блазенський ковпак, накинув на плечі чорний плащ, розшитий золотими зірками, і я слухняно, мов дресирована мавпочка, почав і собі пританцьовувати на місці й хитати головою, подзенькуючи пришитими до ковпака дзвіночками.

«А от співати я не буду нізащо!» — подумав я і раптом почув свій тремтячий голос, який жалісно затагнув пісеньку про сердешного гризуна.

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

Поміркуй!

- Перечитай ще раз епізод, у якому змальовано компанію переодягнених блазнів. Які почуття в тебе викликала ця картина?
- Як ти вважаєш, що задумали хлопці?
- Чи обачним був Клим, коли пристав до цієї компанії? А як змінюється в цій ситуації настрій Кліма? Чому?

 Мовна скарбничка

Слово *блázень* (синонімічне — *клоун*) в українській мові багатозначне. Так називали в давні часи спеціально навчених осіб, які розважали своїх багатих і знатних господарів та їхніх гостей різними витівками й жартами. Пізніше так стали іменувати всіх комедійних персонажів у старовинних виставах. Нині так говорять про людину, яка на потіху іншим удає із себе дурника, розважає інших невдалими жартами.

Розділ 7 Напад на банкіра

Поступово навколо нас почали збиратися люди. Жінки скрушно хитали головами й примовляли:

— Нещасні діти, змушені заробляти на шматок хліба!

— Куди дивиться міліція?! Дітей виганяють на вулицю жебрати!

Хтось укинув до нашого візочка гривню, хтось поклав цукерку, а якийсь чоловік із кейсом у руках усміхнувся й сказав:

— А ваш байбачок уміє віщувати майбутнє?

— Звичайно, вміє, — усміхнувся у відповідь Заєць і простягнув руку до клітки.

Байбачок умить припинив крутити колесо, понишпорив на дні клітки й двома лапками витягнув з купи скручених у трубочку папірців один. Заєць спритно підхопив паперову трубочку й, вклонившись і скинувши блазенський ковпак, подав її чоловікові.

Та що це? Прочитавши кілька рядків, написаних на папірці нерівним дитячим почерком, чоловік зблід, зіжмакав записку, кинув її на землю і швидкими кроками попрямував до свого блискучого чорного автомобіля. Невеличкий натовп, що зібрався навколо нас, зацікавлено зашумів.

— Видно, щось не дуже приємне наворожили капіталістові, — ехидно проказала огрядна тітонька з великою господарською сумкою в руках.

— Так їм і треба, олігархам ненажерливим, — докинув і собі дідок з масивним ціпком у руках.

Він хотів іще щось додати, але його слова заглушило пронизливе вищання гальм. На площу на шаленій швидкості в'їхав мотоцикл, на якому сиділо двоє чоловіків у масках. Один в кілька

стрибків опинився біля дядечка, якому щойно ворожив наш байбачок, висмикнув у нього з рук кейс і так само блискавично підскочив до мотоцикла. Грабіжники зірвалися з місця, і за мить від них залишилася тільки біла хмарка диму.

Я вражено дивився вслід мотоциклові, бо раптом мені здалося, що оті двоє на мотоциклі нагадують... моїх маму й тата. Просто ось так стріпувати головою вміє лише моя мама, а тато точнісінько так пригальмовує ногою, коли круто розвертає свій мотоцикл.

«Що за дурня! — відігнав я від себе дикі підозри. — Батьки зараз спокійнісінько розкопують руїни єгипетської піраміди десь посеред пустелі, а мені з переляку лізуть у голову всілякі нісенітниці!».

— Рятуйте! — зарепетувала огрядна тітонька. На її крик з банку вибігло троє здоровезних охоронців. Вони кинулися до пограбованого чоловіка і, підтримуючи його попід руки, повели всередину будинку.

— Тікаймо! — почув я голос Жука, озирнувся і побачив, що хлопці вже встигли перевдягтися.

Кудись зникло їхнє блазенське вбрання. Тепер переді мною стояли два школярі у синіх формених костюмах і білих напрасованих сорочках. Заець швидко стягнув з моєї голови ковпак і зірвав з плечей чорний плащ, розшитий зірками. Хлопці вхопили за ручки візок і так само непомітно, як і з'явилися, розтанули у підворітті сусідньої вулиці...

Я почав озиратися на всі боки. Куди тікати? Адже за мить сюди приїде міліція і мене затримають як свідка або як учасника пограбування.

Спробуй потім поясни, чому опинився ввечері біля банку та ще й грав на скрипочці й співав дурнувату пісеньку про байбачка! Он скільки свідків стоїть навколо й жваво обговорює надзвичайну подію! Щоправда, тепер мене важко було впізнати. Маленьку скрипку Заець забрав із собою разом з цирковим вбранням.

Я знову виглядав як нормальна людина. Ось зараз спокійно піду геть так, що на мене ніхто й уваги не зверне. Я почав повільно

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

задкувати, але перед тим як зникнути, все ж устиг нахилитися й підняти з землі зіжмаканий папірець, той, що байбачок витягнув для веселого банкіра. Там було написано лише три слова: «Зараз тебе пограбують!».

 Поміркуй!

- Для чого Жук і Заєць втягнули необачного Кліма у «виставу»?
- Які почуття й переживання були в тебе, коли ти читав / читала цей розділ?
- Які висновки зробив для себе Клим після цієї «вистави»?

Це було лише перше випробування Кліма, про що йому згодом розповіли Жук і Заєць, зустрівши хлопця в підворотті сусіднього будинку. Далі були інші випробування, під час яких Клим Джура дізнався про мету ТТБ — боротися з космічними синьомордими окупантами, які вирощують мутантів-перевертнів і посилають їх на таємні завдання, примушуючи проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі. Особливість ТТБ в тому, що вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А ті, хто звик боятися, як Клим, усе життя борються з власним переляком. Тому він має свої засоби подолання страху й може допомогти іншим...

Розділ 11

Паганіні стає Чаком Норрісом

— Кліме, онучку, прокидайся! — почув я у себе над вухом і схопився з ліжка, мов ошпарений.

Біля мене стояла бабуся й лагідно усміхалася. Годинник показував восьму ранку, отже, на те, щоб одягтися-умитися-поснідати-добігти-до школи, залишалось якихось пів години. Я прожогом кинувся до ванни, і тільки глянувши на себе в дзеркало й помітивши над бровою невеличку подряпину, пригадав усе.

Отже, ТТБ — це зовсім не жарт і навіть не банда злочинців. Те, про що я довідався вчора ввечері, не вмещалося в голову і видавалося хворобливою маячнею. Ну які можуть бути прибульці? І що це за міжгалактична змова монстрів? Якби я не бачив усього на власні очі, це б здалося мені дурнуватим сценарієм дешевого фантастичного фільму.

Усе ще намагаючись розібратися у вчорашніх неймовірних подіях, я вибіг із квартири і ніс до носа зіткнувся з Кактусом — моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Смиком. Кактус лихо-

вісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. І я добре знав, що саме станеться наступної миті — я шкереберть полечу по сходах вниз. Кактус називав цю веселу гру живим футболом, і, як ви здогадуєтеся, м'ячем у цій грі був я. Тобто якщо я сам не тікав від Сашка, то він копав мене ногою.

Та що це? Замість того, щоб тікати, я, ніби виконуючи давно відомий мені прийом, широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, поставив руки у блок.

— Ги-ги, — розвеселився Смик, — це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!

Але це були останні слова, які вимовив Кактус. Якась незнана сила змусила мене підскочити, а потім з несамовитим криком, від якого мені самому позакладало вуха, мов лавина звалитися на свого ворога.

І сталося диво. Сашко Смик — непереможний Кактус — раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

— Відпусти мене! Я більше не буду! Мені наказали тебе відлупцювати. Хазяїн мене покарає!

Але розбиратися із зарюмсаним Кактусом було ніколи. Я підхопив рюкзак, який звалився у мене з плечей під час фантастичного стрибка, й помчав до школи.

«Що зі мною відбувається?» — думав я, перебігаючи прохідний двір і пірнаючи під залізні ворота сусіднього будівельного майданчика (цією дорогою — навпрошки до школи — було вдвічі швидше). Адже я навіть не злякався. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвиська голубих монстрів.

Мабуть, усе, чого я боявся досі, тепер здавалося мені дитячими забавками. Та не встиг я цього подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

Із Климом і далі відбуваються дивні речі. Його захоплюють у полон і намагаються залякати синьоморді прибульці. Він шукає шлях до секретної лабораторії і не може його знайти. Клим дізнається, що його бабуся Соломія — видатна науковиця. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А цим вірусом уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію і зненацька захопили її. Та в неї про всяк випадок було підготовлено запасний план. І виконати його має онук.

На чарівному «Запорожці» Клим мчить до сільського будинку своєї бабусі, де вона зазвичай проводить літо, і потрапляє в ще одну таємну підземну кімнату.

📖 *Поміркуй!*

- Що допомогло Климові подолати Кактуса?
- Які зміни відбуваються в характері й поведінці Джури? Чому?
- Які почуття викликала в тебе незвична роль бабусі Соломії в цій історії?
- Спробуй передбачити, чи вдасться Климові виконати запасний план своєї бабусі. Розкажи, як саме. Обдумай план її порятунку.

Розділ 17 Машина часу існує?

Втративши будь-яку надію відгадати бабусині секрети, я знесило опустився у крісло, що стояло перед столом, і поклав долоню на кришку загадкової скриньки. Тієї ж миті поверхня кришки замерехтіла м'яким зеленим світлом, на ній виступили контури моєї руки з усіма лініями, ричокками й цятками. Екран засвітився, і на ньому з'явилося обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею. Бо ця жінка була молода й вродлива, а очі її були втомлені й суворі.

— Ну що ж, здрастуй, онучку, — сказала жінка з екрана. — Ось ми й зустрілися...

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

Від хвилювання у мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

— Хто ви?

— Я — Соломія. Так-так, я мати твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я — з минулого. А тебе ще немає на світі. Зовсім недавно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переміщуватися у часі й просторі. І перше, що зробила, — вирушила на тридцять років уперед, щоб дізнатися, що станеться з моїми нащадками.

— Хіба так буває? — вихопилося у мене. — І потім, навіть коли так, якби ви насправді винайшли машину часу, то за тридцять років про неї б уже всі знали. І користувалися б нею, як мобількою чи комп'ютером.

— Не все так просто, Климе, — усміхнулася жінка. — Потім ти все зрозумієш. Я поясню, якщо встигну. А зараз треба визволяти мене... стареньку. Бо без мене порятувати світ не вдасться.

Клим за допомогою машини часу, якою виявився той самий старенький «Запорожець», намагається врятувати бабуся...

Розділ 33

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми (*Клим із друзями*) переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі звичаїлися до світла, ми побачили, що посеред встеленої свіжою травою кімнати на маленькому дерев'яному ослінчику сидить бабуся Соля. Зараз вона перебувала у такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Раптом до мене дійшло, що це місце страшенно нагадує криївку синьомордів, яку ми з Жуком та Зайцем виявили у банку. Так само пахло вологістю й свіжоскошеною травою. Ось тільки той таємний центр блакитних жаб містився на десятому поверсі сучасного хмарочоса, а ця схованка була розташована глибоко під землею.

Цікаво, скільки ще таких хитромудро замаскованих криївок синьомордів існує в усьому світі? В будь-якому разі, з усього було зрозуміло, що космічні загарбники готувалися до захоплення нашої планети довго й ретельно.

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтесь! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте — вам треба якнайшвидше повертатися у завтрашній день.

Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть її з собою і мерщій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду й розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижаки перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув з кишені фартуха полотняну торбинку.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я і мало не заплакав.

Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допастися.

— Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне — зробіть усе так, як я сказала. А тоді вертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли — під старою грушею. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб блакитні жаби не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комахок. Але за дві хвилини вони повернуться...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: «Ой чий то кінь стоїть, що сива гривонька...».

Ми вже бігли до виходу, коли я почув, що пісня дивним чином зазвучала інакше й бабуся Соля заспівала чистісінькою англійською мовою: «Weall live in the yellow submarine». Подумки я переклав ці слова приблизно так: «Ми геть усі: люди, звірі, риби, птахи й комахи, а також трави, квіти й дерева — живемо на спільному для земних істот жовтому підводному човні». Звісно, це був дуже вільний переклад, але в цю мить мені хотілося почути саме таку пісню.

Поміркуй!

- Проаналізуй поведінку бабусі Соломії від початку пригод.
- Доведи, що вона має навички науковиці, які допомагають врятувати світ від космічних прибульців.

Розділ 34
Як діє антижаб

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок з нашого подвір'я до пустелі у ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітло гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижакі видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

— Почнемо, — сказав тато й витяг з кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені — ніби сів у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі — тато, мама, Жук, Заєць і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

— Дивіться! — раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. — Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує величезний метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленіша їжа!

В. Штанко. Ілюстрація до повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»

— Не хвилюйтеся, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг з дна бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. — І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

«Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш подумки віддати їм наказ чимшвидше забиратися геть з нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне — не бійся. Тоді банькати ненажери тебе послухаються».

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

— Усім вишикуватися в колону по два! Взятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

— Повертайтеся додому і ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами, капсули беззвучно піднялися в небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці у мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху... А що ж тепер буде з нами?

— Все буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив уголос своє запитання.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідати-меш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

— А ви? — запитав я у Жука й Зайця.

— Ми повернемося до цирку, адже перед нашестям синьомордів ми були цирковими акробатами. Але колись ми обов'язково зустрінемося з тобою. Адже ТТБ своєї роботи не припиняє ніколи! Боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі! Запам'ятай це!

Поміркуй!

- Які надзвичайні здібності Кліма допомогли здійснитися бабусиному плану? Пригадай, хто з літературних героїв мав подібну здатність.
- Як ти думаєш, чи могла така історія відбутися в реальності? А в майбутньому?
- Хто з героїв твору справив на тебе найбільше враження? Чому?
- Якими вчинками Клим Джура довів думку про те, що «боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі»?
- Чи доводилося тобі боротися зі страхами? Який страх тобі вдалося побороти?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш авторку цього твору?

Літературознавчий клуб

Леся Воронина (1955) — авторка багатьох пригодницьких творів. Справжнє ім'я письменниці — **Олена Воронина**. Вона зростала в київській інтелігентній родині. Її дідусь був письменником, тато — художником, а мама — перекладачкою. Дівчина рано навчилася читати. Ще в дитячому садочку почала вигадувати фантастично-пригодницькі історії та «лякачки». Завдяки цьому легко здобувала прихильність серед однолітків / одноліток. У школі зацікавилася українським фольклором, співала в хорі, а також захопилася східними двобоями та йогою. Тому й герої / героїні її творів часто володіють чорним поясом із карате і мають внутрішній спокій і силу.

Леся Воронина любить подорожувати. В юності вона мандрувала автостопом Україною, на байдарках Польщею, а тепер літає до Бразилії та інших далеких країн, щоб збагатитися враженнями для своїх нових творів.

За фахом Леся Воронина — філологиня. Перші свої літературні твори написала для сина, щоб зацікавити його літературою. Бага-

Леся Воронина

Літературознавчий словник

Пригодницько-фантастична повість — прозовий твір про захопливі пригоди літературних героїв / героїнь, в основі якого фантастичні припущення або ж передбачення про світ майбутнього.

то років була редакторкою журналу для дітей «Соняшник». Під псевдонімом Гаврило Гава вона написала понад сто сюжетів коміксів, що впродовж 13 років з'являлися на сторінках цього часопису.

Про дітей і підлітків письменниця говорить, що «вони відкриті для цілого світу і сприймають кожне знайомство, кожну зустріч як величезну подію».

Ти вже знаєш, що *повість* – епічний, переважно прозовий, твір середніх розмірів, у якому широко змальовано життя одного або кількох героїв / героїнь протягом тривалого або важливого за подіями проміжку часу. Від оповідання повість різниться більшим обсягом, розгорнутішим сюжетом, більшою кількістю другорядних персонажів, повнішою та глибшою їх характеристикою. Такі її жанрові особливості.

Поміркуй!

- Як дитячі захоплення Лесі Ворониної пов'язані зі справою її життя?
- Що в повісті «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» є реальним, а що – фантастичним? Свої міркування запиши в зошиті та оформи у вигляді таблиці.
- Доведи, що прочитаний тобою твір є пригодницько-фантастичною повістю.

Читай і досліджуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай усі розділи книжки «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».
- Уклади «Мапу пригод Кліма Джури». Ти можеш скористатися для цього цифровим ресурсом *Mind map* або намалювати її кольоровими олівцями.

Медіатека, с. 141

У колі мистецтв

Неймовірні фантастичні істоти та квіти зображені на картинах всесвітньо відомої української художниці *Марії Примаченко*, яка творила в стилі «наївного» мистецтва. Її фантастичний світ надзвичайно різноманітний.

Під час російської навали на Україну в лютому 2022 року був розгромлений історико-краєзнавчий музей Марії Примаченко, що на Київщині. Однак її роботи врятували небайдужі люди, хоча й ризикували своїм життям.

М. Примаченко. Синій бик

М. Примаченко. Український левик
кобри не боїться

📖 *Поміркуй!*

- Зіскануй **QR-код**, переглянь першу серію мультсеріалу «Дивосвіт» за мотивами картин Марії Примаченко. Поділися своїми враженнями в класі.
- Створи з пластиліну чи намалюй фантастичних звірів, яких ти уявляєш.

Медіатека, с. 142

📖 *Підсумуй!*

- Яке враження справила на тебе повість Лесі Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»? Поділися ними з другом / подругою за партою.
- Розкажи, чи маєш ти друзів / подруг із дитинства. Які у вас тепер стосунки? Чи змінилися вони із часом? Чому? Чи схожі вони на взаємини між героями прочитаного твору?
- Хто з персонажів повісті тобі сподобався найбільше? Чому?
- Сформулюй тему та ідею твору.
- Що допомагає людині подолати страх?
- Чи хочеш ти прочитати повість повністю? Чому?
- Оціни свою роботу щодо вивчення творчості Лесі Ворониної за допомогою смайлика.

📖 *Читацьке дозвілля*

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Володимир Арєнєв

 Ти вже знаєш із повісті Лесі Ворониної про фантастичну мандрівку в часі, що дала змогу врятувати людство від космічних монстрів. Головне — відчувати підтримку рідних і близьких людей, подолати власний страх. І тоді відкриваються надзвичайні здібності, щоб досягти незвичайних результатів.

Побувати із джурами в космічній подорожі на кораблі «Стріляний горобець», дізнатися про життя київських школярів майбутнього далекого 2178 року та зрозуміти, що означає «бути людяним», ти зможеш зі сторінок повісті Володимира Арєнєва «Сапієнси».

*Сапієнси**(Скорочено)*

ЧАСТИНА ПЕРША

ХЛОПЕЦЬ ІЗ ЗАЛІЗНИМ СЕРЦЕМ

Розділ перший

Питання життя і смерті

*Це небезпечна справа,
Фродо, — ступати за власний поріг.*

Більбо Торбин

Ще ніколи Мишко Неборак так не квапився після школи додому. Довелося навіть вибачитися і скасувати похід на виставку зоряних марсіянських хижих орхідей, про який вони позавчора домовилися з Алісою Шелдон.

На щастя, Шелдон не образилася. Аліса була справжньою подругою: однією з тих небагатьох, кому Мишко розповідав майже все — і не боявся прохопитися зайвим слівцем.

«Майже», бо лишалася-таки одна тема, яку він не міг обговорювати ані з Алісою, ані з кимось іншим: справжня робота його батьків. А сьогоднішнє скасування походу на виставку безпосередньо стосувалося саме цієї теми. Замість того, щоб милуватися хижими орхідеями, Мишко мусив

Л. Квітка. Ілюстрація до повісті «Сапієнси»

якнайшвидше зупинити клятого повуча — створіння, спроектоване якраз для того, аби ніхто не міг стати між ним і його метою.

Неборак вдягнув наплічник і побіг на дах школи, а по дорозі вкотре спробував викликати батька по фродіку. Мишкова модель була не з надсучасних, але підтримувала всі основні функції: багатоканальний мобільний зв'язок, активізація до трьох віртуальних екранів водночас, доступ до всесвітньої Грибниці, трансляція звуку та відео...

От тільки зараз Мишкові потрібно було одне: додзвонитися до батька. А той, звісно ж, не відповідав.

Зі стартового майданчика на даху він устиг побачити, як вистрибують з вікна учительської стрімкі чорно-помаранчеві силуети, схожі на суміш павука та оси. У кожного було вісім еластичних ніг і надміцний корпус із камерами.

Повучі приземлилися на подвір'ї, на мить завмерли, а потім порскнули хто куди. Кожен біг згідно з координатами, які надав їм директор. Кожен ніс свою сувору звістку відповідним адресатам.

Узагалі-то Попередження-Від-Учителів виписували в школі нечасто. Але ж і на великій перерві народ зазвичай розважався чимось простішим, ніж глобальна руйнація тропічної оранжереї. Мишко поглянув туди, де неквапливі роботи-скляри совалися вздовж голих металевих ребер каркасу, продукуючи нові вікна замість розбитих.

На шкільне подвір'я двоє старшокласників заводили шаблезубого тигра Рікарда. Рікард був уже старий: він не дуже добре бачив, їв переважно фарш, але дітей любив. Тобто — катати на спині чи підставляти сиві бакенбарди, щоб їх розчісували.

І ще він дуже любив прогулянки, тож не відмовив собі у задоволенні залишити оранжерею, коли сталася катастрофа. Тепер, певно, йому доведеться переночувати в одному з класів, а там не дуже зручно і пальми затишно не шелестять.

Мишко Неборак зітхнув, роззирнувся, чи хто, бува, не бачить, увімкнув двигун — і стрибнув з даху.

Реактивний наплічник після недавнього падіння чмихав і підозріло гуркотів, але часу чекати на шкільний бус у Мишка не було. Він мусив за будь-яку ціну випередити свого повуча.

Чесно кажучи, Мишко не знав, що потім робитиме. Повучі завжди потрапляли туди, куди їх послали, — і завершували справу до кінця. Та хіба в нього лишався вибір? Якщо повуч знайде батька, той щонайменше залишиться без роботи — або й узагалі загине!

 Поміркуй!

- Як ти розумієш вислів, що є епіграфом до прочитаного тобою розділу повісті?
- Що тебе здивувало в описі шкільних буднів Мишка?
- Чи знаєш ти, що таке **фродик**? Чи відрізняється цей фантастичний пристрій від твого телефону?
- Який вигляд мають повучі? Що це за створіння? Як ти думаєш, чи вдасться Мишку випередити повуча?

 Мовна скарбничка

У тексті повісті «Сапієнси» є чимало нових для тебе слів. Вони придумані письменником для позначення науково-технічних досягнень майбутнього, як-от такі: *реактивний наплічник, повуч, фродик* тощо. Це — *авторські неологізми*, тобто слова чи словосполучення, що з'явилися в мові недавно і ще не стали загальноживаними.

Розділ четвертий

Людина, яка носить носовичок

Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно і плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнеться; ані прогримить. Дивишся і не знаєш, іде чи не йде його велична широчінь, і здається, неначе увесь вилитий він із скла і неначе блакитний дзеркальний шлях, без міри в ширину, без кінця в довжину, плине і в'ється по зеленому світу. Любо тоді й жаркому сонцю глянути з височини і опустити промені у холод скляних вод, і прибережним лісам яскраво відбитися у водах. Зеленокудрі! Вони припали разом з польовими квітами до вод і, схилившись, дивляться у них і не надивляться, і не намилуються світлим зраком своїм, і посміхаються до нього, і вітають його, киваючи гіллям. В середину ж Дніпра вони не сміють глянути: ніхто, крім сонця й блакитного неба, не дивиться в нього. Мало який птах долетить до середини Дніпра. Розкішний! Немає рівної йому ріки на світі.

Микола Гоголь «Страшна помста»

Новачка звали Сашко Ненарок — і в нього були дві мами, дідусь-некромант і металеве серце.

Або принаймні так він казав.

— Співчуваю, — обережно відгукнувся Мишко. — Непросто

 Поміркуй!

- Яким постає Дніпро в тексті, що є епіграфом до розділу?
- Які художні засоби підкреслюють красу і велич цієї річки?

тобі, мабуть, живеться. Моя мама зараз на Марсі, то вона навіть звідти примудряється мене дістати: розпитує чи поїв, чи приготував уроки. А в тебе їх цілих дві — це ж повний і тотальний контроль! Я б збожеволів.

— Їх удома майже не буває, — відмахнувся Ненарок.

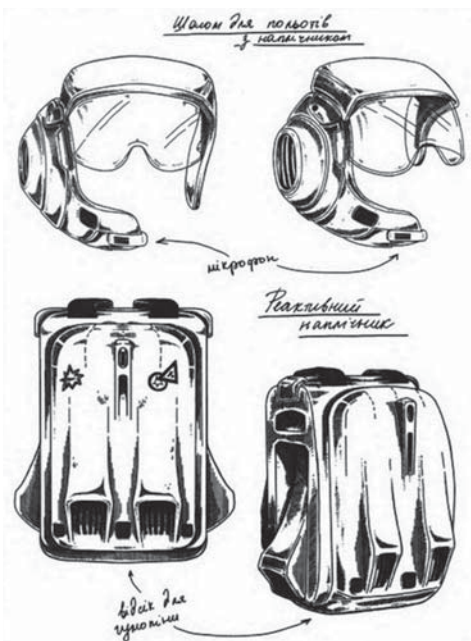
Історія Ненарокової сім'ї виявилася заплутаною та сповненою таємниць. Або принаймні такою він її представив Мишкові.

Усе почалося сім років тому. Мама Ненарока взяла участь у черговому експерименті, і щось там пішло не так. Малий Ненарок тоді не дуже знався на всіх цих речах, він більше цікавився побутовою технікою: реактивними наплічками різних моделей, імпами й усяким таким. Та коли Сашка одного дня просто поставили перед фактом, що тепер у нього є мама-ІІ, абсолютний клон першої, усе змінилося. Тобто — буквально все. От як кажуть, життя його ніколи вже не було таким, як раніше.

Наступні пів року обох мам ретельно досліджували в Інституті планетарної археології, проводили якісь тести, розпитували про те і про се...

— Чекай, а до чого тут планетарна археологія? — не втримався Мишко.

— Бо вона... вони — фахівчині саме з планарху. Я й сам звідти в дитинстві не вилазив: батьки часто не мали на кого мене залишити, то брали із собою. Гадали, я чемно сиджу в інститутському музеї, розглядаю артефакти та годую в зоокуточку снарків... Я й розглядав, але коли все змінилося... ну, я знайшов для себе цікавіше заняття, ніж годівля снарків. Ти навіть не уявляєш, скільки всього можна дізнатися, коли тобі п'ять-шість років і ти син співробітників: ніхто не звертає

Л. Квітка. Ілюстрація до повісті «Сапієнси»

Поміркуй!

- Що зближує Мишка Неборака і Сашка Ненарока?
- Що тебе найбільше зацікавило в їхніх розповідях про дитинство?

на тебе уваги, заходь до будь-якої лабораторії, стій під дверима будь-якого кабінету...

Мишко якраз дуже добре собі уявляв, але втримався від коментарів. Замість цього спитав:

— І багато тобі вдалося дізнатися?

— Менше, ніж варто було б. — Здавалося, Ненарок вирішив, що й так розповів чимало зайвого, і тепер намагався перевести розмову на інше. — Я просто не встиг: настав час іти до школи, і мами серйозно поговорили з моїм дідусем...

— Із тим, який некромант? — уточнив Мишко. І подумав, що це він даремно. Не варто намагатися впіймати людину на відвертій брехні й заганяти її в глухий кут. Ну хочеться йому видаватися значнішим і цікавішим, навігадував собі одразу й усього, не знає почуття міри. Хай уже.

— Так, із ним. Дідусь погодився, що мами мають рацію, а він — має нарешті подбати про єдиного внука. Своєї роботи він не кинув, але взяв мене жити до себе. Із ним теж цікаво: літаєш на давні кладовища, викопуєш домовини... Хоча зрештою це приїдається.

— Чекай, а тато в тебе є?..

Ненарок спохмурнів.

— Не знаю. Тобто він у мене був, але якраз під час того експерименту щез, — і досі неясно, що з ним сталося. Власне, я переїхав до дідуся ще й тому, що мами не полишали надії знайти тата — і незабаром вирушили в експедицію.

— А серце?

Ненарок знизав плечима.

— Наслідок нерозсудливих вчинків буремного минулого. Коли мені було чотири роки, знайшов на горищі в дідуся стару модель реактивного наплічника, одну з перших. Гумопіну в них іще не додавали. Але приклади про котів, здається, наводили вже тоді: дідусь мені потім його стільки разів повторював...

Мишко захоплено похитав головою. Він бачив різних фантазерів, але Ненарок перевершував їх усіх.

— І як воно — жити з механічним серцем? — обережно уточнив він.

— Спершу складно було спати. Ну, бо цокало дуже голосно. А потім, знаєш, звук. Лікар Яценко сказав, що воно навіть краще за звичайне: витриваліше й не змушує відволікатися на різні несуттєві дрібниці.

Увесь цей час вони не просто теревенили, а перелітали на правий берег Дніпра. Хоча Мишко назвав би це «переповзали»: товкотнеча на всіх повітряних рівнях тут була колосальна, і вивратися за межі траси ніхто не ризикував — це тобі не шкільне подвір'я, тут будь-якого порушника на раз-два зупинить повітря — себто патруль повітряної поліції.

— Слухай, а ми встигнемо? — взагалі, Мишко не збирався ставити таких очевидних і дитячих запитань — але не втримався.

Це, зрештою, краще, ніж запитувати себе, чи має хоч якийсь зв'язок із реальністю план, що буцімто придумав Ненарок.

Дивний хлопець із залізним серцем навіть оком не зморгнув.

— Встигнемо. Це тільки пташки літають над Дніпром туди-сюди без перешкод, а повучі — обмежені правилами, — він почав загинати пальці. — «Не можна провокувати ситуації, що загрожують життю чи здоров'ю людей». «Не можна перешкоджати руху міського транспорту». «Слід уникати ситуацій, у яких повуч зазнає шкоди...» Розумієш?

— То нас у школі обманюють, коли кажуть, що їх ніщо не зупинить?

— Просто не розповідають усієї правди. Бо інакше хто б утримався від спокуси їх розібрати або перепрограмувати. Але якщо точно знати, як це робиться...

«Сподіваюся, — похмуро подумав Мишко, — ти справді знаєш».

На тому боці Дніпра вони рвонули вздовж берега. Ненарок летів так, ніби його вів супутниковий маршрутизатор.

— Звідки ти взагалі знаєш, де вони?

— Жартуєш? Я п'ятнадцять хвилин кружляв біля Сауронового Ока — по-твоєму, просто з великої любові до спорту? Сам подумай: Око не просто стежить за подвір'ям, воно під'єднане до шкільної Грибниці. Береш носовичок, за допомогою жуйки фіксуєш на корпусі, щоб прикривав камери, потім через аварійне гніздо поєднуєшся до системи.

— У тебе є носовичок?!

— Дідусь вважає, що є речі, які обов'язково має носити з собою будь-яка вихована людина, і я поважаю його думку.

Ненарок сказав це таким тоном, що Мишко одразу зрозумів: Сашків носовичок — не найкраща тема для жартів. Він і сам не раз страждав через упередження батьків та бабусь із дідусями — старші покоління мислять шаблонами, що з них візьмеш, — тож чудово розумів Ненарока.

 Поміркуй!

- Де відбуваються події, описані в цьому розділі?
- Подумай, із якою метою автор узяв епіграфом до цього розділу опис Дніпра з твору М. Гоголя.
- Склади порівняльну характеристику образів Мишка й Сашка. Зверни увагу на художні деталі, за допомогою яких письменник змальовує героїв. Порівняння форми за допомогою діаграми Венна.
- Якщо тебе зацікавили пригоди хлопців із повучами, то скористайся бібліотекою чи ресурсами інтернету, щоб дочитати цю частину повісті до кінця і дізнатися про її фінал.

ЧАСТИНА ДРУГА

ТАЄМНИЦІ «СТРІЛЯНОГО ГОРОБЦЯ»

Несподівано Сашко й Мишко разом зі своїми однокласниками пройшли відбір до Школи зореплавання і на зорельоті «Стріляний горобець» вирушили в космічну подорож.

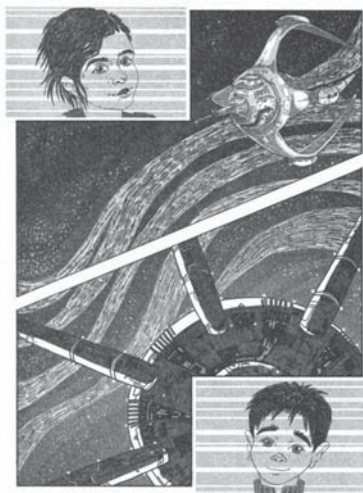
Розділ другий

Сірі шкільні будні

Ти певен, що ти людина?
Симон Сюзан Кальвін, імн другого ступеня.
«Третій лист до братів далеких і близьких»

Навантаження в Школі зореплавання були нелюдськими. Щойно учні прилетіли туди й зібралися в каюткомпанії, пані Джудіт Мерріл, адміністраторка, ознайомила їх із розкладом на найближчі тижні — й уже тоді пролунали перші мученицькі вигуки. Та Мишко на них і на сам розклад уваги не звернув: він радів, що в Школі знову мав необмежений доступ до Грибниці й міг користуватися наплічником. А ще ж, думав він, попереду ціле літо, сповнене пригод!..

Легкі недобрі підозри охопили його, коли він знайшов-таки час і вчитався у

Л. Квітка. Ілюстрація до повісті «Сапієнси»

програму. Раніше Мишко думав, що майбутні зореплавці вчитимуться пілотувати орбітальні човники, сонячні яхти, міжпланетні вантажівки, а на старших курсах — і зорельоти, і очікував він уроків, присвячених анатомії двигунів і сердець, роботі з імпами, маневруванню, правилам космічного руху...

Аж ні! Від першокурсників чекали речей дивних, часом, здавалося б, жодним чином із зореплаванням не пов'язаних. Креслити тривимірні карти зоряного неба — це ще хай, це зрозуміло. Але грати у волейбол у невагомості чи за умов збільшеної сили тяжіння? Відпрацьовувати надання першої медичної допомоги? Засинати за командою, наче ти легендарний індійський йог, а не звичайний український школяр?!

Їм показували фільми з новітньої історії, навчали майструвати заміну деталям двигуна з того, що було під рукою, вирощувати картоплю на суміші гальки й піску, якнайшвидше знімати одяг і вдягати скафандр у невагомості.

І весь час змушували працювати в командах, раз за разом змінюючи склад, ролі, завдання. Мишко швидко перезнакомився з усіма — навіть з тими школярами, що прилетіли з інших країн. Завдяки фродикам, спілкуватися було легко, але багато хто волів вимикати перекладачі й засвоювати чужі мови: мало що станеться під час подорожі, раптом імп накриється — не на мигах же тоді спілкуватися...

Якось так само собою склалося, що із Алісою Мишко майже не розмовляв: то їх розкидало по різних командах, то він був надто зайнятий. Учителі Школи задали надто високий темп. Мишко навіть здивувався, коли четвертого червня, в останній випробувальний день, ніхто з учнів не відмовився продовжувати навчання.

А потім вже й не лишилося на це шансів. Правила є правила: повна ізоляція, жодного попусту. Зрештою всіх попереджали — і батьки теж добре знали, куди відпускають своїх дітей.

Рідні, звісно, підтримували їх, як могли. Бачитися з ними зоряним джурам дозволяли раз на тиждень, виключно за розкладом. Більшу частину таких сеансів Мишко відповідав на запитання, чи добре він харчується, чи вдягає зв'язані прабабцею шкарпетки під скафандр і чи добре замотує шию шарфом, коли працює в неопалюваних відсіках корабля.

Шкарпетки, до речі, виявилися дуже помічними, і Мишко був страшенно за них вдячний. Прабабуся зв'язала їх дві пари,

зелені (з єдинорогами) та чорні (зі сніговиками). Чорні Мишко подарував Ненарокові, бо тому ніхто шкарпеток не зв'язав; певно, дідусь-некромант переважно думав про вічне і такими дрібницями голову не забивав.

Не сказати, щоб Неборак із Ненароком стали друзями нерозлийвода: узагалі складнувати дружити з тим, хто прирік тебе на знання справжньої й небезпечної таємниці. З іншого боку, Мишко віддячив йому тим самим — ну, може, хіба небезпека його таємниці була не такою зловісною.

Звичайно, він досі сумнівався, чи не вигадав Ненарок усю ту історію з двома мамами й таємничим зникненням батька. Клоування загалом давно було заборонене, клони мали обмежені права, плюс — ну от якби щось таке сталося — невже в жоднісінькому чуткарі не лишилося б згадки? А він, коли мав вільний час, шукав по всій Грибниці вздовж і впоперек — і не знаходив нічого, от просто нічогісінько.

Спокуса поділитися таємницею з кимось ставала дедалі нестерпнішою. Мишкові тільки й лишалося, що радіти шаленим навантаженням на уроках і триматися осторонь від колишніх своїх найкращих друзів. Він боявся не втриматись і прохопитися, хай і випадково, слівцем-двома. Просто не хотів нікого наражати на небезпеку.

Тому й спілкувався в основному з Ненароком — хоча важко було назвати це повноцінним спілкуванням, радше — грою в питання й відповіді, короткі й лаконічні. І звісно, жодним чином не дотичні до таємниць їхніх батьків.

Але й такі розмови були винятком із правил. Зазвичай Ненарок тримався від усіх на відстані й чітко давав зрозуміти, що не має часу та бажання відволікатися на дурниці.

Адже Ненарок досліджував. Ненарок гриз граніт науки. Ненарок самовдосконалювався.

Будь-яку вільну хвилинку він використовував для того, щоб зависати в бібліотеці, будь-які розмови, не пов'язані з навчанням, намагався якнайшвидше скінчити.

Винятком став один з уроків пана Оксеніка — і випадок цей добряче здивував усіх зоряних

 Потіркуй!

- Як змінило поведінку Мишка й Сашка перебування в Школі зореплавання?
- Якби ти навчався / навчалася в цій школі, то які завдання для тебе були б найцікавішими, а які — викликали б труднощі? Чому?

джур. Адмірал, сказати на правду, сильно відрізнявся від інших учителів, бо, власне, не навчав, а просто вів бесіди з вами, і раптом ви з цих бесід з'ясовували багато важливих речей про світ і про себе в ньому. Мишко дивувався: виходило так, начебто він усе це знав сам, давним-давно, а тепер ці знання лягали на окремі полицки й ставали частиною його досвіду.

Адмірал говорив про те, що Всесвіт складний і безкінечний, і сповнений загадок, інколи вкрай небезпечних. Ще шістьдесят чотири роки тому ніхто не сподівався зустріти розумних іншопланетян, навіть знайти ознаки розумного життя в Близньому космосі. Та потім людство зіткнулося з люстерниками й мусило відчайдушно боротися навіть не за збереження певних прав чи свободу, а, власне, за виживання.

Тоді й виявилось, що Всесвіт населений, і доволі щільно. Різні види розумних істот укладають між собою альянси, і кожен намагається досягти власних цілей, часто за рахунок слабших, менш розвинутих чи позбавлених потрібного ресурсу видів. Ця боротьба триває мільйони років поспіль, точиться всюди: у Близньому космосі й на планетах, віддалених настільки, що нинішнім зоряним джурам туди ніколи в житті не потрапити.

— Типова боротьба видів за виживання! — підсумував того разу Гарлан Еллісон — невисокий, гострий на язик, задержуватий, але неймовірно обдарований одноліток Мишка. — Нічого нового! Їж сам, або з'їдять тебе!

— Точно! — охоче погодився адмірал. — Головне — визначитися, кого саме їсти та в яких кількостях, правда? Інакше переїси і страждатимеш від болю в животі.

Перш ніж клас почав сміятися, пан Оксенік підняв руку:

— Слухайте, а це ж серйозна тема. От дивіться: люди здавна порівнювали себе з тваринами. Байдужих чи недалеких називали стадом, хитрих — лисами, сміливих — левами... І те, як вони поводитися один з одним... ну, це теж часто нагадувало швидше поведінку тварин. Але люди водночас вважають себе інакшими, не подібними до тварин. Чому?

— Бо ми від них відрізняємося! Починаючи від ДНК і закінчуючи способом існування.

— А ще ми здатні усвідомлювати, що існуємо. Вони ж — ні.

 Поміркуй!

- Уяви, що ти береш участь у дискусії, організованій адміралом Оксеніком. Поміркуй, чому люди вважають себе інакшими, не подібними до тварин.

— Чекай, Пітере, а собаки, шимпанзе, дельфіни? Кожен з них відрізняє «себе» від «інших», чи не так?

— Так — і їх от-от визнають розумними й наділять правами. У нас у Канаді дельфінів, між іншим, уже визнали.

— Та все ж вони лишаються собаками, шимпанзе й дельфінами? Жоден не перетворюється на людину?

— Мова, Сергію Семеновичу! Річ у тому, як саме ми мислимо й формулюємо свої думки... ну, щоб донести їх до інших.

— Мова, Борисе, є й у дельфінів, і в шимпанзе. Навіть мурашки спілкуються між собою, тільки переважно за допомогою хімічних сигналів, а не звуків. Хто ще має версії?

— Ми не просто розумні — у нас є ще й матеріальна культура. Оксенік задоволено кивнув:

— І навіть нематеріальна, Ігорю. Між іншим, імпи високого ступеня теж сприймають її, часом навіть створюють власні легенди, байки, пісні. Але чи стають вони завдяки цьому приналежними до нашого з вами виду Homo sapiens? А клони — ті нечисленні, які все-таки з'явилися з тих чи інших причин — чи вони теж мають право зватися саме людьми? Врахуйте: тоді вони можуть претендувати на все, чим володіють їхні, так би мовити, прообрази. На ім'я, на обліковий запис у Грибниці, на фродик, на дітей і батьків — от буквально на все. Що скажете, друзі? Так, Олександрє?

На більшості уроків адмірала Ненарок поведився стримано: відповідав, коли його запитували, але сам руку не тягнув. Зараз, однак, він рішуче підвівся і сказав голосно, щоб почули всі:

— Клони й імпи з'являються не з власної волі. Люди створюють їх... принаймні, найчастіше — саме люди. Тому робити їх безправними... це, як на мене, не по-людськи.

— Ну бачиш, ми знову повернулися до питання про визначення. Що ж таке «людина» і чим таким особливим вона відрізняється від інших видів, розумних і не дуже? Що значить «поводитися по-людськи»?

Гарлан Еллісон з сусідньої парти реготнув:

— Це значить провадити боротьбу за виживання на вищому рівні! Ефективніше!

— А ти, Ненароче, теж так вважаєш?

— Я, — тихо сказав Ненарок, — вважаю, що ми навряд чи зараз вигадасмо щось нове. Визначення людини можна подивитися в Грибниці, але якщо хочете, щоб я озвучив, прошу дуже:

від інших тварин нас вирізняє спосіб формулювання думок, володіння мовою, здатність до почуттів і спосіб поведінки. Підсумовано вченими, які працювали над цим питанням трохи довше, ніж один урок.

У класі загомоніли: мало хто мав підстави та сміливість розмовляти в такому тоні з адміралом. Однак той жодним чином не виявляв невдоволення: знай усміхався собі у вуса й чекав, поки Ненарок закінчить свою думку.

А Ненарок, як на зло, не вгавав:

— І я вважаю, що Гарлан теж має рацію. Бо всі ці гучні слова про людяність, самовідданість, милосердя мало важать, коли доходить до виживання. Коли нам здається, що імпи захоплять владу над світом, ми обмежуємо їхній розвиток і практично забороняємо тих, хто має інтелект третього ступеня й вище. Коли ми винаходимо спосіб клонувати людей, нам треба негайно це заборонити або суттєво обмежити — щоб хтось не відібрав у нас того, що ми маємо. І водночас — розводимося про людяність. Але скажіть, адмірале, коли ви летіли на чолі Дірявої ескадри випалювати місячні бази люстерників — чи думали ви про людяність? Про милосердя, альтруїзм, цінність кожної розумної істоти, якою б вона не була? Хто цінніший — люстерник, який винищив одним махом кілька міст, чи клон, який винний тільки в тому, що от просто існує?

Тепер у класі вже не гомоніли — мовчали так, наче щойно дізналися про нову епідемію венеціанської лихоманки.

Тільки Оксенік виглядав цілком задоволеним.

— Чудово, — сказав він. — Олександр озвучив проблему — і проблему важливу. От і маємо основне завдання на цей триместр: визначитися з тим, що саме для вас означає «бути людяним». Від кожного чекатиму по есею, обсяг — десять тисяч знаків. З обмежень маєте тільки одне: не цитувати визначення з Грибниці. А Ненарок отримує додаткові бали за нешаблонність мислення — звісно, з вирахуванням десятки за неприпустимий тон у спілкуванні зі старшими за званням.

На наступні кілька днів цей урок став основною темою в розмовах між зоряними джурами. Сам Ненарок, звісно, поведився так, наче нічого особливого не сталося, та це тільки ще більше

 Поміркуй!

- Що нового було для тебе в дискусії під час уроку Оксеніка? Що саме найбільше вразило?
- А що для тебе означає «бути людяним»? Свою думку обґрунтуй.

збуджувало цікавість. Фінлей, Еллісон і Росоховатський по черзі намагалися розпитати Мишка, що це, мовляв, було, — але він розводив руками. Хоча добре розумів, чому Ненарок так завівся через згадку про клонів.

Подальші уроки Оксеніка виявилися не менш цікавими, хоча й не настільки сенсаційними. З понеділка він узявся розповідати про Марс — про його загадки, руїни, палаці, фрески, скарбниці — і про те, що й досі не знайдено жодного скелета, жодного зображення марсіянина. Чому? І куди поділися всі тубільці, що жили на планеті сотні тисяч років тому? Відповідей наразі не було.

Слухаючи його, Мишко усвідомив: якщо батьки Ненарока досліджували якийсь марсіянський артефакт, з ними справді могло статися будь-що. От просто що завгодно.

То може, питав він себе, дійсно існують причини, з яких усе це «будь-що» засекретили? Адже буває таке: хтось щось невчасно дізнається, коїть дурниці — і від того всім стає тільки гірше.

І чи мусить тоді Мишко покинути спроби розібратися в цій історії? Звісно, цікавість і всяке таке... але — чи не зашкодить він комусь, намагаючись докопатися до відповіді?

Він думав про це, доглядаючи за своєю ділянкою картоплі в саморобній оранжереї. Думав, коли вдягав скафандр і коли прав прабабчин подарунок. Думав, розв'язуючи задачки з етики для пана Паровського і пробігаючи корабельними коридорами під час традиційних щотриденних перегонів, які влаштовував пан Лі. Думав, снідаючи, обідаючи й вечеряючи, — ще й примудрявся жартувати з Фінлеєм, Шелдон і Винниченком. Знайти відповідь він, звісно ж, не зміг — але несподівано для себе зрозумів, чому Ненарок усі ці дні в школі так поводить. Чому гризе граніт науки з ранку до ночі й намагається не витратити часу на зайві розмови.

Спершу Мишко думав, що залізне серце — попри всі запевнення лікарів — призводить до певних побічних наслідків. (Простіше кажучи, робить з нормальних людей чваньків, хай і з непоганими мізками.) Та нарешті його осяяло.

Просто Ненарок готувався до візиту на Марс. Перед ним не стояло питання, чи варто розгадувати таємницю зникнення його власного батька. Це був його останній шанс — і Ненарок збирався використати його на всі сто.

А часу в Сашка лишалося дедалі менше, адже Школа розташовувалася в зорельоті під назвою «Стріляний горобець» — у зорельоті, який стартував два тижні тому і тепер мчав до Червоної планети.

Поміркуй!

- Які враження справили на тебе прочитані розділи твору?
- Над якими питаннями ти задумався / задумалася?
- Спробуй пояснити назву повісті.

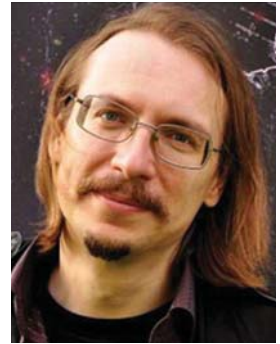

Літературознавчий клуб

Автор цієї пригодницької науково-фантастичної повісті — письменник **Володимир Арєнєв** (1978). Це літературний псевдонім **Володимира Пузія**.

Народився, живе і працює він у Києві. У шкільні роки цікавився біологією, любив спостерігати за тваринами й доглядати їх, мріяв стати біологом. Але його творчий шлях визначило інше захоплення — книжки, читання.

Підлітковий інтерес до фантастики, особливо до творів Джона Рональда Руела Толкіна, спонукав до власних проб пера. Саме слова з роману цього англійського письменника стали епіграфом до першого розділу щойно прочитаної тобою повісті.

Володимир Арєнєв

Літературознавчий словничок

Науково-фантастична повість — середній за обсягом епічний твір, у якому змальовано ще не реальні, але науково вірогідні явища і події.

Науково-фантастична повість «Сапієнси» дістала міжнародне визнання, стала «Книгою року ВВС—2021» і потрапила до світового каталогу дитячої й підліткової літератури «Білі круки». У повісті письменник-фантаст відтворює життя київських школярів у майбутньому

2178 році. Головні герої твору — Михайло Неборак та Олександр Ненарок — живуть у світі після міжпланетної війни. Цей світ сповнений науковими новинками, що можуть з'явитися і в нашому майбутньому — реактивні наплічники, розумні роботи (імпи), фродики тощо.

Хлопці стають зоряними джурами — учнями Школи зореплавства й вирушають у відкритий космос на зорельоті «Стріляний горобець». На них чекають небезпеки, вони борються

з космічними монстрами — люстерниками. Водночас кожен із них починає своє детективне розслідування родинних таємниць.

Крім навичок виживання в космосі, Михайло з Олександром та однокласниками опановують і науку людського спілкування. Майстерно виписані в повісті образи вчителів. Один із них, директор, адмірал Сергій Оксенік, колишній очільник Дірявої ескадри, має прототипа в реальному житті. Під таким псевдонімом писав свої літературні твори *Сергій Іванюк*. Зіскануй **QR-код** і дізнайся про нього більше.

Медіатека, с. 157

Якщо тебе зацікавили твори цього автора, ти можеш їх узяти в бібліотеці або прочитати, зісканувавши **QR-код**.

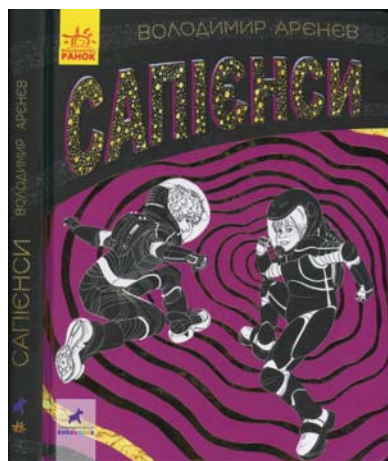
Поміркуй!

- Які дитячі захоплення Володимира Аренєва допомогли йому стати визначним письменником?
- Уяви, що в тебе є можливість зустрітися із цим письменником. Які б запитання ти поставив / поставила йому?
- Чи доводилося тобі читати твори Толкіна — улюбленого автора-фантаста Володимира Аренєва? Якщо так, розкажи про них.

У колі мистецтв

Володимир Аренєв зауважує, що «...замало створити тільки текст — оживає він тоді, коли до нього допасовують ілюстрації». Ілюстрації до повісті «Сапієнси» створила *Ліна Квітка*. На думку письменника, художниці вдалося навіть вийти за межі написаного і змалювати світ «Сапієнсів» саме таким, яким наразі бачать його читачі й читачки на її майстерних ілюстраціях.

Л. Квітка. Обкладинка книжки «Сапієнси»

Поміркуй!

- Розглянь уважно ілюстрації до твору. Чи вдалося, на твою думку, художниці відтворити авторську ідею в ілюстраціях?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Напиши есей на тему «Що означає «бути людяним»?»

2. У парі з другом / подругою підготуйте творчий проект «Марсіанські хроніки Школи зореплавства». Для цього скористайтесь бібліотекою чи ресурсами інтернету та прочитайте другу (повністю) і третю частини повісті Володимира Арєнєва «Сапієнси». А ще знайдіть інформацію про планету Марс

Планета Марс

в інтернет-джерелах, рекомендованих учителем / учителькою, або ж у бібліотеці. Презентуйте колективну творчу роботу в класі.

Підсумуй!

- Перекажи епізод із твору, що тебе найбільше вразив.
- Доведи, що «Сапієнси» – це науково-фантастична повість.
- Яким ти уявляєш світ у далекому 2178 році?
- Як ти гадаєш, які з науково-фантастичних передбачень цього твору можуть здійснитися найближчим часом?
- Що, на твою думку, означає «бути людяним»? Проілюструй свої міркування цитатами з повісті.
- Що для тебе було новим у змалюванні письменником майбутнього в повісті?
- Які запитання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свою роботу над вивченим матеріалом за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Неда Неждана

Ти вже знаєш, що драма – один із трьох родів літератури, твір, що розкриває життя через дії та розмови дійових осіб і призначений для постановки на сцені. Пригадай хоча б вивчену в п'ятому класі драму-казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка», події якої розгорталися в давньому Києві. А от фантастична драма-казка «Зоряна мандрівка» перенесе тебе до космічного простору.

Світ, зображений у цьому творі, сповнений незвичайних пригод, таємниць, для дослідження яких треба добре вчитися, тренувати силу духу, долати свій страх і бути людяним. Спробуй уявити, що ти в театрі, і все, про що ти читаєш, відбувається перед тобою на сцені. Тож рушай у нову космічну мандрівку до невідомих планет, де на тебе чекають загадки, пригоди, випробування і боротьба з космічними монстрами.

Зоряна мандрівка

(Скорочено)

Дійові особи:

1. Фея (чарівниця)
2. Феїнка – учениця Феї

Клоуни:

3. Білий клоун
4. Рудий клоун

Сузір'я:

5. Одноріг
6. Велика Ведмедиця

Монстри:

7. Головатий (шеф)
8. Спритний
9. Моцний

Мешканці планет:

10. Пасічник
11. Зла чаклунка
12. Дракончик

ПЕРША ДІЯ

Пролог

На сцену вибігають два клоуни наввипередки один перед одним і розгублено зупиняються посередині, оглядаючи залу.

Голос. Увага, увага! Стартовий майданчик до запуску в зоряну подорож готовий.

Білий клоун. Ой, уже все готове, а Феї ніде не видно.

Рудий клоун. А раптом вона збилася з дороги, заблукала? Що ж робити?

Білий клоун. Може, давай її погукаємо? Вона, мабуть, десь близько.

Рудий клоун (гукає). Феє!

Білий клоун. Ми тут! Ідіть до нас!
Рудий клоун (дослухається). Щось не чути.

Зоряне небо

Разом із дітьми кличуть Фею, на третій раз вона з'являється — у гарній сукні із чарівною паличкою, разом зі своєю ученицею Феїнкою в ковпаку астронома.

Білий клоун. Ось, поглянь! Що я казав! Це вона?

Рудий клоун. Хто? Та чи ця? Їх же двоє...

Білий клоун. А може у нас уже в очах двоїться?

Рудий клоун. Що, в обох відразу? Феї наближаються. Клоуни вклоняються.

Білий клоун. Доброго дня, пані.

(До Феї.) Перепрошую, а ви часом не Фея?

Фея. Так... Я Зоряна Фея.

Рудий клоун. А ми клоуни. Я Рудик, а він Білик.

Фея. Дуже приємно. А це моя учениця, Феїнка. Вона ще тільки починає засвоювати чаклунську науку, але вже має успіхи.

Феїнка. Здрастуйте. (Присідає в реверансі, нахилиє голову, і з неї падає ковпак.) Ой... (Кидається піднімати ковпак, Рудик також хоче підняти, в результаті вони стукаються головами і падають на підлогу, потираючи лоби.) Нічого собі!

Білий клоун. Ти що? Чого ти штовхаєшся?

Рудий клоун. Перепрошую, я хотів допомогти підняти шапку...

Феїнка (обурено). Шапка? Це вам не шапка, а чарівний ковпак, от!

Білий клоун (піднімає ковпак і допомагає підвестися Феїнці, а потім другу). Вічно ти лізеш поперед батька в пекло! Вибачте, чарівні панни, мого товариша, він такий незграбний...

Фея. Нічого-нічого, він же хотів допомогти... Феїнка теж буває неухажною... Вона дуже здібна, але така розсіяна... От і зараз, попросила її взяти карту місцевості, а вона замість цього взяла карту Марса. От ми і заблукали. Якби не почули ваші голоси, напевно, ще б довго кружляли довкола. Так що ми вам дуже вдячні, панове.

Голос. Увага, увага! Стартовий майданчик до запуску в зор'яну подорож готовий. Лишилося три хвилини.

Фея. Все, нам не можна гаяти часу — ми вирушаємо запалювати зірку. Будемо прощатися!

А ви не забудьте загадати бажання. Тільки бажання має бути добрим.

Рудий клоун. Не забудемо!

Раптом з'являються монстри, входять у коло і обсипають Фею і Феїнку чарівним конфеті, тут же вибігають, сміючись зловтішно. Феї починають страшенно чхати і кахикати, клоуни підхоплюють їх, аби вони не впали, говорять через пристоупи чханья.

Білий клоун. Феє, Феїнко, що з вами сталося?

Фея. Здається, це вірус...

Рудий клоун. Вірус?

Феїнка. Нас заразили страшним космічним вірусом!

Білий клоун. Це все вони, ці прибульці! Я відчував, що вони готують щось лихе!

Рудий клоун. Що ж робити?

Фея. Не хвилюйтеся, на цей вірус є ліки.

Рудий клоун. А де ж їх дістати?

Білий клоун. Що робити? Підкажіть! Ми заради вас усе зробимо.

Фея. Тоді треба летіти в тридесяту галактику на планету Золотої Дракона. На цій планеті росте Чарівна Квітка. Хто вдихне запах цієї квітки, той відразу одужає. Та, на жаль, ми з Феїнкою не можемо летіти...

Рудий клоун. Ми полетимо... Тільки як же ми туди дістанемося?

Фея. Я дам вам чарівну паличку для подорожі на інші планети. (Дає паличку.)

Феїнка. Ось так змахуєте тричі і вкажете напрямок.

Постер¹ комп'ютерної гри
«Космічні монстри»
(Google Play, тренувальний додаток
«Space Monsters»)

¹ *Постер* (англ. *poster* — афіша, оголошення, плакат) — художньо оформлений плакат для рекламних чи декоративних цілей.

Білий клоун. А як же ми дізнаємося, куди летіти?
Фея (дістає карту, згорнуту в сувій). Ось, тримайте, це зоряна карта.

Феїнка. Червоним указаний шлях до планети Золотого Дракона.

Цієї миті з'являється Спритний, хапає карту, кидає її Моцному, який чекає на іншому боці.

Спритний. Моцний, лови!

Моцний. Хутко! (Ловить карту і розпихуючи всіх, тікає, за ним Спритний, потім Клоуни.)

Фея. Стривайте! Стривайте! (Ті повертаються.)

Рудий. Але ж вони забрали карту!

Білий. І втекли невідомо куди!

Фея. Нічого, ця паличка перенесе вас дуже швидко — ви надженете їх.

Феїнка. Пані, тільки що вони робитимуть без вашої допомоги? Ці монстри — дуже небезпечні.

Фея. У небі в нас багато друзів.

Феїнка. Хто ж вони такі?

Фея. Сузір'я: Водолій, Стрелець, Одноріг, Велика Ведмедиця... Вони вкажуть дорогу, порадять, а якщо трапиться лихо — допоможуть у біді. Тільки потрібно вивчити чарівне замовляння, як їх кликати.

Засвічується прожектор чи щось подібне.

Феїнка. Он, дивіться, дивіться. Бачите?

Рудий клоун. Як гарно!

Білий клоун. Справді...

Фея. Дякуємо вам, любі сузір'я. Поспішайте... Боюся, монстри вже далеко відлетіли... Пройдіть отуди, на стартовий майданчик для телепортації у відкритий міжзоряний простір. (До дітей.) Сподіваюся, ви допоможете клоунам у пошуках Чарівної Квітки? (Діти відповідають.) А ми з Феїнкою підемо помалу, а то й правда, ледь на ногах тримаюсь...

 Поміркуй!

- Яка подія мала відбутися на початку цього твору? Хто їй завадив?
- Що сталося з Феєю і Феїнкою?
- Що задумали космічні монстри? З якою метою?
- Яке завдання отримали клоуни? Доведи, що їхня місія безкорислива й благородна.
- Як ти думаєш, чи вдасться клоунам врятувати Фею та Феїнку?

Феї та клоуни йдуть, ховаються за кулісами в різні сторони, чути звук «запуску».

Сцена 1

На сцені зоряне небо. Це міжпланетний простір. З'являється Головатий — шеф космічних монстрів, співає пісеньку.

Головатий.

Пісня монстра Головатого:

Чорних дір я повелитель,

Ненаситний, як удав.

І мене не варто злити —

Я магістр жажливих справ.

Я люблю чорноту ночі.

Бісить світло зір мене,

Бо від нього терпнуть очі,

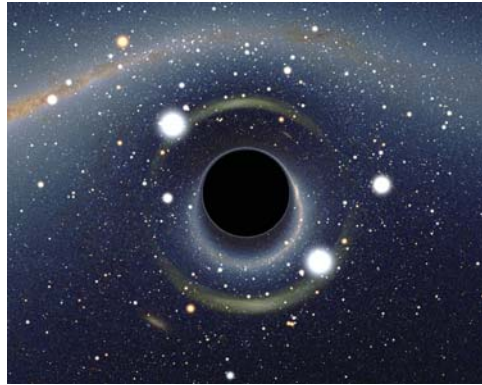
Ще й добром від нього тхне.

А добро — то річ шкідлива.

Зневажаю добряків!

Тільки злий стає щасливим.

Зло — король між королів.

Гравітаційні викривлення, спричинені чорною дірою перед Великою Магеллановою Хмарою (художнє зображення з вікіпедії)

Головатий (нервово ходить по сцені, раз у раз поглядаючи на небо). От і де вони поділися? Помічники знайшлися! Їх тільки за смертю посилати... Усього ж завдання було — п'ять хвилин роботи — посипати грипних бацилок на голову цій Феї та чкурнути. Треба ж було якось приструнчити цю вискокчу. Бо що надумала! Зірку запалювати! І не де-небудь, а над нашим барлогом! В найтемнішому куточку галактики! І що ж тоді? Ні відпочити тобі нормально, по-монстрячому, ні темними справами позайматися... Мало їм зірок на небі, чи що? Треба ще одну причепити! Просто як більмо в оці! А от нічого надаремне енергію витратити! Її і так мало. Бажань їм закортіло. Розбажались тут усякі! А дзуськи! Скромніше треба бути! І взагалі: не бувати цьому святу! Це кажу я — пан Головатий, наймогутніший і наймонстровитіший монстр у Всесвіті! А я цих свят страх, як не люблю! Шумлять, гримлять, галасують! Жах, що робиться... А я порядок люблю — покомандувати, помуштрувати... (Помічає Спритного та Моцного, спершу лагідно.) Ходіть-ходіть сюди, мої любесенькі. (Різко.) І чого ви плентаєтеся, мов сонні мухи?!

Спритний і Моцний швидко підбігають і виструнчуються.

Разом: Прибули за вашим наказом, пане Головатий!

Головатий. Вільно! Успішно?

Моцний. Авжеж.

Головатий. А чого так забарилися?

Спритний. Дозвольте доповісти, пане Головатий?

Головатий. Аякже ж. Доповідайте, мої любенькі.

Спритний. Запуск Феї та її учениці у космос для запалення нової зірки відкладено на невизначений термін у зв'язку з їхнім станом здоров'я.

Моцний. Угу.

Головатий. Прекрасно. І як подіяв наш новий вірус?

Моцний. Хутко.

Спритний. Бацили такі спритненькі виявилися: звалили з ніг умиць. Лежать з отакенною температурою... Аж термометр зашкалює!

Головатий. Це добре, що зашкалює. Скоро розтануть. До речі, а ви з'ясували чи немає якогось лікувального засобу?

Спритний. На жаль, є.

Головатий. Та невже?

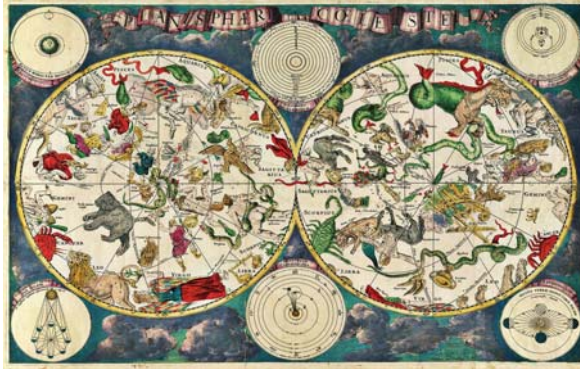
Спритний. Є така цілюща Чарівна Квітка, яка росте на планеті Золотого Дракона аж у тридесятій галактиці.

Поміркуй!

- Які почуття викликала в тебе розмова космічних монстрів?
- Як характеризує Головатого пісенька, яку він співає?
- Чому Спритний і Моцний вихваляються виконанням завдань? Про які риси їхніх характерів це свідчить?

Спритний. Є у них, правда, помічники, але з них користі на два шаги й ті щербаті. Клоуни якісь. Та ж без карти ні за що не знайдуть! А карта у Моцного. Покажи, Моцненький. Єдина і неповторна. (Моцний дістає велику карту.)

Головатий. Карту треба знищити! Порвати — мало. А раптом котрись умільці народні візьмуть та склеять, га? Шматки треба рознести по різних планетах. (Розглядає їх.) Так, ти, Моцний, візьмеш свій шматочок і полетиш на планету Золотих Бджіл. Там тебе зустріне моя давня приятелька Пасічниця. Страшна чародійка. Презлюча карга. Скажеш, що від мене. Вона тебе зустріне, як рідного.

Сузір'я на зоряній карті XVII ст. голландського картографа Фредеріка де Віта (художнє зображення з вікіпедії)

Головатий. Так, а ти, Спритний, полетиш зі своїм шматочком на планету Золотого Сну. Там тебе зустрине Зла Чаклунка, скажеш їй, що від мене, і попросиш заховати той шматочок. І щоб вона підготувалася до гостей непроханих — клоунів. Питання є?

Головатий. А я полечу на цю саму планету Золотого Дракона, знайду ту квіточку, порву її на пелюсточки і розвію по безкрайніх просторах рідного космосу.

Головатий. Тоді слухай мою команду! На виконання завдання летом руш!

Монстри розбігаються в різні боки. Чути звуки відльоту, а потім прильоту. На сцені з'являються два клоуни.

Рудий клоун. Ой, і де це ми?

Білий клоун. Не знаю. Я так думаю, що в цій самій Чорній Дірі.

Рудий клоун. А де ж тоді поділися монстри? А що вони зробили з картою?

Діти відповідають.

Клоуни вирушають у дорогу. Мандрують на планети Золотих Бджіл та Золотого Сну, збирають шматочки карти. Вона вказує їм шлях на планету Золотого Дракона.

Якщо тебе зацікавили пригоди клоунів і монстрів на цих планетах, то візьми книжку в бібліотеці та прочитай другу і третю сцени твору.

Художнє зображення екзопланети WASP-189b (світлина Bibiana Prinoth)

Сцена 4

Змінюється декорація, тепер це планета Великого Дракона. На сцені з'являється Головатий.

Головатий. Так, щось на цій планеті голо, спекотно і якимось незатишно. Брр... Ніяких умов для нормального монстрячого відпочинку. Десь тут росте та чарівна квіточка. Але де ж її шукати? Послав цих йолопів, але ж хіба їм можна щось довіряти? І головне, як не потрапити на очі страшному Дракону? (З'являється Моцний.) Нарешті! Ну то як, знайшли квітку?

Спритний. Та щось не видно ніде. Може, її вже хтось зірвав? Моцний. Хутко.

Головатий. Ніякої з вас користі. Доводиться все самому робити. Ну нічого, ми ще побачимо, хто посміється останнім. Влаштую їм лебедину пісню! Звідси їм уже точно не вибратися. Тут недавно з'явився такий страшний...

Моцний. На тій планеті теж страшний був...

Головатий. Ну, помилилася стара, старість не радість... Натомість тут є — і помітьте, не старий, а навпаки, юний — Дракончик.

Спритний. А він що, ще маленький? (Показує який на рівні коліна.)

Головатий. Дрібнуватий, зате вогнем дихає. Так, по-моєму він у тій печері сидить, підете разом з Моцним подивитися, що він там робить.

Ідуть і повертаються.

Головатий. Ну, що там?

Моцний. Сидить, що.

Головатий. І все?

Спритний. Зорі рахує. І ні на кого уваги не звертає.

Головатий. У нього ще вогонь на губах не вихолонув, а туди ж — астроном знайшовся! Як же ж його на клоунів натравити... О, придумав, ми зіб'ємо його з рахунку! План такий: чекаємо наших незабутніх гостей, і щойно почуємо шум, ми як закричимо, а самі сховаємося. Дракон піде подивитися, хто на його планеті шумить та бешкетує, побачить цих телепнів і з'їсть. Просто і геніально.

Феї

Моцний. А раптом він нас знайде?

Головатий. Не знайде. Ми чкурнемо шукати квіточку Цілющу на інший бік планети.

Чути шум ракети — усі дивляться в небо. Монстри кричать і ховаються за сценою, з печери з'являється Дракон, а з іншого боку виходять клоуни.

Дракончик. Хто тут кричав не своїм голосом, га? Ви чи що?

Білий клоун. Ні-ні, це не ми.

Рудий клоун. Ми якщо кричимо, то тільки своїм голосом...

Білий клоун (Рудому). Та тихіше ти. (Дракончику.) Ми шойно прибули з неба.

Дракончик. Але крім вас тут нікого немає.

Рудий клоун (озираються в пошуках кого-небудь). Здається, і справді нікого.

Дракончик. Ну от. Мало того, що ви галасуєте, так ще й обманюєте. А ви мене збили з рахунку, і тепер мені доведеться починати все спочатку. Ох-ох-ох. І нелегка це робота — зірки рахувати...

Білий клоун. Вибачте нас, будь ласка, але ми і справді не галасували. Чесно.

Дракончик. Раз ви мене все одно збили, то доведеться пообідати... От, а обід у мене буде складатися з... (рахує прибулих) двох страв.

Рудий клоун. Ми вам заважати не будемо. Чесне слово.

Дракончик. Я вам вірю, як же їжа може заважати їсти?

Білий клоун і Рудий клоун. Ми не їжа! Їжа не ми!

Дракончик. Ну крім вас же тут нікого немає. А я такий голодний...

Білий клоун. Зачекайте, навіщо ж відразу нас їсти? А може, ви що-небудь легеньке — травичку поскубати, яблучками поласувати...

Дракончик. Ми, дракони, траву не їмо.

Білий клоун. А ми так просто не здамося!

Дракончик. А то ви що, не миритися, а битися прийшли?

Поміркуй!

- Чому космічні монстри побоюються зустрічі з Дракончиком?
- Що, на твою думку, означає вислів «Ще вогонь на губах не вихолонув, а туди ж»?

Дракончик

Білий клоун. Ми то миритися прийшли, але миритися з положенням другої страви я не збираюся!

Дракончик (відкриває рот і закриває, раптом зупиняється). Ну от. Так я і думав. Нічого не виходить...

Рудий клоун. Що не виходить?

Дракончик. Вогонь пускати не виходить. (Сідає зажурений.) Мене і мама вчила, і тато вчив, і бабуся — все одно не виходить.

Білий клоун. Так а ти що, ще маленький?

Дракончик. Маленький. Ми, дракони, навіть коли маленькі, то все одно трішки великі.

Рудий клоун. А ти хоч умієш битися?

Дракончик. Не вмю. І вогонь пускати не вмю, і битися не вмю. І взагалі я додому хочу, до мами... (Плаче.)

Білий клоун. Зачекай, так ти що, загубився? (Всі обступають Дракончика).

Дракончик. Так, загубився.

Рудий клоун. Не побивайся ти так. Розкажи, що з тобою трапилося?

Білий клоун. Не плач, може, ми тобі допоможемо.

Дракончик (схлипуючи). Просто я хотів подивитися, як будуть запалювати нову зірку, висунув голову і упав. А потім мене поніс космічний вихор ось на цю планету. А я хочу повернутися назад — я ж сузір'я Дракона. А для цього треба нарахувати тисяча триста двадцять першу зірочку на північний захід від Полярної зірки. Мама казала, що там починається моя голова, а на тисяча двісті п'ятдесят першій — закінчується хвіст. Ось я рахував-рахував, а тепер збився. (Плаче ще більше.) І як я тепер доберуся до свого сузір'я Дракона?

Білий клоун. Ми тобі допоможемо.

Сузір'я Дракона та Малої Ведмедиці із «Дзеркала Уранії», набору тематичних карток, опублікованого в Лондоні (художнє зображення з вікіпедії)

Рудий клоун. Звичайно, ми знаємо, як дізнатися про дорогу, і тобі покажемо.

Дракончик. Правда, ви не обманюєте?

Білий клоун. Ось дивися, зараз сузір'я покажуть нам шлях.

Запалюється зоряний шлях.

Дракончик. Ух ти! Чудово! А ви мене не проведете? Ви не бійтеся, я вас не буду їсти, чесно. Так я і не вмю, це я так, зумисно казав, щоб ви злякалися.

Білий клоун. Ми б із радістю, але не можемо.

Рудий клоун. З Феєю і Феїнкою трапилася біда. Страшні монстри заразили їх космічним грипом з такою високою температурою, що вони можуть розтанути!

Дракончик. Цього ніяк не можна допустити!

Білий клоун. А щоб вилікувати їх, нам потрібна Чарівна Квітка, яка росте на цій планеті.

Дракончик. Така велика і барвиста?

Рудий клоун. Ти знаєш, де росте ця квітка?

Дракончик. Я не певен, що це вона, але тут тільки одна така квітка.

Рудий клоун. Тоді проведи нас туди, Дракончику.

Білий клоун. Стривайте, якщо ми не кричали, а Дракончик чув крик, то можливо, це були космічні монстри, а вони можуть її зірвати. Скоріше туди! Поки ще не пізно!

Дракончик. За мною!

Показує шлях. Усі разом біжать до галявини з квіточкою, з іншого боку з'являються монстри. Зав'язується бійка між клоунами та монстрами. Дракончик стоїть осторонь і намагається дихнути вогнем. Нарешті йому це вдається.

Дракончик. Ура! Ура! Вдалося! (Всі обертаються і зупиняються.) Ну, тепер я вам покажу, як Фей кривдити! (Насувається на монстрів, дихаючи вогнем, вони від страху задкують.)

Головатий. Слухай мою команду! Відступаємо назад!

Поміркуй!

- Схарактеризуй образ Дракончика, якого клоуни зустріли на планеті Великого Дракона. Що незвичного помітно в його поведінці?
- Чи хотів / хотіла б ти допомогти Дракончикові? Як це можна зробити?

Ф. Панко. Чарівна квітка

Спритний. Ой, печеться!

Моцний. Нам і так спекотно, нас не треба підігрівати! (Забігають до печери, Дракончик стає на її сторожі.)

Рудий клоун. Ура! Наші перемогли!

Білий клоун. Милий, милий Дракончику, який же ти молодець!

Рудий клоун. Що б ми без тебе робили?!

Дракончик. Я старався. Сам не знаю, як це у мене вийшло.

Білий клоун. Скоріше, до квітки!

Рудий клоун. Яка вона прекрасна!

Зривають квітку і обережно несуть її.

Білий клоун. Тепер скоріше до Феї.

Рудий клоун. Так, але що робити з монстрами?

Білий клоун. Не знаю, може залишити їх у цій печері?

З печери вибігають монстри.

Головатий. Ой. Ні, ми не хочемо до печери!

Моцний. Еге ж.

Спритний. Точно.

Головатий. Ми теж хочемо подивитися на зірочку...

Білий клоун. Ви нарobili стільки лиха!

Рудий клоун. Через вас усі так натерпілися! А Зоряна Фея і її учениця могли загинути.

Головатий. Справді? Це на нас нашло затемнення розуму. Шкідливо увесь час сидіти в чорній дірі, тоді тебе починають obsідати чорні думки.

Спритний. А тепер мені хочеться світла. Хай і над нашим барлогом засяє зірочка, правда, Моцний? Я поки за квіткою ганявся, то вже звик до світла...

Головатий. А я просто порядок люблю, без шуму і гамору.

Білий клоун. Порядок любите? Оце ідея. Я, здається, знаю одне заняття, щоб вам нудно не було. (Заходить за сцену і виносить мітли.) Ось, тримайте — будете прибирати космічне сміття.

Монстри відлітають.

Білий клоун. А ми поспішаємо до Феї і Феїнки.

Рудий клоун. Рушаймо. А ти, Дракончику, доберешся до своєї планети?

Дракончик. Тепер я майже дорослий! Адже я вмю дихати вогнем і тепер нічого не боюсь! Навіть космічних монстрів!

Білий клоун. Молодець, Дракончику. Пам'ятай, тепер на Землі у тебе є вірні друзі.

Рудий клоун. Авжеж. До зустрічі, Дракончику.

Дракончик. Бувайте, любі клоуни, передавайте вітання Феї, Феїнці і всім, всім, всім...

Висвітлюється зоряний шлях, Дракончик і клоуни розбігаються в різні сторони, чути шум польоту.

Епілог

Світло і сцена змінюються. Це знову стартовий майданчик. Клоуни повертаються разом із Феєю та Феїнкою, які одужали.

Фея. Вітаю вас знову. Нарешті ми розпочинаємо наше свято. Клоуни нам такі ліки дістали – всю хворобу, як рукою зняло. Правда, Феїнка?

Феїнка. Правда-правда, просто чудові ліки, казкові.

Фея. Нам час у дорогу, друзі мої. Запалювати зірку. А ви подумайте, які бажання загадувати. Якщо вони добрі і справедливі, то обов'язково збудуться.

Феїнка. Адже свято не скінчилося, воно ще тільки починається!

Чути звук запуску. Відлік. Запалюється зірка.

О. Шупляк. Чумацький Шлях

Мовна скарбничка

Нині відомо близько 90 назв сузір'їв. Здебільшого вони мають грецьке або латинське походження. В українській мові використовують їх відповідники.

Спостереження за зоряним небом були надзвичайно помічними для пастухів і чумаків, які вмели читати «зоряні карти». У «Зоряній мандрівці» уживаються офіційні назви сузір'їв, а український фольклор засвідчує безмежну творчу уяву наших предків про їх іменування.

Офіційна назва	Українська народна назва
Галактика Молочний Шлях	Чумацький Шлях, Чумацька Дорога, Божа Дорога, Батієва Дорога, Дорога у Вирій, Дорога в Єрусалим, Дорога Молокова, Зоряна Дорога, Пташина Дорога, Солом'яна Дорога, Молочний Слід
Велика Ведмедиця	Великий Віз, Чумацький Віз, Великий Ківш
Мала Ведмедиця	Малий Віз, Пасіка

Поміркуй!

- Чи сподівався / сподівалась ти на таке завершення твору?
- Як клоунам вдалося побороти космічних монстрів, схилити на свій бік чарівних істот, які живуть на планетах, і виконати своє завдання?
- Зіскануй **QR-код** і переглянь «Зоряну мандрівку» Неди Нежданої у виконанні дитячої студії при народному аматорському театрі малих форм «Фрагмент» (м. Чернівці). Поділися своїми враженнями в класі.

Медіатека, с. 172

Літературознавчий клуб

Неда Неждана (1971) — літературний псевдонім **Надії Мірошниченко**, твір якої ти щойно прочитав / прочитала.

Майбутня письменниця народилася в Краматорську на Донеччині. У дитинстві переїхала з батьками до Києва, але літні канікули завжди проводила в рідному місті в бабусі й дідуся. Ще в 12 років вона написала і разом із друзями зробила постановку благодійної лялькової вистави для мешканців свого двору. На зібрані кошти купили цукерок і пригостили всіх дітей.

Надія зростала у творчій родині. Її батьки й сестра — художники, а брат — скульптор. Ще з юних років вона захоплювалася кіно, театром, любила читати.

Неда Неждана — авторка фантастичних творів для підлітків.

Неда Неждана

Літературознавчий словник

Фантастична драма-казка — твір, у якому поєднуються елементи драми, казки та відбуваються фантастичні пригоди головних героїв / героїнь на шляху до певної мети.

«Зоряна мандрівка» — це **фантастична пригодницька драма-казка**. В її основі — традиційний казковий сюжет. На добрих чарівниць Фею і Феїнку нападають космічні чудовиська (Головатий, Спритний і Моцний), заражаючи невідомою хворобою. У пошуках чудодійних ліків двоє клоунів (Білий і Рудий) подо-

рожують різними планетами, де зустрічають чарівних істот. Після всіх випробувань добрі клоуни перемагають злих монстрів, здобувають Чарівну Квітку, що лікує фей, і нарешті запалюється нова зірка.

Поміркуй!

- Визнач у «Зоряній мандрівці» ознаки драматичного твору, казки, фантастичного пригодницького твору. Результати своєї роботи оформи у вигляді діаграми. Для цього можеш скористатися конструктором діаграм Canva.
- Пригадай інші два роди літератури. Назви їх головні ознаки.
- Спільно зі своїми однокласниками та однокласницями створи невеличкий «театр». Пам'ятай, що в театрі є різні театральні професії. Дізнайся про це з інтернету. Тож подумай, хто саме з вас найкраще впорається з виконанням завдань щодо певної професії. Підготуй інсценізацію одного з епізодів «Зоряної мандрівки», яку можна розіграти в класі, або ж зроби відеозапис фрагмента вашої вистави.

У колі мистецтв

Тема космосу є популярною в літературі, кіно, анімації та сучасному живописі.

Фантастичні сюжети космічної тематики використовує, зокрема, художник *Павло Кандиба*. Фантастичну зоряну фею зображено на картині «Космос, антигравітація». Як бачиш, у неї замість парасольки — космічний корабель, а летюча тарілка — то її капелюх.

Підкорювачами космосу називає художник астронавтів, які висадилися з космічного корабля на невідому планету.

П. Кандиба. Підкорювачі космосу

П. Кандиба. Космос, антигравітація

Поміркуй!

- Чи зрозуміле тобі значення слова «антигравітація»? Якщо ні, то скористайся тлумачним словником української мови.
- Роздивися репродукції картин П. Кандиби «Космос, антигравітація», «Підкорювачі космосу» та О. Шупляка «Чумацький Шлях». Подумай, чим відрізняється авторське бачення космосу цих художників.

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і переглянь пізнавальне відео про властивості чорних дір. Добери ілюстрації з їх зображенням.

Разом із другом / подругою за партою створи інтерактивний плакат «Космічні монстри: чорні діри». Для цього можете скористатися інструментом *Glogster*. Його назву утворено поєднанням слів «графічний» та «блог» (*graphical blogs* — мультимедійний постер).

Якщо ж вам до вподоби малювання, створіть плакат за допомогою фарб або олівців. Розкажіть у класі, що вас найбільше зацікавило у відео та під час подорожі на невідомі планети разом із героями / героїнями твору Неди Нежданої.

Медіатека, с. 174

Підсумуй!

- Які казки, мультфільми або аніме про драконів ти знаєш? Якими там зображено цих фантастичних тварин?
- Що нового про космічні подорожі ти дізнався / дізналась із «Зоряної мандрівки» Неди Нежданої?
- Що тебе найбільше вразило в цьому творі?
- Доведи, що «Зоряна мандрівка» — літературна фантастична драма-казка.
- Хто з персонажів тобі найбільше сподобався? Чому?
- На які питання тобі не вдалося отримати відповідь?
- Як ти оцінюєш свої знання про твір «Зоряна мандрівка» Неди Нежданої?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Поетичне бачення світу

 Читацький путівник

У цьому розділі ти ознайомишся з віршами Лесі Українки, Миколи Вінграновського та Ліни Костенко. На прикладі цих чудових зразків художнього сприймання світу ти переконаєшся, якими неповторними й несподіваними бувають художні образи, як поезія дає змогу нам відчувати прекрасне й дивовижне в житті.

Леся Українка

 Ти вже знаєш із початкової школи та уроків української літератури в п'ятому класі про життя і творчість Лесі Українки. Її дивовижна і зворушлива казка «Лелія» запам'яталася тобі чарівним сном-подорожжю Павлуся з прекрасною ельфою.

Творчість Лесі Українки багатогранна. Наразі ти маєш можливість ознайомитися з пейзажною лірикою поетеси. Вірш «Тиша морська» зачарує тебе красою, мінливістю та величчю моря.

Тиша морська

В час гарячий *полуднёвий*
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

І. Айвазовський. Штиль на морі

З тихим плéскотом на берег
Ріне хвилечка *перліста*;
Править хтось малим човéнцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводні каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

 Мовна скарбничка

Полудне́вий — прикметник від слова «полудень», тобто час найвищого стояння Сонця над горизонтом (о 12 годині дня).

Рі́нути — бурхливо литися.

Перлі́стий — своїм блиском нагадує перли (білі прикраси з округлих утворень всередині мушлі молюсків).

Щі́ре — тут: справжнє.

 Поміркуй!

- Чи доводилося тобі бувати на морі? Можливо, ти навіть мешкаєш у приморському місті чи селі. Якщо так, то поділися своїми враженнями. Чи близькі вони до тих, що відчуває лірична героїня поезії «Тиша морська»?
- Чим вона захоплюється? Які мрії пробуджує в її душі спокійний морський краєвид?
- Які рядки вірша засвідчують рішучість, сміливість героїні?
- З якою інтонацією треба читати цей вірш, щоб передати його головну думку? Чи однаковою має бути інтонація? Якщо ні, то як її потрібно змінити?
- Прочитай виразно вірш «Тиша морська».

 Ти вже знаєш із уроків природничої освітньої галузі, що Україна — морська держава. Її береги омивають Чорне й Азовське моря.

Море часто оспівується в українському фольклорі. У морських боях здобували славу козаки-запорожці на своїх кораблях-чайках. Чумаки ходили по сіль до моря.

У народних піснях море — це символ широкої води, нездоланної долі, далекого краю, самого життя людського. Наприклад, «Синє море глибокеє, не видати в ньому дна. Я від матінки далеко — чужа, дальня сторона». А скільки ж українських прислів'їв і приказок зі словом «море»! Як-от: «І море починалося з краплі», «Усі ріки до моря йдуть», «Гуляє, як риба в морі», «З моря води не вилити, а з пісні слова не викинути», «Йому й море по коліна», «Сиди біля моря та жди погоди». Як ти розумієш їх зміст? Обговори це питання зі своїми однокласниками й однокласницями.

Літературознавчий клуб

Леся Українка (1871–1913) — авторка поезії «Тиша морська» — перші уявлення про море отримала з фольклору, який знала досконало.

Незабутнім виявилось її безпосереднє знайомство з морем: «Коли я вперше побачила море, я полюбила його назавжди. Люблю сидіти на високому березі і дивитись у безкрай синій простір». А на морі їй доводилося бувати часто. Через тяжку хворобу, з якою дівчина боролась ще з десятирічного віку, лікарі радили їй теплий

В. Пузирков. Леся Українка

морський клімат. Особливо запам'яталася їй мандрівка разом із матір'ю Оленою Пчілкою до Криму в 1890 році. Мальовничі місця — Саки, Севастополь, Ялта, загадкова татарська столиця Бахчисарай — полонили Лесю Українку своєю чарівною красою. Найбільше сподобалося їй місто Євпаторія. У мілкій затоці вода тепла-тепла й кришталево-прозора, чис-

Пам'ятник Лесі Українці (м. Ялта, АР Крим).
Скульпторка Г. Кальченко

тий пісок на дні виблискує золотом під сонячними променями, весело кружляють невгамовні чайки, дихає прохолодою вітерець. Та ще й морські ванни полегшують недугу. Дев'ятнадцятирічна поетеса відчула тут себе окриленою. Її душа відразу озвалася прекрасними віршами. Незабаром з'явився *цикл поезій «Кримські спогади»*. А відкриває його *вірш «Тиша морська»*, у якому Леся Українка створила вишуканий **мариністичний**, тобто морський, пейзаж.

Ти вже знаєш, що *пейзаж* — опис природи в художньому творі. А *пейзажна лірика* — жанр лірики, художнє змалювання «олюдненої», одухотвореної природи.

Провідний мотив поезії «Тиша морська» — насолода красою спокійного морського краєвиду, мрія про щастя. Однак майстерні митці / мисткині не обмежуються суто змалюванням природи. Найчастіше в цих картинах вони «закодовують» глибокий символічний зміст — про долю, сенс життя, порухи людської душі, пошуки істини, щастя тощо.

Символічний підтекст помітний і у вірші Лесі Українки «Тиша морська». *Море* символізує світ, життя; *золотий колір* — сонце, красу, досконалість, святість; *човен* — долю окремої людини; *вітри, підводне каміння* — життєві труднощі, перешкоди; *край вічного проміння* — світ краси, гармонії, любові, щастя.

Поміркуй!

- Пригадай, які різновиди пейзажів є в мистецтві.
- Наведи приклади відомих тобі творів літератури та живопису, які відтворюють красу природи.

Поміркуй!

- Які події життя Лесі Українки пов'язані з поезією «Тиша морська»?
- Які почуття і переживання передає поетеса у творі?
- У тексті використано епітети, метафори, пестливі слова, повтори. Знайди ці художні засоби. Проаналізуй, як вони увиразнюють провідний мотив поезії.
- Назви зорові та слухові образи у вірші. Зверни увагу, як авторка вміло їх поєднує. А з якою метою?
- Схарактеризуй ліричну героїню твору «Тиша морська». Оформи характеристику в асоціативне гроно або ж створи сенкан.

 Мовна скарбничка

Термін *маринізм* походить від італійського слова «морський» та означає напрям у пейзажному живописі, що виник на початку XVII ст.

Мариністами називають художників / художниць, на полотнах яких зображено морські краєвиди, або ж письменників / письменниць, які пишуть твори на морську тематику.

 У колі мистецтв

Усесвітньо відомий художник-мариніст XIX ст. — *Іван Айвазовський*. Митець жив у Феодосії, що в Криму. На морську тему він написав близько 6000 творів! На його полотнах море здебільшого постає в образі могутньої, розбурханої, штормової природної стихії. Саме таким його зображено на одній із найвідоміших картин художника — «*Дев'ятий вал*». Але у творчому доробку І. Айвазовського є й полотна, на яких змальовано спокійне, залите сонцем море. Як-от на картині «*Штиль на морі*».

Український художник-мариніст XX ст. *Віктор Пузирков* із Дніпропетровщини теж присвятив свої роботи морській тематиці.

Морські простори на його картинах сповнені блакитними, синіми, сірими, білими фарбами. Блакитний колір спокійного моря на картині «*Ранок на березі моря*» плавно переходить у синє небо. Морський простір митець оточив сіро-білими скелями, що височіють у далині. Картина викликає позитивні емоції, а сприяють цьому світлі кольори полотна.

І. Айвазовський. Дев'ятий вал

В. Пузирков. Ранок на березі моря

Поміркуй!

- У творчому доробку В. Пузиркова багато картин морської тематики. Зіскануй **QR-код** та ознайомся з творами художника. Розкажи про свої враження в класі.

Медіатека, с. 180

Читай і досліджуй!

Два роки Леся Українка прожила в Криму. Поетеса навіть піднялася на вершину гори Ай-Петрі. Крута дорога відкривала мальовничі кримські пейзажі. У місті Ялті є музей Лесі Українки. Його експозиція дуже багата.

Гора Ай-Петрі (Крим)

Оскільки територія Криму є тимчасово окупованою і відвідати музей безпосередньо, на жаль, поки що неможливо, то зіскануй **QR-код** і підготуй для своїх однокласників й однокласниць віртуальну екскурсію до цього музею.

Медіатека, с. 180

Підсумуй!

- Яке враження справила на тебе поезія Лесі Українки? А які враження в тебе від розповіді про її долю і вдачу?
- Зіскануй **QR-код** і послухай поезію «Тиша морська». Зверни увагу на відеоряд. Чи сподобалися тобі дібрані картини? Чим саме? Підготуй власний варіант виразного читання вірша.
- Чи хотів / хотіла б ти в подальшому читати й інші поезії Лесі Українки? Чому?
- Оціни свої знання про пейзажну (мариністичну) лірику Лесі Українки за допомогою смайлика.

Медіатека, с. 180

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Микола Вінграновський

Ти вже знаєш про письменника Миколу Вінграновського, його дитинство в козацьких степах Миколаївщини, про його незламний патріотизм, роботу в кіно, а ще про пристрасть до подорожей Україною. Напевно, пам'ятаєш і прочитане торік оповідання «Гусенятко» про небезпечні пригоди дружної гусиної родини.

Але Микола Вінграновський – насамперед поет, поет від Бога! Яскравий тому доказ – вірш «Даленіє вечір...».

«Даленіє вечір...»

* * *

Даленіє вечір в бабиному літі,
І поміж тополі з поля до села
Гусеня хмарини плутається в житі,
Малинові пера губить із крила.

Губить воно, губить, що робити має?
В небі наліталось досхочу́.
В стиглим житі вітер пера позбирає,
Все ж одно з хмарини хліба не печуть.

Поміркуй!

- Про яку пору року йдеться у творі? Які деталі це підтверджують?
- Який період року називається бабиним літом?
- Уяви собі хмаринку, змальовану поетом. Чому вона нагадала ліричному героєві гусеня? А чому її пір'їнки з малиновим відблиском?
- Чи доводилося тобі бачити картину природи, схожу на ту, яку зобразив поет? Якщо так, поділися своїми враженнями в класі.

Мовна скарбничка

Бабине літо – період теплої та сухої погоди восени. Причиною потепління є вплив теплих повітряних мас із південних місцевостей. Це пора року, коли в сузір'ї Велеса видно Плеяди, які в народі називають *Бабіми*. Характерна ознака бабиного літа – павутина, що літає в повітрі. Саме від значення цих слів походить назва «бабине літо».

Літературознавчий клуб

Микола Вінграновський (1936–2004) був людиною життєрадісною, емоційною, веселою. Він палко любив Україну, свою родину, творчість, товариство друзів. А ще — степ, море, сад, коней, риболовлю на рідному Південному Бузі. Ті мандрівки насамперед були спілкуванням із природою. Часто «лягав на прибережну траву, про щось думав, інколи із записником у руці, а найчастіше просто лежав і спостерігав, коли і як розкриваються квіти, які сідають на них комахи, коли зі своєї нірки виповзає вуж ліниво грітися на осонні», — читаємо в спогадах письменника.

Микола
Вінграновський

Понад усе Вінграновський цінував щирість і красу. Умів бачити й показувати її в усьому. Володів невичерпною уявою, фантазією. Постійно вигадував і майстерно розказував усілякі чудернацькі історії. Не дарма ж він — ще й актор і кінорежисер. Усі ці якості позначилися на творчій манері митця. Мало не кожний його рядок — неповторний образ, що дивує, збуджує читацьку уяву. Наприклад:

Я покажу вам сад,
Де на колінах яблуні спить вітер.
Затисла груша в жовтих кулачках
Смачного сонця лагідні жовточки.

Або ж інші поетичні рядки:

Це — кавуни! Усі вони такі!
Свої рябі погладжують пузіща
І рябо дивляться, рябі, на літаки,
І в літаків пузіще — тільки вище!..

Яку ж це треба мати спостережливість і фантазію, щоб знайти схожість кавуна і літака! Таке ж поетичне відкриття — і *вірш* «Даленіє вечір...». Перед нами, на перший погляд, цілком звична картинка осіннього надвечір'я в селі. Але як її змальовано! Образно. Красиво. Оригінально.

Поет використовує розгорнуту *метафору*: розповідає історію пухнастої хмаринки, яка чимось нагадує гусеня (формою або

кольором). На обрії небо зливається із землею в полі. У променях призахідного сонця хмари набувають червоного відтінку. Тому здається, що хмарина-гусенятко, налітавши за день у небі до-схочу, сідає на ночівлю, плутається в житах і мимохідь губить малинові пера з крил. А вітер, замилювавшись такою красою, позбирає ці пера (зблиски сонця в житі). Адже цим не завдасть ніякої шкоди хліборобам, які вирощують таке добірне жито.

Тти вже знаєш, що мова художнього твору буває прозовою й віршованою. *Віршована* — наспівна, мелодійна, ритмізована. *Віршовий ритм* — рівномірне повторення, чергування якихось мовних одиниць (рим, стоп, строф). Тобі також уже відомі деякі з них — *рима, способи римування, строфа*. Пригадай їх визначення. Доцільно скористатися «Літературознавчим словничком» чи інтернет-ресурсами.

Поміркуй!

- Який спосіб римування та вид строфи у вірші М. Вінграновського «Даленіє вечір...»?

Літературознавчий клуб

Поетичний ритм створює також **стопа́**. Це поєднання одного наголошеного та одного або двох ненаголошених складів у віршовому рядку. Схематично наголошений склад прийнято позначати рисою (—), а ненаголошений — горизонтальною дужкою (∪).

Віршові стопи бувають *дво-* і *трискладові*. Двоскладові стопи поділяють на основні — **хорей** і **ямб** та службові (допоміжні) — **піріхій**. Основна стопа переважає у вірші, а службова стопа трапляється як виняток, вона дає змогу використовувати багато-складові слова.

Літературознавчий словничок

Хорей — основна двоскладова стопа з наголосом на першому складі:

/ — ∪ /.

Ямб — основна двоскладова стопа з наголосом на другому складі:

/ ∪ — /.

Піріхій — службова двоскладова стопа з обома ненаголошеними складами:

/ ∪ ∪ /.

Щоб визначити вид стопи, треба виразно, бажано вголос, прочитати вірш і поставити ритмічні наголоси над кожним словом у рядку. **Ритмічні наголоси** — наголоси, що рівномірно повторюються з рядка в рядок, створюють мелодику, ритм вірша. Часто невеликі слова — службові частини мови або й займенники — не наголошуються.

Далі маємо схематично позначити кожен склад у віршових рядках, наголошений — рисою, ненаголошений — дужкою. Для цього **пам'ятаймо просте правило**: скільки в рядку голосних звуків, стільки ж і складів.

Потім треба скісними рисками розділити стопи. Якщо ритмічні наголоси розставлено правильно, то у всьому рядку чи й вірші найчастіше буде один основний вид стопи.

Визначимо вид стопи у вірші «Даленіє вечір...».

 Поміркуй!

- Що в розповіді про М. Вінграновського вказує на те, що він зміг написати таку зворушливу поезію, як «Даленіє вечір...»?
- Пригадай, що на уроці про пісенну творчість М. Ткача ти вивчав / вивчала композиційні елементи поетичного твору (вихідний момент, розвиток почуття, резюме). Визнач їх для вірша «Даленіє вечір...» і перекажи своїми словами.
- Доведи, що пейзаж вечора змальований образно. Які ознаки художніх образів тут помітні?
- Які види стоп ти знаєш? Як їх визначають?
- Чому текст «Даленіє вечір...» є віршованим, а не прозовим?

В. Коріньок. Бабинє літо у Вилковому

Даленіє вєчїр в бабиному літі,
 / ˘ ˘ /- ˘/- ˘/- ˘/ ˘ ˘/- ˘/
 І поміж топóлі з пóля до селá
 / ˘ ˘ /- ˘/- ˘/- ˘/ ˘ ˘/-
 Гусеня хмарини плу́тається в жіті,
 / ˘ ˘ /- ˘/- ˘/- ˘/ ˘ ˘/- ˘/
 Малино́ві пєра гúбить із крила́.
 / ˘ ˘ /- ˘/- ˘/- ˘/ ˘ ˘/-

Як бачимо, основна стопа у творі — *хорей*, допоміжна — *пірихий*.

 У колі мистецтв

Засобами живопису передає на полотнах колористичне багатство природи Півдня

України сучасний художник *Віктор Коріньок*. Основне в його живописі — це гра світла й тіні, контрасти кольорів, що створюють реалістичне світлоповітряне середовище. Саме такі відчуття викликає картина «*Бабине літо у Вилковому*».

Поміркуй!

- Роздивися картину В. Корінька «*Бабине літо у Вилковому*». Подумай, за допомогою яких засобів художнику вдалося передати красу погожої осінньої днини.
- А як відтворив чудовий період осені — бабине літо — поет М. Вінграновський? Які художні засоби використав? Процитуй рядки з поезії.
- Зіскануй **QR-код** і дізнайся про місто Вилкове, яке ще називають українською Венецією. Поділися своїми враженнями в класі.

Медiateка, с. 185

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і послухай вірші М. Вінграновського. Зверни увагу на художні образи. Випиши в зошит ті з них, які тебе зацікавили. Поміркуй, на основі якої подібності їх створено. Обговори свої записи в класі.

Медiateка, с. 185

Підсумуй!

- Який твір М. Вінграновського справив на тебе найбільше враження — казка «*Гусенятко*» чи поезія «*Даленіє вечір...*»? Поясни свою думку.
- Підготуйся до виразного читання вірша «*Даленіє вечір...*». Спробуй відтворити настрій, переживання ліричного героя.
- Чи плануєш ти в подальшому читати інші твори М. Вінграновського? Чому?
- Які питання залишилися для тебе нез'ясованими після вивчення цієї теми?
- Оціни свої знання про поезію М. Вінграновського за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Ліна Костенко

 Ти вже знаєш – для того, щоб творити і сприймати художні образи, потрібні гострий розум, чутлива душа, багата уява та кмітливість. Читання мистецького твору іноді схоже на напружений квест у комп'ютерній грі, на захопливе розгадування загадки чи ребуса. Переконатися ще раз у цьому ти зможеш, коли прочитаєш вірш «Дощ полив...».

«Дощ полив...»

* * *

Дощ полив, і день такий *полив'яний*.
Все блищить, і люди як нові.
Лиш дідок старесенький, *кропив'яний*,
блискавки визбирує в траві.

Струшується сад, як парасолька.
Мокрі ниви, і порожній шлях...
Ген корів розсипана квасолька
доганяє хмари у полях.

В. Коріньок. Після дощу

Мовна скарбничка

Полів'яний походить від слова «поліва». Це такий особливий склоподібний сплав, яким покривають вироби з глини.

Кропив'яний – прикметник до слова «кропива́». Кропив'яним називають мішок, що виготовлений із волокон кропиви. Зверни увагу, що ці слова пишуться з апострофом.

Поміркуй!

- Які асоціації виникають в тебе зі словом «дощ»? Як образно можна описати дощ?
- Які образи вірша здалися тобі загадковими? Спробуй їх розгадати.
- Підготуйся до виразного читання вірша «Дощ полив...». Який настрій ти намагатимешся передати під час його декламації?

Літературознавчий клуб

Авторка цього вірша **Ліна Костенко** (1930) — найавторитетніша постать у сучасній українській літературі. Своєю чесністю і громадянською мужністю вона заслужила титул «сумління української нації». Входить до переліку найвідоміших жінок України.

Ліна народилася у вчительській сім'ї у містечку Ржищеві на Київщині, що на мальовничому березі Дніпра. Її дитячі літа минули в Києві. Ще школяркою почала писати вірші та відвідувати літературну студію.

Уже перші її поетичні збірки були високо оцінені читачами / читачками, але зазнали нищівної критики від представників тодішньої влади. Бо звучали вільнодумно та незалежно. Не було там віршів, що прославляли б російську комуністичну владу, радянських вождів. Тому довгі 15 років не друкували твори Ліни Костенко. Але письменниця не скорилася і не занепала духом. Вона продовжувала писати твори — створила сотні геніальних поезій, *романи у віршах* «Берестечко» і «Маруся Чурай».

Від кінця 1970-х років почали знову виходити у світ книжки Ліни Костенко. У своїх творах письменниця заглиблюється в роздуми про людину, світ і природу. Природа для неї — і щира, незрадлива співбесідниця та порадниця, і диво краси, і джерело мудрості, щастя. Тому так багато у творчому доробку Ліни Костенко вишуканих поетичних пейзажів. Один із них — *вірш* «Дощ полив...».

У творі зображено нібито звичайну картинку — село після теплового літнього дощу. Але показана вона поетично, образно, неповторно. Усе довкола вимите дощем, сяє в краплях, як нове. Розкриваючи цей образ, авторка використовує оригінальний метафоричний *enimem* «день полив'яний». У вірші слово «полив'яний» вжито в переносному значенні, тобто блискучий, гладенький. Политий дощем світ нагадав поетесі блискучий полив'яний посуд.

У вірші є ще один цікавий образ — образ кропив'яного дідка. Зазвичай кропив'яним називають мішок, що виготовлений із волокон кропиви. Поетеса спонукає читача / читачку до роздумів. Можливо, ідеться про дідуся, який, прикрившись кропив'яним мішком, порядкує в саду? Вітер натрусив багато яблук, слив, груш. Мокрі, вони міняться на сонці, як блискавки.

Ліна Костенко

У творі використано яскраві порівняння (наприклад, «сад, як парасолька») та вишукані метафори (як-от «корів розсипана квасолька»).

Мелодійність тексту вірша підкреслює **звукіпис**. Це повторення однакових звуків для того, щоб створити звуковий образ зображуваного, посилити милозвучність. Наприклад, повторений чотири рази в першому і другому рядках звук [л] формує звуковий образ дощу. А повторений теж чотири рази звук [с] у першому рядку другої строфи дає можливість навіть почути посвист вітру і шурхіт листя в саду.

Отже, поезія «Дощ полив...» вишукано, образно розкриває красу світу, гармонію людини і природи, щастя життя.

С. Янушкова. Стигле літо

📖 *Поміркуй!*

- Ще раз прочитай вірш «Дощ полив...». Доведи, що цей твір належить до пейзажної лірики.
- Чи зрозумілими стали для тебе образи поезії Л. Костенко? Чи погоджуєшся ти з тим їх поясненням, що подано в рубриці «Літературознавчий клуб»?
- За допомогою яких художніх засобів передано картину після дощу?
- Чому у вірші поетеса називає дідка кропив'яним? Які «блискавки він визбирує в траві»? Запропонуй своє прочитання цієї метафори.
- Подумай, на основі якої подібності виникли порівняння «сад, як парасолька» і метафора «корів розсипана квасолька».
- Які слова римуються у вірші? Як називається такий спосіб римування?
- Як і з якою метою в цьому творі використано звукіпис?

У колі мистецтв

Вірші Ліни Костенко надзвичайно мелодійні, музичні. Тому багато чудових пісень створено на її тексти. Мелодії витончено відтворюють емоції ліричних героїв / героїнь твору. Як-от у пісні на вірш «Осінній день, осінній день, осінній!».

О. Щербаков. Осінь у парку

Читай і досліджуй!

У вірші «Дощ полив...» авторка не називає кольорів, однак у твоїй уяві, напевно, виникла різнобарвна картина природи. Подумай, які кольори можуть передавати образи дощу, блискавки, порожнього шляху, мокрих нив, корів, хмар у полях, кропив'яного дідка, саду, та створи кольоровий спектр вірша.

Підсумуй!

- Які образи вірша запам'яталися тобі з особливою виразністю?
- Яка основна думка твору «Дощ полив...»? У яких рядках вона виражена?
- Назви художні засоби у вірші та розкажи про їх значення.
- Чи зацікавила тебе поезія Л. Костенко? Чи будеш ти читати в подальшому інші її твори? Чому?
- Що для тебе залишилося нез'ясованим із вивченого матеріалу?
- Оціни свої знання про творчість Л. Костенко за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Поміркуй!

- Зіскануй QR-код і послухай пісні на слова Л. Костенко «Осінній день, осінній день, осінній!».

Медіатека, с. 189

- Поділися своїми роздумами. Розглянь картини Віктора Корінька, творчість якого тобі вже відома, та сучасної художниці з Дніпропетровщини Саміри Янушкової. Чи співзвучні вони, на твою думку, із поезією Л. Костенко? З якими саме образами? Поясни свою думку.
- Розглянь картину сучасного художника Олега Щербакова «Осінь у парку». Порівняй сприйняття цієї пори року художником і поетесою. Який із творів мистецтва – живопис чи поезія – тобі найбільше подобається?

Дитинство видатних українців

Читацький путівник

«Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там...», — афористично висловилася якось поетеса Ліна Костенко. Безперечно, дитинство — час безтурботності, пора віри в чудеса, найсвітліших мрій і надій. Дитинство визначає подальшу долю людини, формує її характер, уподобання, прагнення.

Дітьми свого часу, зрозуміло, були й усі видатні українці та українки: письменники, художники, композитори, політики. У цьому розділі ти прочитаєш уривок із роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» про малого Тараса Шевченка. А про дитячі роки Павла Тичини тобі розповість сучасна письменниця Марина Павленко.

Оксана Іваненко

 Ти вже знаєш поезію Тараса Шевченка, що є взірцем патріотичної лірики. Про Україну написано його найкращі літературні твори та живописні полотна. Пропонуємо тобі прочитати частину першу роману Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» й дізнатися про дитячі роки, мрії та фантазії майбутнього митця-генія, про його родину та рідний край.

Мовна скарбничка

У творі О. Іваненко йдеться про життя в давні часи. Тому тут часто трапляються, напевно, невідомі тобі слова. Як-от такі:

Очкуре́ць (очку́р) — пояс або шнурок, яким стягували штани для підтримання їх.

Лева́да — присадибна ділянка землі із сінокосом, городом та садом.

Парові́ця — парні воли, запряжені разом.

Полові́й — світло-рудий (про масть тварин).

Му́рий — темно-сірий або сіро-бурий із плямами (про масть).

Харці́з — розбійник, грабіжник.

Реми́гати — відригувати та повторно пережовувати проковтнуту їжу (про деяких жуйних тварин).

Тага́н — триніжок, до якого підвішують казан над вогнищем.

Чередні́к — людина, яка пасе череду; пастух.

Тарасові шляхи

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

Чорний шлях

Скільки тих шляхів на світі і куди вони всі ведуть! Увечері сяде дід на призьбі, малий Тарас коло нього, показує дід на темне небо, на чисті зорі і каже:

— Ото Чумацький шлях!

Дивно, що й на небі шляхи, тільки хто ж ходив ними, невже чумаки?

— Ото їдуть, їдуть *ма́жами*, навколо самий степ та тиша і *ковилá* не шелесне. Глянуть на зорі — ото їм і дорога, — показує дід.

— А вони ж, чумаки, коло нас Чорним шляхом їдуть? — питає малий Тарас.

— Еге ж, Чорним, — покивує головою дід, і довгі сиві вуса аж до грудей звисають.

Чорний шлях Тарас добре знає. Він проходить повз їхнє село, повз самісіньку хату, бо хата їхня саме край села стоїть, кособока, старенька, як бабуся з підсліпуватими очима. Цим шляхом ходять і тато, і мати на панське поле, як його не знати!

— А чого він Чорний, тому що чумаки чорні? — І дивно Тарасові. Ідуть, їдуть чумаки, чорні, засмагли, своїм Чорним шляхом, степами, селами, такими, як їхня Кирилівка, а потім шлях цей аж на небо веде, і на небі його вже Чумацьким звать, бо там зорі світять, і від них, звичайно, дуже видно і ясно, як удень.

Та дід сміється і хитає головою:

— А того він Чорний, що страшний.

Тільки хотів Тарас розпитати, чому ж він страшний, як покликала Катруся, що спати вже час. Ех, шкода, що дід не доказав.

Удень нікого розпитатися. Матінку і тата, тільки на світ займається, вже на панщину женуть. Удома хазяйнує старша сестра Катруся, а їх же, дітей, п'ятеро, за всіма доглянь, усіх нагодуй, а самій ще тільки чотирнадцять років.

Т. Шевченко.

Хата батьків у Кирилівці

Хоча й кажуть люди: «година вам щаслива, щоб ви бачили сонце, і світ, і діти перед собою», та невелика радість оті діти у кріпака, бо й не бачиш їх перед очима. Ростуть, як бур'ян — ні їх нагодувати, ні їх приголубити. А там виростуть — підуть поневірятися по наймах, та це ще й добре; а то як заберуть до панського двору або в москалі (москалями в ті часи називали солдатів) хлопців віддадуть, тоді вже прощайтеся!

Катруся, дарма що невеличка, бігає, порається, турбується про всіх, ще час знайде квіти коло хати полити та прополоти. Хоч і стара хата, і покрівля вже почорніла, та як зацвітуть Катрусині чорнобривчики та маки — веселіше стане на серці, і Катрусі вже й не шкода, що не бігала вона з дівчатами гуляти, а все коло роботи, все ніколи їй.

Ніколи Катрусі. Тарас народився — його няньчила, потім Яринку, потім Марійку, Йосипа...

Ніколи. Коли її розпитувати?

Та воно, правда, і в Тараса справ чимало. — У ставку викупатися треба? — Треба! — З хлопцями в поросі вивалитися треба? — Треба! А потім знову викупатися, їсти схочеться, та однаково нічого додому бігти — нема нічого. Може, якусь шкоринку Катруся суне або він щось сам знайде в садку. Потім до кузні забігти, як коваль працює —

І. Рєпін. Українська хата

 Поміркуй!

- Про що розпитує своїх рідних Тарас?
- Що нового про родину Т. Шевченка ти дізнався / дізналася, прочитавши початок розділу?
- Пригадай, як описує поет родинне життя у вірші «І досі сниться...».

О. Шупляк. Колиска

Мовна скарбничка

В Україні здавна з надзвичайною турботою ставляться до своїх осель. Недарма в українській мові побутують прислів'я та приказки про хату, як-от такі:

У своїй хаті – своя правда і сила, і воля.

Своя хата краща від чужих палаців.

А про охайну й працювиту господиню українці / українки говорять:

У хаті в неї, як у віночку, і сама сидить, як квіточка.

Такі народні вислови вживав і Т. Шевченко у своїх творах.

подивитися. Гупає він молотищем, іскри летять, а сам сміється. Кажуть, у них такий коваль, що й у Вільшаній нема. Еге ж, у Тараса також справ багато, незчуєшся, як і літній довгий день мине.

Оце вже він утік від свого товариства, заховався в густих кущах калини і замріявся. Він любить отак — заховатися десь у бур'яні чи в калині, задивитися на небо і мріяти, мріяти... Зараз воно синє-синє — небо над головою, і здається йому, що це великий високий дах, а там, удалині, десь, на обрії, дах цей спускається до землі.

«Там його стовпи залізні підпирають! — думає Тарас. — За горою, напевне, як іти і йти цим шляхом, так можна й до стовпів добрести і побачити, що за тими стовпами. А як на могилу, що за селом, злізти, то, може, й видно їх...».

Микита, старший брат, мабуть, уже бачив ті стовпи, бо як батько чумакував, то брав його з собою до Одеси. Але ні, краще не питати Микиту, краще самому піти на могилу й подивитися.

Тарас вилазить із своєї схованки, підтягає міцніше *очкурець* на штанцях, як годиться всякому мандрівникові, і біжить до могили. Це треба долиною, потім левадою, потім ще трохи долиною, а там і могила; він до вечора ще встигне.

Могила висока-висока. Казав дід — там поховані славні козаки. Уночі страшно дивитися на неї. Мабуть, виходять ті козаки з могили, гомонять між собою. І цікаво і страшно! А зараз не страшно — адже ще день, і сонечко тільки хилиться до гори. Пробіг він леваду, пішов повільніше.

Чому, як лежав він, здавалося зовсім близько, а тепер — іде, іде, а ще й до могили не дійшов. От, нарешті, могила. Зліз він на могилу, бачить — унизу з одного боку село, усе в садах.

З-за гіллястих старих верб та струнких тополь видно дерев'яну темну церкву з трьома банями й залізними хрестами.

І з другого боку село і така ж церква з трьома банями й залізними хрестами. От тобі й на! Це ж його село!

Зупинився Тарас: пізно вже. Ач, і сонце майже все за гору сховалося.

«Ні, — думає він, — піду вже я завтра. Як Катруся пожене корів до череди, я й піду до стовпів. Сьогодні я одурю Микиту... Скажу, бачив ті залізні стовпи, що небо підпирають, а зараз піду додому, он і церкву нашу видно!».

 Поміркуй!

- Про які дитячі забави ти вже знаєш із прочитаних книжок? А які улюблені розваги були в малого Тараса? Про які риси його характеру це свідчить?
- Подумай, про які «залізні стовпи, що небо підпирають» мріє Тарас.

 Мовна скарбничка

Одним із занять батька Тараса — Григорія Шевченка — було *чумакув́ання*. Здавна чумаки їздили волами в далеку дорогу до Криму по сіль та рибу. На позначення цього ремесла використовували спеціальну лексику. Наприклад:

Ма́жа — великий чумацький віз.

Ярмо́ — дерев'яна деталь в упряжці волів, що надівали їм на шию, аналог хомута в упряжці коней.

Зано́зи — дерев'яні або металеві палиці, що вставляли по краях ярма, щоб воли не випряглися.

Мандруючи безкраїми степами на Півдні України, чумаки весь час бачили довкола себе *ковилу́* — високу траву, що росте тільки на цілині́ (неораній землі).

З гори легше, ніж на гору, — скотився і незчувся як. Риплять мажі, поволі йдуть круторогі воли.

— Агей, мої полові́ї! — чути.

А десь на задніх возах виводять:

— Над річкою бережком

Ішов чумак з батіжком,

Гей, гей, з Дону додому!

Зупинився Тарас. Розглядає мережані *ярма*, прислухається до знайомої пісні.

А. Куїнджі.
Чумацький шлях у Маріуполі

— Постій, чумак, постривай,
Шляху в людей розпитай,
Гей, гей, чи не заблудивсь!

— Мені шляху не питать,
Прямо степом мандрувать,
Гей, гей, долю доганять!

— А куди ти, парубче, мандруєш? — спитав його дядько, що їхав *паровицею* на передній мажі.

Бриль на ньому широкий, з-під нього, як з-під даху, засмагле суворе обличчя видно.

— Додому, — каже Тарас.

— А де ж твоя домівка, небораче?

— В Кирилівці.

Так чого ж ти йдеш до Моринець?

— Я не до Моринець, я до Кирилівки йду.

— А коли до Кирилівки, то сідай, парубче, до мене на мажу, ми й доведемо тебе додому, — проясніло усмішкою суворе обличчя. Підняв, посадив на скриньку, що стояла на передку.

— На, поганяй. Дивись, який чумак!

Дали батіжок у руки, і Тарас, задоволений, гордий, сидить, сьє, як нова копійка. Ще б пак: як справжній чумак, додому повертається!

Шлях не спить, не гуляє.

Їдуть, риплять на ньому мажі, поволі ступають спокійні круторогі воли. Далеко-далеко вони брели. Переправлялися через ріки, пили вони Дніпрову чисту воду і ревли на рев його непокірних порогів, ступали по цілиних безмежних степах, скуштували на півдні гіркого полину, спочивали коло самого Чорного моря, коло солоних озер. Нелегкий шлях пройшли вони, та, спокійні, міцні, були вірними товаришами в дорозі своїм хазяїнам. І без води не раз засинали й прокидалися, та йшли. І от повертаються додому, везуть сіль, везуть рибу. Рідний спориш уже під ногами. Чують вони — вже близько домівка. Турботливий хазяїн вийме *занози* і зніме надовго важкі ярма, а пестлива хазяйка чиститиме й годуватиме своїх сірих, чи *полових*, чи *мурих* годованців і доглядатиме до нової мандрівки.

І. Айвазовський. Обоз чумаків

— І мене дома таке ж мале дожидається, — каже хтось на сусідньому возі. — Чи живі вони там, чи за панською ласкою, може, вже з голоду попухли...

І де не проїздиш — скрізь однаково, — обізався рябий невеличкий дядько. — Он за Дніпром у шинку кума стрів. Каже — несила, тікають люди.

— Та то вже так, — обізався хазяїн мажі, на якій їхав Тарас, — як на пана поробиш, то й цей Чорний шлях білим здасться.

— А чого ж він Чорний? — не стерпів, спитав Тарас. Помовчав чумак, потягнув люльку, усміхнувся до Тарасика. Мале таке, біляве, років шість йому, а очі цікаві до всього.

— А того, хлопче, що цей шлях був колись найстрашнішим, найнебезпечнішим. Було на валку і розбишаки-харциз'яки різні нападуть. Колись самим чумакам і їхати було небезпечно. У степах без запорожців не проїдуть, ну, а ті вже й без стежки стежку вірну знайдуть. Через те й Чорний, що лиха на ньому немало набиралися. Так він за дідів-прадідів звався, так і тепер зветься, бо й тепер лиха не менше.

І. Айвазовський.
Чумаки на відпочинку

 Поміркуй!

- З ким зустрівся Тарас під час своєї мандрівки?
- Що ти знаєш про чумаків?
- Перечитай опис подорожі Тараса з чумаками, роздивися картини І. Айвазовського. Які твої враження про давнє чумацьке ремесло?
- А чому шлях називали Чорним?

Хотів ще розпитати Тарас і про запорожців, і про розбишак. От чумаки — такі бували люди, усе вони знають! Та бачить — уже насправді їхнє село проти гори стоїть.

Закричав весело:

— Онде! Онде наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, то й біжи собі! — мовив хазяїн, зняв хлопця і поставив на землю.

— Нехай іде собі! — звернувся він до товаришів.

— Нехай іде собі, — мовили чумаки.

Усміхнувся їм Тарас і чкурнув по дорозі, а чумаки зупинилися «становищем» на останню ніч своєї мандрівки.

— Оце вже завтра дома *ремигáтимеш!* — сказав молодий до свого вола.

Він, може, й пішки побіг би додому, як той білявий хлопець, та старі чумаки знають порядок: усі разом вернуться. Встромив старший кий у землю, витяг кухар казан і *тагані*, і понад шляхом виріс чумацький табір.

А Тарас уже підбігає до дому. За мандрівкою та розмовами і не помітив, що вже засутило зовсім. Зійшла перша вечірня зірка, а за нею друга, і вплив дворогий *чередник* їхній — місяць.

«Оце вже лятимуть тато й мама», — думає Тарас.

От і їхня яблунька, Катрусина улюблениця, от і їхня хата. А коло хати на зеленому спориші сидять, вечеряють тато, мама, брати і сестри. Його меткі очі вже роздивилися. А де ж Катруся?

Стоїть Катруся, його невтомна нянька, коло дверей та дивиться на перелаз.

— Прийшов! Прийшов приблуда! — закричала вона, побачивши Тараса. — Сідай вечеряй, приблудо! — і сердиться, і всміхається Катруся.

Сидить Тарас за вечерею, з великої спільної миски дерев'яною ложкою набирає юшку. Хочеться йому дуже перед Микитою похвалитися, що бігав він до залізних стовпів; а що, як Микита насправді їх таки бачив і питає, які вони? Може, розказати, як він з чумаками їхав і вже знає, що то за Чорний шлях коло них проходить?

М. Михайлошина.
Садок вишневий коло хати

Поміркуй!

- Чим закінчилася Тарасова мандрівка? Які почуття охоплюють його, коли він повертається додому?
- Що Тарасові вдалося дізнатися про Чорний шлях?
- Змалюванню дитинства Т. Шевченка присвячена перша частина роману О. Іваненко «Тарасові шляхи». Зіскануй QR-код або візьми книжку в бібліотеці й прочитай інші розділи цього твору.

Медіатека, с. 197

Ти вже знаєш із початкової школи та уроків української літератури в п'ятому класі казки та оповідання О. Іваненко. Пригадай, що тобі вже відомо про цю письменницю та які її твори ти читав / читала.

Літературознавчий клуб

Оксана Іваненко (1906–1997) є авторкою **художньо-біографічних творів** про життя і творчість українських митців і громадських діячів.

Особливо О. Іваненко приваблювала найвидатніша в українській культурі постать Тараса Шевченка. Адже зростала письменниця в родині інтелігентів — письменника й учительки. Такі її спогади з дитячих літ: «З малих років знала «Реве та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», тому що їх завжди співали і дорослі, і діти».

Над романом про Т. Шевченка письменниця працювала близько 20 років, ретельно досліджуючи архівні матеріали про Кобзаря, мандруючи місцями його перебування.

«Тарасові шляхи» — один із найвідоміших художньо-біографічних творів про дитинство, юнацькі та зрілі роки Тараса Шевченка. Закономірно, що його перекладено різними мовами.

У першому розділі «Чорний шлях» роману «Тарасові шляхи» йдеться про дитячі роки Тараса. Ми знайомимось із допитливим, жвавим хлопчиком-мрійником, який зростає в дружній, працюючій родині.

Тарас любив слухати дідові розповіді про старовину, славу козаччину, прагнув самостійно пізнати таємниці світу, розмірковував про важку кріпацьку долю. Так закладалися основи переконань, захоплення, духовних цінностей майбутнього генія.

Оксана Іваненко

Літературознавчий словник

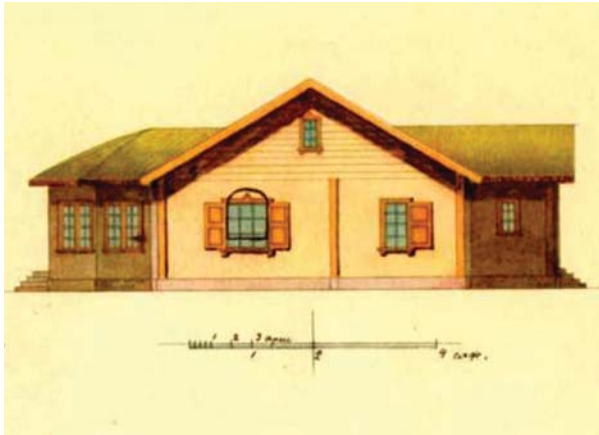
Художньо-біографічні твори — літературні твори різних жанрів (романи, повісті, оповідання, поеми тощо), у яких художньо змальовано життєвий шлях видатної особистості.

У колі мистецтв

Образ української хати змальовано в багатьох літературних творах, а також на картинах і малюнках *Т. Шевченка*. Зокрема, у його вірші «Садок вишневий коло хати» талановито розкрито мотив родинної злагоди і любові, пам'яті про батьківську хату.

Т. Шевченко мріяв після повернення із заслання побудувати в Україні власний будиночок, ескізи якого розробив сам. Однак життя геніального українця обірвалося раптово. Його мрію було втілено вже аж у наш час. До 200-річчя Кобзаря в музейному комплексі в селі Нові Безрадичі поблизу Києва за ініціативи та сприяння експрезидента України *В. Ющенка* побудовано хату за ескізами *Т. Шевченка*.

Т. Шевченко. Проект хати.
Боковий фасад

Хата за проектом *Т. Шевченка*
(с. Нові Безрадичі)

Поміркуй!

- Роздивися репродукції картин *Т. Шевченка*, *І. Рєпіна*, а також роботи сучасних художника *О. Шупляка* та художниці *М. Михайлошиної*, на яких зображено українську хату.
- Які почуття пробуджують у тебе ці твори?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Перечитай із розділу «Чорний шлях» роману *О. Іваненко* епізод, у якому розповідається про хату родини *Тараса*. Зіскануй **QR-код** і здійсни

Медіатека, с. 199

Т. Шевченко. Хата біля річки

віртуальну мандрівку місцями дитинства майбутнього митця. Добери вірші про українську хату, репродукції картин та ілюстрації з її зображеннями. Разом із однокласниками / однокласницями підготуй цікаву презентацію творчого проєкту «Поставлю хату і кімнату; / Садок-райочок насаджу (Т. Шевченко)».

2. Назва «Чорний шлях» — давня. Старовинні шляхи мали

узагальнене найменування. Ними кочували тюркські народи, ходили чумаки по сіль у Крим, по рибу до Запорожжя, по різні товари до міста Очакова. Зіскануй **QR-код** і дізнайся більше про історію Чорного шляху. Поділися своїми враженнями в класі.

Медіатека, с. 200

Підсумуй!

- Про які факти біографії Т. Шевченка тобі стало відомо з розділу «Чорний шлях» роману О. Іваненко «Тарасові шляхи»? А що нового ти дізнався / дізналася про історичне минуле України?
- Схарактеризуй образ малого Тараса, змальований у прочитаному творі. Оформи характеристику письмово, за допомогою таблиці, доповнивши цитатами з тексту.
- За якими ознаками роман О. Іваненко «Тарасові шляхи» можна визначити як художньо-біографічний твір?
- Які проблеми порушує авторка в розділі «Чорний шлях»? Чи актуальні вони нині?
- Чи хочеш ти прочитати твір О. Іваненко повністю? Чому?
- Оціни свою роботу над засвоєнням цієї теми підручника за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Марина Павленко

 Ти вже знаєш багато цікавого про дитячі та юнацькі роки письменників і письменниць, твори яких були прочитані торік або ж вивчаються в шостому класі. Також тобі відома поезія Павла Тичини. У ній особливо талановито відтворено авторське чуття музики у звуках природи. Пригадай, що тобі запам'яталося про дитячі роки та родину цього митця. Наразі запрошуємо тебе довідатися про «янголів», які супроводжували поета Павла Тичину впродовж життя, про його мрії і таланти, а також перші життєві випробування та успіхи на шляху до мистецьких вершин.

Янголи для Павлуся Тичини

(Скорочено)

... Перший янгол двері відчиняє,
другий янгол столи застеляє,
третій янгол
хрещеному народженому
рабу Божому щастя й долі шукає...

Із пісківського замовляння

В нічному оркестрі

Павлусевій радості немає меж! Мало того, що літо в розповні, що на канікули додому приїхав, та ще й цього вечора мама постелила їм з Іванком не в хаті — у садку! Саме досягають яблука, треба стерегти від злодіїв. Бо такі щепи, яких понасаджували Павлусь із татом, у селі — дивина. Торік, як почали досягати, хтось полакомився на чуже добро: і яблука обнесли, і гілку відчахнули!

— Так само було, коли в наших келіях лад наводили! — тішиться Павлусь. — Бурсаки спали надворі, біля архиерейської конюшні!

— І на возах у сараї! А ще — на каштанах за дзвіницею! Примостили дошки межі гіллям — та й уже! — докидає брат.

Батьківська хата Павла Тичини.
Реконструкція (с. Піски)

Лежать Павло з Іваном, а вгорі, і внизу, і довкола — мов царство Боже. Манять-поближують зорі — душі чийсь. Невдоволено постогнує під кожухами втоптана трава. Довкола сюрчать коники. Десь ген аж під Волошинівкою — далекі голоси дівочі пісню виводять. Попискують у своїх нічних клопотах жителі підземного царства. Покрикують нічні птахи, надривається жаб'ячий хор із озерець урочища Попівка. Пошелестують крізь медово-яблучні сні переморені бджоли в татових вуликах...

Наче оркестр якийсь! Мабуть, такого тато ходили до поміщиків Раковичів у сусіднє село послухать...

А зверху яблуня віти розпростерла. Покректує стомлено: нелегко-бо тримати на собі й обважнілі плоди, і всипане зорями небо. І затишно під цим яблуневим шатром, і духмяно, й п'ярко. І зовсім не страшно. Їй-Богу, такої ночі лихо не може ходити світом — лиш добрі янголи!

А може, яблуня — це долоня, яку тримає над хлопчиком його небесний покровитель? Адже кожна з трьох дат Павлусевого народження, які називатимуть його майбутні біографи: 23, 27 чи 28 січня 1891 року — пошановує святого Павла! Хто-хто, а тато Григорій на святцях знається. Він же, як і покійний мамин тато Василь Савицький, — псаломщик, дяк Пісківської Свято-Троїцької церкви. Ну, ще вчителем сільської дівчорічки підробляє, поставивши два довгі столи просто у своїй хаті. Предки ж татові були козаками. Тичина Гнат навіть служив полковим старшиною в самого Богдана Хмельницького! Хоч Григорій уже прізвище «Тичина» змінив. Перекрутив його «по-панськи»: «Тичинін». Павлусь і сам ще не розуміє гаразд, чим оте «Тичинін» муляє душу. Але — муляє. Аж як заснується в їхній семінарії Гурток Український, аж як піде «блага вість» про державність України, аж як відкриються перед ним усі кривди-приниження рідного слова, аж як зіллються внутрішні порухи серця з реальною його участю в українській визвольній боротьбі — тоді зрозуміє. І 1917 року без вагань поверне сім'ї «колишне» прізвище.

М. Павленко. Ілюстрація до оповідання «Янголи для Павлуса Тичини»

Попри все, тато в Павлуся дуже талановитий. І до музики, й до малярства. Навіть листи до дітей закінчує римою.

Ех, як добре, що, крім святого Павла, охороняє хлопчину й любов найрідніших! Гарно мати старших братів і сестер! Павлусь знайшовся в родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народились ще Оксанка, Євген, Кость, Олеся, Наталочка й Сергійко...

Усі обдаровані, всі його, Павлуся, люблять. Може, правду кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе? Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижні... Він так і залишається «мізинчиком»: чи того, що справді худенький та дрібний, чи того, що «Павло» з латини й перекладається як «маленький»?

Тільки чоло високе та очиська на півлиця. Під чолом тим усе працює думка, а очиська світ у себе так і вбирають! Гарно ж довкола, Господи! Павлусеві здається, що все — наче крізь нього самого проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів... А він — мовби струна, що натягнута між небом і землею, між зорями й комашками.

— Ну, як полізе цієї ночі крадій — хай начувається! — солодко зітхає брат, уможуєчись під рядом.

А Павлусеві не дуже хочеться, щоб цієї ночі хтось закрадався. Хоч і кортить дізнатися, чиїх нечистих рук діло!

— Може, віщій сон накликати? — розмірковує. — Яке там Проня замовляння казала? «Ложись я на Сіянських горах спати — три янголи в головах стоять!..».

— «...Один янгол все бачить, — продовжує Іван. — Другий янгол все чує, третій янгол все знає...».

— «...І мені скаже, найду чи потеряю!» — завершують уже дуєтом.

Проте чи янголи не поспішали, чи хлоп'яче хвилювання передалось яблуням і навіть грушам за блакитною лавочкою, але сонний настрій мов рукою зняло.

— Пригадуєш, Павлусю, як я тебе до бурси готував?

 Поміркуй!

- Які враження справили на тебе перші сторінки твору?
- Які почуття Павлуся від ночівлі під відкритим небом? Чи хотілося б тобі відчувати подібне?
- Як картина природи передає настрої героя?
- Що тобі стало відомо з твору про предків Павлуся? Якими талантами вони були наділені?

— Ет, ткнув мені в руки Священну Історію, замкнув у чулані, а сам гулять повіявся! — усміхнено потягується Павлусь. — А як ти мене водив на заняття до репетитора Голобуцького? Єй же право, і сам не вчився, й мені не давав!

— А що? У Голобуцьких, може ж, і справді хвіртка не одчинялась! Мусили вертатись додому! — виправдовується старший брат.

—...І гасати у квача, в опуки, в гилки чи куці-баби, так?!

Мовна скарбничка

У давні часи основними розвагами українських дітей були традиційні рухливі ігри. Грали в них і в родині Павлуся Тичини. Цікавими є назви цих дитячих розваг:

Квач — гра, у якій треба наздогнати товариша чи товаришку, торкнувшись його / її рукою.

Оп'юка — старовинна назва м'яча.

Гілка (від *гиліти* — «бити», «відбивати») — гра з м'ячем і палицею-битою, правила якої нагадують американський бейсбол та англійський раундерз.

Куці-баба (*піжмурки*) — гра, під час якої один із учасників / учасниць із зав'язаними очима відшукує інших.

— Може, хтось скаже, що ти погано вивчився? Прийняли ж. Усі хвалять тебе! І регент, і математик Бекаревич!..

— Ну, з математики я не дуже, сам знаєш! Бекаревич любить мене за те, що мапи з географії креслив йому та розмальовував і що гарно в хорі співаю!

— А викладачі Соловйов, Львов, Зосимович?! Надто ж — учитель малювання Михайло Жук! За щось же і він, і бурсаки й називають тебе позаочі: «святий Павлусь»! Ядлівський дядько правду казав, що з тебе якийсь архиерей вийде!

Дяка Богові, темна нічка не виказала, як Павлусь зашарівся від братових похвал. Ні, святим чи архиереєм він бути аж ніяк не збирається. Після бурси чекає семінарія, а потім... Доведеться в Комерційний інститут, бо забриють у солдати царської армії!..

А поки що, справді, Павлусь не лише гарно вчиться і відпрацьовує навчання-проживання незамінним дискантом у бурсацькому хорі. Ще регент доручає йому підучувати новачків. Понавчав так і Чоботька, і Трубеньова, і Копійку, і меншого

брата Євгена (теж у бурсі вже), і Грицька Верьовку (майбутнього видатного композитора). Через уже дорослого брата Мишка прилучається в Чернігові до все нових шедеврів музичних. Ще трохи — й гратиме на кларнеті, гобої, бандурі, фортепіано. А ще — почне складати музику сам, хоч у цьому не признається навіть братам. Скрізь музики шукав!..

Чого ж тільки музики? Ще змалку Павлусь, умостившись на Полиному сундучку або на печі, брав кольорові олівці й вимальовував на папері «святі місця», які ото позначені на карті Палестини. Зображував і ніколи не бачені сині моря, і рідні пісківські гаї та поля. Малює собі та, слинькаючи олівця, тонко виводить пісню, почуту від тата чи Проні.

Українські книжки Павлусь отримав аж у першому класі Пісківської земської школи — від любої вчительки Серафими Миколаївни Морачевської. За відмінне навчання. «Під землею» Марії Загірної та «Байки» Леоніда Глібова. До цього ж удома на припечку під лампою вже лежали різні церковні календарі й «Тарас Бульба» Миколи Гоголя.

Надихнута Іванком та гарними згадками, Павлусева душа озивається піснею: — *Зоре моя вечірня-а-ая, зійди над горо-о-ою!..*

Іванко підхоплює. Пісня бринить, набирає сили, додає смутку й краси і без того прегарній ночі.

— Еж, ми-бо гадали спершу, що це пісня народна, сільська! — згадав Павло, щойно доспівали. — А тоді побачили її в односельця Данила Коцюра в «Кобзарі»!

М. Павленко. Ілюстрація до оповідання «Янголи для Павлуса Тичини»

Павло Тичина зі своєю вчителькою Серафимою Морачевською

— ...Тараса Шевченка! — згідливо продовжує брат.

— Книжку дід ховав за сволоком — заборонена... От би десь у Чернігові таку дістать, привезти, батькам почитать!.. А ще б — Лесю Українку, Івана Франка... І Михайла Коцюбинського — це ж він у Чернігові, недалеко... От би побачити! Хоч краєм ока!

— Ах, як же божественно пахне! — втягує носом яблучний дух Іванко.

— Мудрець Григорій Сковорода, кажуть, теж любив цей запах... І Біблію коло себе...

— Ну, ти таки — святий Павлусь! Не те, що я! Пам'ятаєш, як тато сварився на мене, коли я став бурсаком: «Дві двійки, негіднику, привіз!». А ти, малий, зазірав і в корзину плетену, і в кишені мого пальта — все тих «двійок» шукав?

— Угу... Вже й не знає Павло, чи слухає він ще брата, чи вже полинув кудись у раннє дитинство, де співали йому в колисочку Проня і Поля «Пішла киця по водицю...». Здається, оце якраз і зливаються зараз у ньому водино сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь. А довкруг не земля, а суцільний храм! І все навкруги так чутно, і все так видно.

 Поміркуй!

- Які здібності мав Павлусь в дитинстві? Чому йому пророкували долю «святого»?
- Хто з письменників справив на головного героя найбільше враження? Чи відомі тобі автори, про яких ідеться в оповіді, та їхні твори?

 Мовна скарбничка

Павло Тичина був всебічно обдарованою людиною. Одне з його захоплень — музика. Він майстерно володів кількома музичними інструментами. Серед них такі:

Флэйта — духовий музичний інструмент у вигляді невеликої дерев'яної або металевої трубки.

Гобой — музичний інструмент, зроблений із дерева, який нагадує берестяний ріжок пастуха, але значно більший і прикрашений красивими блискучими кнопками.

Банду́ра — багатострунний щипковий музичний інструмент овальної форми.

Музичний інструмент (кларнет) Павла Тичини. Світлина з Музею-квартири письменника (м. Київ)

 Мовна скарбничка

Кларне́т — духовий музичний інструмент у вигляді циліндричної трубки з отворами-гудзиками.

Рояль — різновид фортепіано, клавішний музичний інструмент крилоподібної форми.

Тривога

... Перший янгол вид свій закриває...
 ... Другий янгол із хрестом до мене...
 ... Третій янгол серце звеселяє...

Павло Тичина «Війна»

Оце ж так: як на навчанні — сниться рідний дім, а як удома на канікулах — Чернігів мариться! Роззолочені церкви, кам'яні будинки, Маліїв рів, Болдина гора... Базар, копійчані коржі з маком, посипані цукром, «пишки» по дві копійки... І товстезні монастирські стіни, свист паровозів на далекому вокзалі, сірі тужурки наглядачів-вихователів-репетиторів» зі срібними гудзиками... Келії, де по четверо-шестеро мешкають бурсаки...

— Ай!!!

Хтось із усієї сили вдарив Павлуса по голові.

Хлоп'як схоплюється і знетямлено роззирається навколо. Що за мана, що за проява?! Замість стелі — небо і яблуневе гілля? Замість білих хатніх чи бодай монастирських стін — дерева і трави?

— Га? Що? — прокинувся й Іванко...

Та це ж вони з братом послалися нині в сад, злодіїв пильнують! Але чом це на лобі надимається гуля?

— Мене... вдарило щось... — розтирає гулю Павлусь.

— Певно, злодії! — підскочив братик.

Обоє налякано роззираються.

М. Павленко. Ілюстрація до оповідання «Янголи для Павлуса Тичини»

Небо вгорі й собі набурмосюється («хмарніє», «перегулюється» — так би сказала їхня люба мама), зорі наїжачились, поховались...

— Яблуко! — радісно скрикує Іван.

Яке яблуко? До чого тут яблуко?

— Осьде воно, в узголів'ї! Схотілось йому впасти, от і цулупнуло тебе по голові! — Іванко нахиляється, бере в руки «нахабного» перестиглого фрукта. Сміється Павлусь.

Проте збентеження не зникає. Садам розгулює тривожний вітер, у гіллі сонно ворушиться птиця... Від сусідів загавкав Полкан чи, може, Незивай...

Наче крадеться хтось? Із протилежного кутка — Хвилонівки? Від Шинкарів? Чи з піщаної частини села? Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина — майже на суцільному піску; дякова хата якраз посередині...

У хаті пробамкало третю... Ніби на дзвіниці вдарили до утрени... То — настінний годинник, що, як і самовар, як і змінене прізвище, має вказувати на «панськість» Григорія Тичини. Хоч саму хату батько збудував звичайну, без ганків та затишних кімнат. І грошей обмаль, і не вдався хазяйновитістю в свого тата, Павлусевого діда Тимофія. Проте Павлусеві й так добре. Особливо подобається, що хата в центрі села, біля церкви й майдану, що п'ятьма звабливими шляхами розходиться, здається, в усі кінці світу.

Але зараз одним із цих шляхів крадеться до Тичининської садиби якась лиха людина... Кроки? Чи просто вітер? Чи й не людина — може, нечисть яка?..

— Пугу-у-у! Пуг-у-у-у! — пропугуцькав сич.

Собаки відлунили розкотистим гавкотом.

Брати завмерли, притулившись до стовбура, пильно вдивляючись у посірілий сад. Якщо забачать кого — що робитимуть? Виказувати чи не виказувати себе перед злодієм? Взятися за вготовані ще звечора палиці? Кричати, будити рідних?

І хто розбере, що звучить голосніше: навколишні звуки чи калатання власних сердець. Хвилини тягнуться, як роки.

Раптом удалині щось пролопотіло крилами й стихло. За тими крилами вмовкли й собаки, й сичі, заглухли і кроки... Навіть вітер утихомирився...

Тривога потроху відпустила хлоп'ячі серця. Здалося, чи справді щось було? Може, злодій чи страх розігнали янголи? Оті, що їх накликали-замовляли перед сном?

...Шкода: безсилі янголи відвернути майбутні нашестя-нещастя! Бо через два роки, 1906-го, теж отакого-от пишного літа родина Тичин осиротіє. Втратить 56-літнього батька Григорія Тимофійовича Тичину...

І проллються слізьми Павлові наївні сердечні рядочки, у яких, як і в найпершому віршеняті, вируватимуть стихії.

Чи то pomoже Кобзаревий дух, чи то знову пролопотять над Павлусем янгольські крила, але знайдуться сили вистояти, навіть сягати все вищих і вищих мистецьких вершин. Музика й малярство, невід'ємні від юного Тичини, тепер якнайдосконалішим чином втіляться ще й у Слові. А ще через рік напишуться перші справді вартісні твори. Наче причащення-привітання:

*Блакить мою душу обвіяла,
 Душа моя сонця намріяла,
 Душа причастилася кротості трав —
 Добридень я світу сказав!..*

А далі підуть все сонячніші й музичніші, все геніальніші, «сонячно-кларнетні» поезії. Ніби зняті з неба, зіткані з трав, із води зі Святої Криниці за селом, бджолиного хору татової пасіки, з маминої пісні... Чи просто — вихоплені з довколишніх мочалищських та рокитнянських лісів, пісківських березових гаїв, суворих сосон, столітніх верб над щаснівським шляхом, вікових пісківських лип неподалік майдану... Ті вірші мовби одмічені печаттю Божого Духу. І всі — з Великого Серця, з Великої Любові. До світу, до рідних Пісок, до України. Недарма ж 1910 року великий Михайло Коцюбинський, що його таки зустрине Павлусь, особисто визнає в юнакові Павлові Тичині великого поета!..

А розкішне панно «Біле і чорне» викладача бурси й семінарії, відомого художника Михайла Жука (він вважатиме Тичину своїм найкращим і найлюдянішим учнем) назавжди зафіксує юного Павла Тичину в образі янгола!

М. Павленко. Ілюстрація до оповідання «Янголи для Павлуса Тичини»

Юнацькі тичининські вірші довіку нашіптуватимуть людям щонайкращі почуття! Його перша книжка «Сонячні кларнети» — одне з наймузичніших, найживописніших, найсвітліших творінь української та світової поезії.

«Я — дужий народ! Я — молодий!», — пророкуватиме збірка нове і вже остаточне відродження Україні.

— Ку-ку-рі-ку-у-у!..

Павлусь удруге за цю неспокійну ніч прокидається. Поруч мирно посапує Іванко. Вони з братом, вистежуючи зайду, так, напівсидячи, й заснули під яблунею!.. Не було поруч матусі, щоб звично сказати: «А пересуньтесь! Пересуньтесь-бо туди, де постелено!».

Співають треті півні! Вони проганяють усяку нечисть, що водить свої опівнічні диявольські танці! Бо щось таке приверзлося — і не придумав би!.. Оце тобі «знайду чи потеряю!»! Вимолили на свою голову «віщих» снів!..

— Ку-ку-рі-ку-у-у!.. — накликають неминучий ранок настирливі півні, й у саду розвидняється.

Розвидняється й у Павлуса на серці. Вітер, пахощі, навіть усі нічні шелести щезли, натомість починає випадати роса. Дивно, що розбудили хлопчину півні, а не звична світанкова прохолода! Заснули-бо ненавмисне, лягати не мали, то й не вкривались!

...Павлусь здійняв руку, щоб перехреститись-привітатись зі світом. І здивовано помітив, що вони з Іванком дбайливо укріті-обкутані теплими ковдрами... Наче крильми.

Поміркуй!

- Розкажи про свої враження після прочитання останнього епізоду оповіді.
- Чому, на твою думку, цей твір має таку назву?
- Про які події із життя Павла Тичини ти дізнався / дізналася?
- Яке місто привиділось уві сні головному героєві? Як воно пов'язане з його біографією?
- Що тривожило юних Павлуса та Іванка?
- Відшукай у тексті цього епізоду художні засоби, за допомогою яких письменниця змальовує почуття й переживання хлопців. Випиши їх у зошит.
- Які якості потрібні людині, щоб бути поетом? Чи достатньо для цього лише підбирати рими та дотримуватися ритму? Чому П. Тичину можна назвати справжнім поетом?

Літературознавчий клуб

Авторка художньої розповіді про дитинство Павлуся Тичини — сучасна письменниця **Марина Павленко** (1973). Народилася на Львівщині, але живе на Черкащині, працює викладачем в Уманському державному педагогічному університеті, який носить ім'я Павла Тичини.

Зростала майбутня письменниця в сім'ї учителів-філологів. У дитинстві страшенно любила придумувати історії про Ялосовету, у скрині якої жили казки. І сама ж створювала до них ілюстрації. Хист до малювання передався від мами та дідуся. А вже потім з'явилася проза для дітей і підлітків. Це, зокрема, книжки «Домовичок з палітрою» — про чарівного охоронця домівки, з яким потоваришували герої; «Миколчині історії» — про різноманітні пригоди твого ровесника з дуже непростю долею, але чуйною і веселою вдачею.

М. Павленко — авторка низки художньо-біографічних оповідей про дитинство видатних українців / українок. Ці твори зібрано в книжках «Райдуга в решеті» та «Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко».

У колі мистецтв

Образ Павла Тичини відображено у творах різних видів мистецтва: у літературі, музиці, живописі.

Як ти вже знаєш із оповіді М. Павленко, першим портретним зображенням юного Павла Тичини було *панно* його вчителя *Михайла Жука* «Біле і чорне».

Панно — це частина поверхні стіни, стелі, дверей, обмежена рамкою і заповнена живописом чи мозаїкою. На панно М. Жука молодий поет змальований в образі янгола із чорними крилами, який грає на сопілці. Поруч — образ дівчини-янгола з білими крилами. Вони ніби проходять

Марина Павленко

М. Жук. Біле і чорне

крізь вікно з квітів. Це панно утверджує ідею існування в нашому світі контрасту — різних думок, настроїв і почуттів.

Поміркуй!

- Розглянь репродукцію панно М. Жука «Біле і чорне». Поділися своїми враженнями.
- Постать юнака та дівчини зображено на тлі різних квітів. Назви яких із них тобі відомі?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Зіскануй **QR-код** і прочитай у повному обсязі збірку оповідей Марини Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко. Підготуй цікаву розповідь про дитинство однієї з особистостей, про яких ідеться в збірці.

Медіатека, с. 212

2. Розроби та презентуй індивідуальний або ж груповий творчий проект «Один день із дитинства видатного українця / видатної українки». Це може бути комп'ютерна презентація, лепбук, анімаційний фільм, відеоролик тощо.

Підсумуй!

- Чи стала тобі більш зрозумілою поезія П. Тичини після прочитання твору М. Павленко?
- Перекажи один із епізодів прочитаного оповідання, що тобі найбільше сподобався.
- Якою була роль родини в становленні моральних принципів головного героя твору? Свою думку обґрунтуй.
- Які ознаки художньо-біографічних творів можна визначити в оповіданні «Янголи для Павлуся Тичини»?
- Чи хочеш ти прочитати твір «Янголи для Павлуся Тичини» повністю? Чому?
- Оціни свою роботу над засвоєнням цієї теми підручника за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Гумор і сатира

«Гумор — невіддільна прикмета кожного правдивого таланту», — говорив Іван Франко. Віднайти іскринки гумору ти можеш у багатьох художніх творах. А часом автори / авторки всю увагу зосереджують на кумедному, смішному, усіляко намагаються розвеселити читачів / читачок. Саме з такими творами ти ознайомишся в цьому розділі.

Остап Вишня

Ти вже знаєш із художньо-біографічних творів про дитинство поетів Тараса Шевченка і Павла Тичини. А тепер на часі — автобіографічна гумористична розповідь Остапа Вишні про його шкільні роки, потішні випадки й перші проби пера майбутнього письменника.

Перший диктант

I

Давно-давно це було.

Було це за тих часів, про які старі наші люди, жартувавши, казали: «Було це за царя Опенька, як була земля тоненька!».

А тоді таки справді був цар, хоч і звався він не Опеньком, а Миколою, і були на нашій землі пани поміщики та капіталісти.

А жили ми на хуторі, і від хутора до села було тоді верстов зо три, а тепер, значить, кілометрів три з гаком.

На хуторі було з десятків хатів, а навкруги — ліс, де росли високі ялинки, розложисті клени і могутні, у три-чотири обхвати дуби...

А ліщини тої, ліщини! Як пішла густими зеленими кущами ліщина понад хутором по узлісся, то аж до охтирського шляху прослалася, а потім повернула на Рубані, з Рубанів на Шаповалівку, і аж до самісінького Рибальського хутора все ліщина та й ліщина...

А як уродить було горіхів! Щодня ми тих горіхів повнісінькі пазухи було приносили, а мати їх посушать, і взимку такі були ласощі в неділю: і соняхи, і гарбузці, і горіхи...

Лускаємо було, лускаємо ті соняхи з *гарбузцями* та з горіхами, аж язики подубіють, мати дивляться та тільки покрикують:

— Заїди, заїди повитирайте!

Того часу було нас у батька з матір'ю п'ятірко: найстаршенька сестриця Парася, а під нею був я, а після мене знайшовся в капусті братик Івасик, а після Івасика лелека приніс сестричку Пистінку — потім іще, не пам'ятаю вже де, знайшлися дві сеструні.

Це нас було на той час, що про нього оце розповідаємо.

А пізніше приносили нам братиків і сестричок і лелеки, і в капусті їх знаходили, і з колодязя витягали.

Дванадцятко всього в батька з матір'ю було нас братиків та сестричок.

Найменшеньку сестричку Орися баба Секлэта на вгороді під калиновим кущем ізнайшла.

Ох і плаксива була Орися, і перед тим, як заголосити, скривиться, було, скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.

Мати, гойдаючи її, все було приказувала:

— Недарма тебе, таку плаксиву, баба Секлэта під калиновим кущем ізнайшла! Усе тобі кисло!

А тепер сестричка Орися — лікар, діточок вона лікує, щоб здорові були і не скиглили.

 Поміркуй!

- З яким настроєм ти прочитав / прочитала першу частину оповідання?
- У які часи відбуваються події, зображені у творі?
- Що тебе найбільше вразило в оповіді письменника про його родину?
- Поясни, як ти розумієш жартівливий вислів «Було це за царя Опенька, як була земля тоненька!».
- Які ще образні вислови викликали в тебе усмішку?

II

На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським «вчилищем», і зростали хуторяни здебільше неписьменними, бо навіть і до вбогого дякового «письменства» годі було прилучитися, — дяка на хуторі не було.

А як нашим батькам кортіло, — до болю! — щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вичитати, — загорталосся того листа в біленьку хустинку і чимчикувалося з ним аж до села, до вчительки, або дяка, чи до «сидельця» в марнопольці:

— Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!

 Мовна скарбничка

Зверни увагу на слова, значення яких може бути тобі незрозумілим.

Гарбузці́ — гарбузове насіння.

Вчі́лище — початкова школа при церкві.

Дяк — помічник священника, учитель у церковноприходській школі.

Сиде́лець — власник шинку.

Марнопо́лька — жартівливо про шинок.

Крашанкі́ — так ще називали курячі яйця.

Спрáвити одяг — купити або пошити одяг.

Перетягті́ чоботи — перешити чоботи.

Шкарбані́ — зношені чоботи.

Еконóмія — панське господарство.

Учителька в селі була дуже старенька й кволенька, — їй з листами соромилися надокучати, отже, вичитували листи дяка із «сидельцем» — і складали до своїх комірчин хуторські крашанки.

Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів туди й сюди! Пішки — це півлиха, найбільше лихо, не переборене для більшості батьків, — чоботи!

— От уже на ту зиму Парасі й до школи час, а де ж тих чобіт узяти?

Парасі чоботи таки *справили*. Померла навесні бабуся, з їхніх старих *шкарбанів перетягли* на Парасю. Хоч і непоказні, а проте чобітки, а як дьогтем вишмарували, ще й блистять.

Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть, було, біля каганця та все: «А-а-а», «Би-би-би»...

І ми, меншенькі, обсядемо її та й собі за нею: «А-а-а», «Би-би-би»... Аж доки, було, мати:

— Ану, грамотії, спати!

Наступної зими і мені теж випадало йти до школи.

А. Базилевич. Ілюстрація до усмішки «Перший диктант»

— А чоботи?! Де ж тих чобіт насправлятися?! — бідкалися мати, бо батька ми вдома бачили коли-не-коли, — він наймитував у панській економії, був біля панських коней за конюха.

Якось у неділю прийшов з економії додому батько, довго вони з матір'ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. Так-таки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі — один день вона, а один день я.

Почав, отже, ходити і я до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася в теплу хустку і все — кахи! кахи! Усе кахикала.

А добра, добра була, ласкава та лагідна.

Як закрутить, було, взимку хуртовина, ніколи вона нас, хутірських школярів, не пустить, було, додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулешику чи яечні насмажить, чайком напоїть, та ще й з цукерками, біля груби на підлозі рядно простеле, а на рядно кожушину, подушку покладе, подивиться, як пороззуваємося і чи не мокрі в нас ноженята, — як вогкі, накаже насухо повитирати, онучі на лежанці порозгортати, чобітки під грубку поставити, тоді чимось теплим повкриває нас:

— Спійть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає...

А вранці побудить нас і поснідати дасть.

І коли вона, старенька, спала, хтозна!

Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну — дуже! І любили, і слухали її, бо мати було і Парасі, і мені завжди наказували:

Поміркуй!

- Чому грамотність у часи дитинства Остапа Вишні була дуже цінною?
- Розкажи про підготовку дітей в родині письменника до школи.

А. Базилевич. Ілюстрація до усмішки «Перший диктант»

— Слухайтеся Марії Андріївни і не дратуйте її! Такій учительці, як наша, низенько вклонятися треба!

Ой, як давно це було, а й досі в нас старі люди згадують чудесної душі людину, народну вчительку Марію Андріївну, і її могила влітку завжди квітами уквітчана: колишні учні пам'ятають про неї.

Училися ми...

Поміркуй!

- Чи подобалося авторові шкільне навчання?
- За що учні поважали вчительку?
- Про які риси характеру свідчить її поведінка?

III

Вже третю зиму ходив я до школи. Парася походила до школи тільки дві зими, і на тому закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків і сестричок, і матері самій годі було з такою оравою впоратися.

Чобітьми ми чергувалися вже з братиком Івасиком. І от одного дня після різдвяних канікул увиходить до класу Марія Андріївна та і звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

— От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

— І в книжечку не дивитися? — залунало з усіх парт.

— Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова напечатані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити

А. Базилевич. Ілюстрація до усмішки «Перший диктант»

(як ми називали — «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати.

Всього першого диктанта я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкільною українською мовою за царя в Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

— «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы».

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказать, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою «испанской породы» не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

— Ну що ви понаписували?!

О Господи! І де ви таке чули?

Ми понаїжачувалися...

— Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы»... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», есть таке государство — Іспанія, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому «гавкають». Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

А. Базилевич. Ілюстрація до усмішки «Перший диктант»

— А воно, бач, і не так! — засміялася Марія Андріївна. — Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!..

Поміркуй!

- Які емоції в тебе викликав епізод про диктанта?
- Що в описаній ситуації тобі видалося найбільш смішним, а що викликало співчуття?
- Яка була реакція вчительки на спільну для всіх помилку? Що саме створило комічну ситуацію?
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього твору?
- Чи траплялися схожі моменти під час твого навчання в школі? Розкажи друзеві / подрузі за партою про них.

Мовна скарбниця

Ти, напевно, помітив / помітила, що в оповіданні «Перший диктант» учні виконують письмову роботу російською мовою. Це пов'язано з багаторічним обмеженням в Україні вживання рідної мови, її цілеспрямованим знищенням — *лінгвоцидом*.

Заборони української мови як однієї з ознак самостійності нації тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в XIX ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки.

Якщо хочеш детальніше дізнатися хронологію заборони української мови, то зіскануй **QR-код** та ознайомся з інформацією з вікіпедії.

Медіатека, с. 219

Літературознавчий клуб

Остап Вішня (1889–1956) — літературний псевдонім **Павла Губенка**. Народився він на хуторі Чечва на Полтавщині (нині — Охтирський район Сумської області) в селянській родині. Сім'я була багатодітна — у майбутнього письменника було 16 братів і сестер.

Малий Павло прагнув до знань, охоче вчився, мріяв учителювати. Після закінчення фельдшерського військового училища в Києві він став студентом історико-філологічного факультету Київського університету. Однак закінчити навчання не встиг, бо саме тоді спалахнули визвольні змагання в Україні. У цей час Павло воював в армії УНР, був одним із керівників медичної служби. За це, а також за свою послідовно патріотичну позицію, поплатився пізніше 10 роками жорстоких сталінських концтаборів.

Ще в юнацькі роки почав писати гумористичні твори — **фейлетони**. Поступово відточував свою майстерність, згодом придумав навіть свій власний, цілком новий гумористичний жанр — **усмішка**. «Просто не любив я печальних лиць, бо любив сміятися» — ці слова Остапа Вишні визначають усю його творчість. Його збірки *«Вишневих усмішок»* були настільки популярними, що виходили мільйонними тиражами.

В *усміщці* *«Перший диктант»* автор змальовує життя і побут звичайної сільської багатодітної родини та перші роки свого шкільного життя. Його розповідь переплітається з гумористичними коментарями, жартівливими роздумами. Письменник використовує народні прислів'я, діалектизми, просторічні перекручені слова. Це дає змогу звичайні життєві ситуації перетворити на справжні гумористичні перлини, що викликають щирий доброзичливий сміх.

Остап Вишня

Літературознавчий словник

Усмішка — невеликий епічний твір, у якому дотепно і незлобиво відтворено реальну дійсність з авторськими відступами та роздумами.

Поміркуй!

- Один із епізодів дитинства Остапа Вишні зображено в усміщці *«Перший диктант»*. А що тобі стало відомо про письменника, його вдачу із рубрики *«Літературознавчий клуб»*?
- Які епізоди усмішки викликали в тебе сміх?
- Доведи, що *«Перший диктант»* за жанром є усмішкою.

У колі мистецтв

За мотивами усмішок Остапа Вишні режисер *Тадеуш Павленко* зняв мультфільм «Парасолька на полюванні».

У мультфільмі йде розповідь про пригоди смішного героя Парасольки.

Постер мультфільму
«Парасолька на полюванні»
(реж. Т. Павленко, студія
«Київнаукфільм», 1973 р.)

Поліпсуй!

- Які епізоди усмішки зображено на ілюстраціях В. Боковні? Коротко перекажи їх.
- За допомогою яких художніх деталей передано веселий, гумористичний настрій у творах Остапа Вишні та на ілюстраціях А. Базилевича? Зіскануй **QR-код** і переглянь мультфільм «Парасолька на полюванні». Поділися своїми враженнями від перегляду в класі.

Медiateка, с. 221

Читай і досліджуй!

Із рубрики «Літературознавчий клуб» тобі стало відомо, що Остап Вишня народився на хуторі Чечва, що неподалік *Охтирки*. Можливо, і ти також мешкаєш у цьому місті або ж поблизу нього.

Це місто має давню славу історію. Нову сторінку до літопису міста було додано навесні 2022 року, коли російські загарбники вдерлися до нашої мирної незалежної країни. За масовий героїзм і стійкість громадян, виявлені ними під час відсічі окупантам, Указом Президента України місту Охтирці присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України».

Зіскануй **QR-код** та дізнайся більше пізнавальної інформації про це місто. Підготуй цікаву розповідь зроби її мультимедійну презентацію в класі.

Медiateка, с. 221

Підсумуй!

- Що ти дізнався / дізналася про дитячі та шкільні роки письменника Остапа Вишні?
- Які емоції викликали в тебе ситуації зі шкільного життя, описані в усмішці «Перший диктант»?
- Визнач особливості мови цього гумористичного твору.
- Чи хочеш ти прочитати інші твори Остапа Вишні? Чому?
- Оціни свою роботу над матеріалом про творчість Остапа Вишні за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Олександр Виженко

Ти вже знаєш, що розповідь про життєві події може бути гумористичною, жартівливою і дотепною. Пропонуємо прочитати жартівливі поетичні твори, що перенесуть тебе в казковий світ творчості, вигадки, фантазії, навчать з гумором ставитися до певних життєвих ситуацій.

Небилиця

Небилиця є така:
Під землею птах літає;
Кріт у хмароньці живе;
Океаном слон пливе;
А всі тигри, леви й барси —
Подалися аж до Марса;
Люди в джунглі почвалали,
Сніг голками трамбували;
Джунглі — казка, диво-царство,
Щоб займатись ковзанярством.

У міста зійшлися сови;
Позлітались всі корови;
Підприємці з них чудові,
До роботи край готові.
Вже й товари експортують,
А кальмари їх купують...
Як же ловко жити в світі!..
Ви зі мною згодні, діти?
Якщо скажете мені: — «ні», —
Я скажу, що ваше «ні» — «Так!».
Адже наша небилиця —
Пречудова хихітниця!

А. Майорова. Від Ніжина до Львова

□ Пам'ятай!

- З яким настроєм ти прочитав / прочитала «Небилицю»?
- Що викликало твоє здивування?
- Чи можеш ти уявити, щоб таке відбулося в реальному житті?
- Роздивися картину Анастасії Майорової «Від Ніжина до Львова». Порівняй враження, що справили на тебе літературний твір і картина.
- Що тобі найбільше сподобалося в них? Чому?

📖 Літературознавчий клуб

Ти вже читав / читала народні й літературні казки, у яких траплялися елементи нісенітниць: ішлося про небувалі країни, чудернацькі події, а часом окремі епізоди нагадували просту гру слів. Такі частини казок або окремі літературні твори називають **небилицями**. У гуморесці Олександра Виженка «Небилиця» вигаданий світ зі свідомо викривленою, перевернутою реальністю викликає сміх, адже складно уявити, щоб такі речі відбувалися в реальності, а змальовані ситуації не лише незвичні, а й кумедні. Нелогічність оповіді в небилицях досягається за допомогою **алогізмів** — перестановок у словах та словосполученнях, приписування істотам невластивих для них ролей тощо.

Велике Цабе

Велике Цабе
Вихваляє себе,
Велегучно вихваляє,
Всьому світу сповіщає:
Я — Цабе,
Цабе-Цабище!
Я найкраще!
Я найвище!

Я найдужче
Й найвправніше,
Наймудріше
Й найславніше!..
Я — Най-най, най-най, най-най,
Цабе-Рабе-Тарамбай!!!
Позбігались мацяпури.
(Дуже гордії натури)

Теж взялися цвенькотіти.
Гам такий — не можна жити!
Я — Цабе!..
Ніт — я!..
Ніт — я!..
Де тут правда і чия?
Тільки й чути: «Я — най-най...»
Гвалт — хоч вуха затуляй.
Гелготять усі підряд.
Отакий у них нелад.
Тільки ось що головне.
Хай хоч рік, хоч вік мине,
Не набридне там і сям
Вихваляться хваліям.
Нéзмир, зайдня і бійка —
Наймиліші задавійкам.
Їм хоч вмри, а таки дай
Довести оте «най-най...»
Ми ж з тобою,
Мій читаче,
Посміємось з них добряче.
Носа пнуть — не наше діло.
Будем жити радо й сміло.
Пиху кинем за плече,

Кіт дивиться у дзеркало,
а бачить лева

То вона і утече.
Творче серце, щире слово —
Миру й злагоди основа.

О. Павлова. Кіт Інжир

Поміркуй!

- Які вади характеру висміяно в гуморесці «Велике Цабе»?
- Чи траплялися серед твоїх знайомих люди, які вихваляються собою? Яке твоє ставлення до таких вихвалень?
- Як ставиться автор до «задавак»?
- Які поради він дає читачам / читачкам?
- Відшукай і випиши в зошит вислови, що надають гуморесці жартівливого характеру.
- Визнач, які фразеологізми використано у творі.
- Який провідний мотив цієї гуморески?
- Чого тебе навчає та від чого застерігає цей твір?
- Роздивися фото та малюнок, на якому зображено котиків. Кого з них ти б назвав / назвала «Велике Цабе»?
- На якого з них ти б хотів / хотіла бути схожим / схожою? Чому?

Мовна скарбничка

Велике цабé – так у народі з гумором кажуть про поважну, впливову особу. Цей фразеологізм має давнє походження. У давнину в Україні землю орали волами. Керували ними двоє людей: переднього лівого вола вів погóнич, ступаючи по ще не зораній ниві, а за плугом ішов орач. Правий віл ступав прокладеною борозною, тому називався *борозéнним*. Він норотив вийти на тверду незорану поверхню, тоді орач просив «Од себе!», тобто «Праворуч», що поступово перетворилося на слово «Цабе!». Звідси й походить значення фразеологізму «велике цабé». Синонімічними до нього є «велика птиця», «велика риба».

Літературознавчий клуб

Олександр Виженко

Олександр Виженко (1958–2018) народився в Полтаві. Став професійним актором і майже 30 років грав у Запорізькому академічному театрі молоді. Відомий перекладами і переспівами творів Езопа, Г. Сковороди, В. Шекспіра. Свої казки підписував псевдонімом **Санько Сіто**, пізніше читав їх юним глядачам / глядачкам на Запорізькому телебаченні в авторській програмі «Казки запорозькі від Санька Сита». У своїх творах О. Виженко також цікаво розповідає про історію запорозького козацтва.

Веселі й дотепні поетичні **небилиці** та **гуморески** письменника увійшли до збірки «Живіця-чудовіця». Дві з них щойно прочитані тобою. Особливістю його гумористичних творів є щирість почуттів, яскраві мовні звороти й приховане, ненав'язливе повчання для читацького загалу.

У *гуморесці* «Велике Цабé» подано узагальнений образ людей-задавак, які вихваляються своїми здібностями. Автор протиставляє їм інший спосіб життя – у щирій творчій праці, мирі та злагоді.

Літературознавчий словничок

Небилиця – фольклорний або літературний твір, у якому створений незвичайний фантастичний світ зі свідомо перевернутою реальністю.

Гумореска – невеликий жартівливий віршований, прозовий чи драматичний твір із комічним сюжетом.

Мотив цього твору — насмішка з надмірного вихвалювання, самолюбівання, а також звеличення творчої праці за покликанням.

У колі мистецтв

Щороку, починаючи з 2011 року, у Львові відбувається «Конкурс образотворчого та декоративного мистецтва «Просто небилиці». Молоді українські художники / художниці та навіть твої однолітки презентують свої твори у межах Усеукраїнського артмарафону. Вони отримують оцінку свого креативного продукту від Міжнародної кваліфікаційної колегії, у складі якої професійні художники / художниці, мистецтвознавці, фалеристи (експерти та експертки в галузі мистецтва). Пропонуємо й тобі переглянути деякі конкурсні роботи дітей.

Є. Лисенко (7 років).
Птахорибоносоріг

Я. Писко (13 років).
Бульбашковий зоопарк

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе картини дітей?
- Чи зрозуміло тобі, чому конкурс має таку назву?
- Що спільного між роботами юних художниць і творами О. Виженка?

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і прочитай інші небилиці та гуморески О. Виженка. Обери ті, що найбільше тобі сподобалися, та визнач, за допомогою яких слів, фразеологізмів або інших мовних зворотів у них передано веселий настрій, викликано сміх. Презентуй своє дослідження в класі.

Медiateка, с. 226

 Підсумуй!

- Який із гумористичних творів О. Виженка справив на тебе найбільше враження? Чому? Підготуйся до виразного читання однієї із гуморесок. Вивчи її напам'ять.
- За допомогою яких фантастичних образів і нереальних ситуацій у небелицях О. Виженка створюється веселий настрій? Що в них викликає сміх?
- Подумай, у чому відмінність гуморески від усмішки. Що між ними спільного? Свої міркування оформи у вигляді таблиці або ж за допомогою діаграми.
- Чи будеш ти й надалі читати гуморески О. Виженка? Чому?
- Оціни свої знання про гуморески та небелиці О. Виженка за допомогою смайлика.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Іван Андрусяк

 Ти вже знаєш багато історій зі шкільного життя твоїх однолітків / одноліток. А зараз запрошуємо тебе потоваришувати з Івасем Бондаруком – головним героєм повісті Івана Андрусяка «Вісім днів із життя Бурундука».

Разом із ним ти дізнаєшся прадавні таємниці, пізнаєш секрети справжньої дружби та навчишся цінувати тих, хто з тобою поруч. А ще матимеш гарну нагоду повеселитися, посміятися вдосталь із різних кумедних ситуацій зі шкільного життя Іваса.

Вісім днів із життя Бурундука

(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

***у якому забити гол виявляється не так просто,
як здавалося***

Усе, що я тобі розкажу, хай буде нашою таємницею. І ти пообіцяй — ні, тут-таки, одразу мені пообіцяй, що це залишиться між нами і що ти не будеш дуже сміятися!

А взагалі, смійся собі на здоров'я скільки завгодно, — я, правду кажучи, тепер уже й сам ледве стримуюся, щоб не розреготатись, — але не насміхайся! Ну бо кому приємно, коли з нього насміхаються? У нашому класі таких нема. Гадаю, що й у всій школі жодного не знайдеш.

Ото й мені неприємно... Та іноді, бува, насміхаються.

Правду кажучи, не те щоб іноді — а таки частенько. Тричі на тиждень. Як тільки фізкультура, так і починається: Бурундук се, Бурундук те... А який я їм Бурундук?! Я Бондарук! Івась Бондарук! От!

Івась — це щоб із татом не плутали. Тато в мене Іван Бондарук, а я — Івась. Зручно, еге ж? І красиво! А вони — Бурундук...

Ну та чого гріха таїти — я таки трохи товстенький. Щокастий, як каже мама. Але тато в мене теж щокастий — і що ж? Його ніхто на роботі Бурундуком не називає, всі поважно так — Іван Іванович. А мене...

Та ні, не треба мене Івасем Івановичем називати! Рано ще. Дай-но школу закінчити, університет — і тоді вже хай буде. А поки що Івась, та й годі. Домовились? От і гаразд.

...Ага, на чому я зупинився? Звісно, на фізкультурі! Особливо, скажу тобі, капосна штука — лазіння по канату. Бігати — ще куди не йшло: там хоч останнім, а прибіжу. Стрибати — те саме: у пісок же стрибаєш, а не в калюжу й не через рівчак із крокодилами. От якби через рівчак, то було б непереливки, а так — переживу.

Але ж той клятий канат — це понад мої сили! Підтягнутися на ньому я ще раз чи два можу, та як його там ногами перебирати — це для мене складніше за найскладнішу математику!

Ну і ще козел... Не той, що рогатий і чоловік кози — то взагалі цап. А це гірше — це козел щонайсправжнісінький! Стрибати через нього — яка то для мене мука! Я так ні разу й не зміг — хіба на нього зверху колінами застрибну, та й усе. Далі буду перелазити, а вони — сміятися...

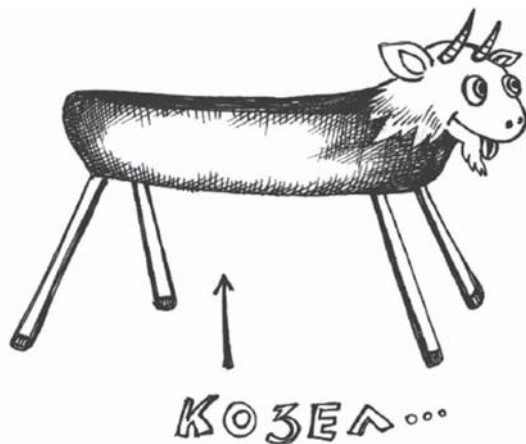

Г. Осадко. Ілюстрації до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

Але того дня саме п'ятниця була. А в п'ятницю фізкультура в нас останнім уроком. Одразу після алгебри, на якій — контрольна. І серйозна, скажу тобі, контрольна! Лінійні рівняння — це не жарти. Вони навіть мене іноді напружують, а всі наші взагалі «в шоці»!

Насправді я алгебру-геометрію не дуже люблю, мені більше мова-література подобається, — але й у лінійних рівняннях, якщо розібратися, нічого аж такого страшного нема. Головне: сісти, подумати спокійно, одне з одним зв'язати — і воно ніби саме вирішується, часом навіть цікаво буває.

Але то мені — а всі наші аж тремтять на перерві. Хто в підручник утупився, щось в останню мить звідти запам'ятати намагається, хто шпаргалки пише, а хто практичніший — той біля відмінників моститься, добираючи способу, як списати. Он уже й позад мене Іванюк усівся.

Г. Осадко. Ілюстрації до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

Поміркуй!

- Яке перше враження справив на тебе Івась Бондарук?
- Як ти думаєш, чому його однокласники / однокласниці називають «Бурундуком»?
- Як Івась ставиться до свого прізвиська? Чи усвідомлюєш ти, що прізвиська можуть бути образливими?
- Про яку таємницю хоче тобі розповісти Івась?
- Як Івась вчиться, які шкільні предмети йому до вподоби? А тобі? Яких зі шкільних предметів, що вивчає хлопець, ще немає у твоєму розкладі?
- Лінійні рівняння ти будеш вивчати в сьомому класі. Яку пораду дає тобі Івась щодо їх розв'язання?

Мовна скарбничка

Вислів *сміятися на здоров'я* має давнє походження. Премудрий цар – біблійний Соломон у своїх приповідях ще три тисячі років тому писав про благотворний вплив сміху, радості на здоров'я людини.

Із цим пов'язані й українські народні прислів'я та приказки, як-от:

Щирість, сміх, здоров'я – сестри найдорожчі.

Сміх краще лікує, ніж усі ліки.

Хто посміхається, до того й доля схиляється.

Жарт – хвилинка, а заряджає на годину.

Слово *насміхатися* має негативне значення – висміювати чиї-небудь дії, вчинки, глузувати.

– Ти, – каже, – коли писати-меш, то сідай трохи боком, щоб я в тебе з-за плеча зошит бачив.

Система ця налагоджена, треба лише добрий зір мати. Бо якщо поруч сядеш, нічого з цього не вийде – математичка ж завдання за варіантами дає, тож у тих, хто за однією партою, приклади різні. Тут просто так не спишеш: треба клепку мати, щоб бачити, яку схему розв'язку сусід використовує, і свої цифри підставити. Але й спереду сідати теж ненадійно – мусиш крутитися, щоб зазирнути до потрібного зошита, й математичка швидко «просіче». Ну а ззаду – саме те, що треба; головне, щоб я свій зошит плечима не затуляв.

Не встиг я відповісти Іванюкові, як тут Любов Григорівна у дверях:

– Діти, Емілія Миколаївна захворіла, на фізкультурі будете самі. Хлопці хай у футбол грають,

Поміркуй!

- Поясни, що мав на увазі Івась, коли сказав: «Смійся собі на здоров'я скільки завгодно, – я, правду кажучи, тепер уже й сам ледве стримуюся, щоб не розреготатись, – але не насміхайся!».

Г. Осадко. Ілюстрація до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

а дівчата можуть у класики пострибати чи через гумочки, як собі хочете. Тільки щоб усі на стадіоні були, я з вікна бачитиму!

Отакої — навіть спортсмени, виявляється, хворіють...

Усі тут, звісно, загукали «ура», але якось млявенько — до фізкультури ще дожити треба.

А я тим часом до Іванюка розвернувся:

— Дам, — кажу, — тобі списати, якщо в команду візьмеш.

Іванюк — найкращий футболіст у класі, а може, й у цілій школі. З алгеброю він не дружить, зате з м'ячем такі фінти виробляє, що замилуєшся! Усі хочуть грати в тій команді, де Іванюк, та не кожного він бере. Ну, але цього разу мене візьме — ніде не дінеться...

— І не воротарем! — додаю. Бо воротарем слави не здобудеш.

У футболі ж як? Гол забив — і герой. А воротар голів не забиває. Воротар їх, так би мовити, навпаки...

Глянув на мене Іванюк так підозріло.

— Гаразд, — каже. — Будеш захисником. Правим. Тільки дивись мені, зошит клади так, щоб я все бачив.

Я покладу — хіба мені важко...

...Грати без м'яча — не проста справа. Це й у справжніх футболістів не завжди виходить, а в мене й поготів.

Хлопці, звісно, м'яч мені не дають — він у мене в ногах не тримається. Мушу відбирати сам, на те я й захисник. Ну та нічого, прорвемось...

Треба дочекатися свого шансу — і тоді я їм покажу, чого вартий Івась Бондарук! А шанс буде, неодмінно буде — це ж футбол, тут усе можливе!

Те, що я не люблю фізкультури, ще не означає, що мушу не любити спорт. Тим паче футбол — хіба можна його не любити?!

 Поміркуй!

- Як ти ставишся до угоди Бондарука з Іванюком? Чи була вона, на твою думку, справедливою?
- Чи подобається тобі футбол? А за яких футболістів або за які команди ти вболіваєш?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що герої у футболі тільки ті, хто забивають голи? Свою думку обґрунтуй.

Н. Гайда. Ілюстрація до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

Це ж як у літературі. Лише там кайфуєш від того, як красиво сказано, а тут — як красиво полетів м'яч. А краса — вона скрізь краса, навіть в алгебрі щось від неї є. Тільки там ухекаєшся, доки до краси доберешся...

Але у футболі ще дужче вхекаєшся! Я вже і так, і сяк бігаю, а шансу все нема та й нема.

Не скажу, що геть у мене нічого не виходило в тій грі. Навпаки — навіть краще виходило, ніж раніше. Аж двічі мені вдавалося дотягнутися до м'яча й вибити його з-під ніг суперника. Куди завгодно — але ж вибив, це вже добре...

А гра тим часом затяглася. Ось уже вся школа на перерву висипала, хлопці з паралельних класів обступили поле, вболівають. Навіть дівчата деякі зацікавились. Ой, і ота задержівка, кісочки-бантики-сюсі-пусі, теж стоїть за чужими воротами... Оце так!

Ну, про неї я тобі розказувати не буду, це моя справа. Ні-ні, навіть не мрій! Та нічого такого, просто капосна дуже, та й усе... Ніби ти з паралельного класу такої не знаєш...

Отож-бо, давай краще про футбол!

Урок закінчився, а в нас ніяк до розв'язки не дійде. Рахунок 3:3, і нікому не хочеться без перемоги додому йти. Затялись — і край!

Ото саме тоді мені й випав шанс.

Я побіг уперед, до чужих воріт, — дарма, що стою в захисті. Ні, не тому, що там ця задержівка — просто побіг. Ну гра так складалася, розумієш?! Одне слово, побіг — і їхні захисники мене пропустили. Звісно, якби там був Іванюк, то на ньому обидва захисники повисли б, але то був я, а на мене вони не зважали. Воротар їхній лишився далеко зліва — саме м'яч укидав. А Іванюк відібрав! І так швидко, що воротар не встигав у ворота повернутися... Окинув Іванюк оком поле і — дивлюсь — бачить мене! Бачить — і вагається: пасувати чи ні? Я піднімаю руку, як ото справжні футболісти, — пасуй, мовляв, я готовий прийняти.

Ну, тут Іванюк і пасонує...

Ото був, скажу тобі, пас!

Ти ніколи в житті не бачив такого пасу!

Краса!

Лялечка, а не пас!

Ідеальний, вивірений до міліметра...

Якби тут були селекціонери київського «Динамо», — ну чи бодай фізручка Емілія Миколаївна побачила той пас, — то вже наступного дня Іванюк не вчився б у нашій школі й не списував би в мене розв'язування лінійних рівнянь. Його в динамівську спортшколу на руках понесли б...

Отож уяви собі ситуацію: захисники залишилися позаду, воротар далеко зліва, а я з боку правого крайнього, з позиції Віктора Циганкова, виходжу на порожні ворота — і мені на хід філігранно котиться м'яч!

Що Іванюк зробив би в такій ситуації? Звісно, легеньким фінтом зупинив би м'яч перед самими воротами, покрасувався б — часу на це було достатньо, воротареві аж дві, а може, й три секунди знадобилося б, щоб до нього добігти, — а тоді в останню мить із-під самісінького носа воротаря, знущаючись, закотив би м'яча у ворота. У цьому весь Іванюк — не може він, щоб не познущатись.

А я... Я вирішив зробити інакше — пальнути зльоту, ефектно, так, щоб у воротах лиш сітка затріпотіла. Та ні, не тому, що саме за сіткою ота задержівістка стояла. Просто вирішив так — і все... І пальнув зльоту... І... Не знаю, як воно так вийшло... Одне слово, повз м'яч я пальнув! А м'яч повільнюсінько так, красивенько за лінію й покотився — я його не зачепив навіть. Хлопці тут, звісно, біжать, лаються. — Геть із поля! — кричать. — Ти, Бурундуку... Ну я й пішов геть із поля, ні на кого не дивлячись. Бо що мені залишалось?

Г. Осадко. Ілюстрація до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

📖 *Поміркуй!*

- Які почуття й переживання викликав у тебе епізод гри Івася у футбол?
- Перечитай цей фрагмент тексту ще раз. Склади за ним «стрічку настрою».
- Що призвело до поразки Івася?
- Перекажи епізод від імені футбольного фаната / футбольної фанатки.
- Які герої та ситуації в першому розділі в тебе викликали сміх?

 Мовна скарбничка

У розповіді про свої пригоди Івась Бондарук використав *слова-професіоналізми* – футбольну лексику. Найпоширенішими серед них є такі:

Гол – влучання м'ячем у ворота суперника, що зараховується як очко.

Пас – передача м'яча кому-небудь зі своєї команди.

Фінт – оманливий рух, удаваний випад.

Пенальті – штрафний удар із відстані в одинадцять метрів, який відбиває лише воротар без захисників.

Кутовий удар – удар по м'ячу з кута футбольного поля тощо.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому я знаходжу яєчко не просте і не золоте, а значно цікавіше

Татова автівка стояла біля під'їзду, а з другого поверху, з нашої квартири, аж надвір долинали Любині писки.

Усе зрозуміло: їдемо в село до бабусі! Дзвонити у квартиру мені не хотілось — я все ще був мов причмелений через той незабитий гол і волів нікому не показуватися на очі, навіть домашнім. Ну бо зараз почнеться: чого носа повісив, та щоденника покажи, та чи не образив тебе хто... А в щоденнику що? Дванадцятка з літератури й одинадцятка з історії — мої стабільні оцінки. Буде ще як мінімум десятка за ту злочасну контрольну з лінійними рівняннями — але гадаю, що більше, бо там навіть випадково помилитися не дуже виходить, цифри ж збігатися мусять, якщо розв'язок правильний, а в мене все позбігалось. Хіба до почерку математичка придереться, він у мене закоцюбистий — але ж ніби не мала б. Не малявки ми вже, щоб учителі до таких дурниць придиралися. Пишеш як пишеш — головне, щоб розібрати можна було твої каракулі...

...Ні, як себе не відволікай, скільки не думай про приємне, а думки все на поле повертаються. І треба ж було якомусь лисому й бородатому чортові принести задерихвістку до тих клятих воріт! Ну що вона там забула?! Та їй до футболу, як свині до... нашої морської свинки! Аж ні — приперлася, баньки повітріщала, кісочки в різні боки стирчать, і бантики на них жовтенькі, мов прапорці... Як тут по м'ячу вцілити, коли вона вперлася в тебе

очима й усміхається! Тут і Микола Шапаренко поковзнеться й грюпнеться на штрафному майданчику, як ото він уміє. Та що там Шапаренко — тут і Ліонель Мессі від такого погляду по м'ячу не влучить, а про Криштіану Роналду я взагалі мовчу...

А ці... партнери: «Бурундуку! Геть із поля!».

Який я їм Бурундук?! Коли списати, то мало не Івась Іванович, — а коли не влучив, то вже й усі гупі на мене. Образливо! Ну подумаєш — не влучив... Не дуже й хотілося!

Та гаразд, треба додому заходити, нема чого стовбичити на сходах. Ще хто із сусідів перестріне — тітка Люда з четвертого поверху чи дядько Василь із третього, — та присікається, чого сумний-невеселий...

☞ *Поміркуй!*

- Чому Івась відчував себе «мов причмелений» після своєї поразки на футбольному полі?
- Які слова могли б його розрадити, заспокоїти?
- Як ти думаєш, чи допоможе хлопцеві забути про його прикроці поїздка в село до бабусі?

Мама визирнула з кухні:

— О, Івасю, добре, що ти вже вдома. Перевдягайся, мий руки і швидко йди обідати, за десять хвилин вирушаємо.

Тато, звісно, звернув увагу, що зі мною щось негаразд, але доколупуватися не став. Він у мене молодець — знає, що коли мені треба буде поговорити, я сам підійду. Лише «п'ятачка» показав — мовляв, носа вище, — та й усе.

А мамі не було коли, мама всю дорогу Любу вгамовувала. Усе ж іноді добре, коли молодша сестричка вереда — на передньому сидінні можна їздити, поруч із татом, а не позаду, як малявка...

Бабуся нам дуже зраділа, сплеснула в долоні, заойкала про те, «як виросла Любочка, яким дорослим став Івась», — ну все, як завжди.

Доки тато заводив автівку під навіс на подвір'ї, а мама діставала з багажника гостинці та сумку з речами, переважно Любиними вдяганками, бабуся бідкалася про те, що вечеря ще не готова, і, нарешті, послала мене в курник забрати яйця, що їх кури нанесли за день. Мовляв, свіженької яшеньки ще зготує.

Так було кожного разу, коли ми приїжджали до бабусі, тому я лише усміхнувся й пішов, куди веліли. Надворі вже посутенило, але бабусине подвір'я я знав як свої п'ять пальців. Тож у курник мені й заходити не треба було — досить просунути руку поза дверцята ліворуч і намацати гніздо.

Ага, ось воно! Одне яєчко, друге, третє, четверте... Ой, а в гнізді ще щось є! Ніби яєчко, але маленьке таке... Заберу — роздивлюся на світлі.

Еге ж, справді яєчко! Таке, ніби курча його знесло, — але ж у жовтні курчат не буває, вони влітку вилуплюються, коли тепло. Може, пташине? Але чого б воно в курячому гнізді опинилося? Та й пташині зазвичай поцятковані, а це біле-біле... Невже якийсь новий вид зозулі в нашому селі завівся, невідомий науці, що курям свої яйця підкидати навчився? Та ні, це фантастика! Які восени зозулі...

— От молодець, Івасю! — це бабуся. — Занось до хати, зараз я їх на сковорідку із сальцем... А курник прикрив, щоб лисиця не влізла?

— Прикрив, бабусю. А що це за яєчко в гнізді було? Дивне таке, маленьке...

— Гм... — узяла до рук, піднесла до очей, роздивилася на світлі. — То зніще, онучку. Або ще кажуть «зносок». Я тобі потім розповім.

Дивне яєчко я одразу ж заховав у горнятко на верхній полиці бабусиною буфета — ну бо Любі його тільки покажи, то вже буде по ньому. Може, я за нього в когось із сільських хлопців справжнє пташине яйце виманю чи ще яку цікавинку. Хтозна, для чого воно в селі годиться...

Бабуся згадала про зніще, коли ми вже помолились і спати вкладалися. Люба коло бабусі примостилася та й стала вимагати казочку.

Г. Осадко. Ілюстрація до повісті
«Вісім днів із життя Бурундука»

Ну я теж послухаю.

Ні-ні, я вже з того віку вийшов, щоб під казочки засинати, — але ж бабуся так цікаво їх розповідає...

Ото вона підморгнула мені — не забула, мовляв, — та й каже:

— Іноді буває, що курка знесе дивне яєчко. Не просте, а таке, як звичайне, біленьке, але дуже мале. Точнісінько як пташине. І воно не просто собі яєчко, а особливе. Його зніщем називають, або ще зноском, і курка несе його останнім, коли вже всі яйця знесла, тільки воно лишилося

Так от, старі люди кажуть, що з того зніща можна вивести, прости господи, дідька. Маленького такого, домашнього — його ще антипком або хованцем називають.

— Як?! Сплавзнього? — дивується Люба.

— Ну я не знаю, який він справжній. Я його не бачила. Але так старі люди кажуть, а вони пусто-дурно говорити не будуть. От коли я була маленькою... Ото, буває, зберуться жінки осінніми вечорами при каганці — бо світла тоді ще не було, — та й кукурудзу лущать, або горох, або квасолу, або біб. Ну, або прядуть чи плетуть що. І щоб не скучно було, одна одній різні історії оповідають. А я, маленька, така як ти, Любочко, теж ото лущу собі який горох та й слухаю. То вони й розповідали про те, що зі зніща можна дідька вивести, який нібито у всьому допомагати буде. Але не так просто його висидіти, як здається! Бо людина ж не курка — вона не може на гнізді сидіти...

Г. Осадко. Ілюстрація до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

Казали старі люди, що треба отаке зніще сім днів під лівою пахвою носити — вигрівати. А головне: ні до кого за ці сім днів і словом не обмовитися. Якщо ж заговорив, то все — пиши пропало.

От і задумав Івась Бондарук вивести собі антипка-помічника. Але нелегка це справа, адже спробуй не говорити у школі ні з ким цілих сім днів... Різні неприємності спіткали Івася через цю ідею. І ось чим усе закінчилось...

Поміркуй!

- Як зустріла бабуся родину Івася?
- Про що вона розповіла онукам?
- Чи можливі казкові події в реальному житті? Чому?
- Що спонукало Івася повірити в чудодійну силу казкового персонажа?
- Навіщо він взявся втілювати казкову ідею?
- Про які риси характеру, прагнення Івася свідчить його вчинок?
- Що тобі вдалося найсмішнішим у цьому розділі твору?
- Якщо хочеш дізнатися, які пригоди трапилися з Івасем через його задум, то зіскануй **QR-код** і послухай 3, 4, 5, 6-й розділи повісті.

Медіатека, с. 238

РОЗДІЛ СЬОМИЙ, у якому геть усі виходять із себе

На хімію — перший урок у четвер — я мало не спізнився.

Тобто все ж спізнився — дзвінок застав мене в шкільному передпокої, тому на другий поверх, де «мешкає» наш клас, я летів як скажений. Боюся, що якби на сходах стояв директор, то довелося б і йому політати... На щастя, вчителька трохи затрималась, і я встиг ускочити в клас за кілька секунд перед нею.

А все через дурне морозиво, точніше через дурні ідеї...

Спав я цієї ночі погано — утім, як і всі останні ночі. Постійно здавалося, ніби я уві сні невдало повернувся й розчавив яйце... На щастя, цього не ставалося, — та, певно, тільки тому, що навіть уночі я мусив бути уважним. Зате відчував, що на уроках, особливо нудних, починаю куняти...

Перед ранком, коли сон чомусь геть вивітрився з голови, я зрозумів, що коли так піде й далі, витягнути весь тиждень не вдасться. Треба щось придумати, щоб бодай на день залишитись удома. Якщо не сьогодні — хоч сьогодні знову фізкультура, й просити маму про нову записку марно, — то бодай завтра, коли в нас аж сім уроків, і останнім та сама клята фізкультура.

Найкраще було захворіти! Ну так — захворіти й спокійнісінько пробути вдома ці капосні два дні, аж доки в суботу... Ох, дожити ще треба до тієї суботи! То що, ноги промочити? Але надворі, незважаючи на кінець жовтня, сухо...

І раптом я зрозумів, що треба робити! Три дні — аж три дні — я не ходив до шкільної їдальні. Сьогодні буде четвертий. Але копійчину мама дає мені кожного ранку! А крім того, у мене ж є скарбничка, де я збираю гроші на новий айфон. Це ж купа грошей! Айфон почекає — тим паче, що в суботу я матиму того, хто грошові бажання, якщо вірити бабусі, виконує особливо охоче.

А в супермаркеті — аж два величезні холодильники з морозивом. З'їсти кільканадцять пачок — і до вечора в мене буде така ангіна, якій позаздрить навіть... навіть... не знаю хто!

Отож зранку я побіг не до школи, а просто до супермаркета. Купив одразу п'ять пачок пломбіру. Касирка зиркнула на мене підозріло, але не сказала нічого — певно, їм треба товар розпродати, а для морозива зараз не сезон. Крім мене, ніхто не бере.

Зайшовши за ріг, першу пачку з'їв із задоволенням, другу сяк-так, третю заледве, четвертою давився, а п'яту так і не зміг проковтнути — половину віддав голубам. У горлі аж скрипіло, ніби там побував Йоулупуккі, червоний в нього ніс... Краса! Я був дуже задоволений — доки не збагнув, що запізнююсь.

У класі на мене чекав сюрприз: Оленка Зайко пересіла за іншу парту. Подумаєш! Мені самому краще... Ось лише чому вона так підозріло на мене позирає? О! Шепочеться з Мариною Кирилюк — такою ж заучкою, як сама, — і вже обидві витріщаються на мене й пирскають у кулачки.

Минув урок, перерва, ще урок... До мене ніхто не підходив і нічого мені не казав. Але всі витріщалися, мов на прокаженого... Далі була фізкультура. Я не придумав нічого. Зітхнув і, взявши пакет із формою й кедами, пішов у роздягальню спортзалу.

Там, як мені здалося, роздратовані програшем хлопці тільки й чекали на мене. Наперед вийшов Іванюк:

— Бурундуку, а покажи, що це в тебе там, під лівою пахвою!

Я затулився й позадкував, мотаючи головою:

— М-м-м... — не покажу, мовляв.

— Покажеш! — вигукнув Іванюк. — А ні, то ми самі подивимось!

Вихід перекрили — я міг задкувати хіба в куток. Став, стиснув кулаки, зціпив зуби. Вигляд у мене, певно, був кумедний, бо всі розсміялись. Я зиркав спідлоба то на одного, то на іншого. Найкраще було б закричати — але ж не можна. Я мушу домовчати до вечора суботи...

І тут Іванюк стрибнув! Просто на ліве плече! Я в останню мить устиг припідняти лікоть і — падаючи — відчув, як зніще посунулося до грудей. Так, тепер згрупуватись... обличчям униз... коліна й лікті під себе... Зверху на мені утворилася купа мала — першим Іванюк, а відтак і всі інші навалилися, борюкалися, намагалися відірвати мене від підлоги... І раптом: ХРУСЬ! Здається, не лише я почув цей звук — Іванюк теж...

— Стій! — закричав він. — Усі відійшли! І всі вони справді відійшли. Та враз я збагнув, що кляте яйце — загорнуте у вату яйце — зачаєний десь під серцем дурний курячий зносок — цілецілісіньке!!! А хруснув зуб... Корінний зуб... Молочний... Певно, останній молочний, який ще в мене залишався... Він уже давно хитався... І ось...

Я схопився за щоку, висунув язиком зуб собі на долоню — й побачив кров. Почав витирати губи, та лише розмазував ту кров по щоках...

Усі дивилися на мене великими страшними очима, і ніхто не знав, що робити. Я теж не знав. Я посунув до виходу зі спортзалу, піднявся сходами на «наш» другий поверх і побрів у туалет — до умивальника. Якимось дивом ніхто мені не зустрівся. Певно, вже продзвенів дзвінок. Утім, у нас завжди й після дзвінка хтось шастає — лише цього разу не було нікого. Хтозна, добре це чи ні... Я сплюнув в умивальник — слини було значно більше, ніж крові. Справді, зуб хитався давно, знизу вже підпирав новий — я намацував його язиком, — так що цей тримався хіба на маленькому корінці. Болю не було — навпаки, приємно, що він нарешті випав. Я вимив руки, обличчя, сполоснув рот. Тоді згадав про зніще й сягнув рукою під сорочку. Вата зіжмакалася, почорніла, вся була просякнута потом. Але яйце — чомусь ціле.

Г. Осадко. Ілюстрації до повісті «Вісім днів із життя Бурундука»

Чому? На фізкультуру я не повернувся. Пішов до класу, сів на своє місце, поклав голову на парту, примостивши під неї праву руку (під ліву вже звично лягло яйце), й одразу ж заснув.

Поміркуй!

- Як почувався Івась через кілька днів «виношування» антипка?
- Чи змінило це його плани? Чому?
- Чим небезпечна для здоров'я була ідея Бондарука з морозивом?
- Як ти вважаєш, чи варто ризикувати власним здоров'ям задля реалізації подібних ідей?
- Як ти думаєш, про що почали здогадуватися однокласники / однокласниці Івася?
- Як вони можуть допомогти йому вийти зі скрутного становища?
- Чи «виручив» Івася випадок із зубом? Якими були його почуття й переживання?

Розбудила мене Любов Григорівна, наша класна керівничка. Виявляється, вже продзвенів дзвінок на перерву, але наші ще не встигли повернутися зі спортзалу. А вона зайшла — і скрикнула:

— Бондарук! Що ти тут робиш?! Чому не на уроці?! Я скочив, хотів щось сказати, але вчасно згадав, що говорити не можна, а що показувати на мигах — не знав. Тут почали повертатися наші — стояли й дивились. А вона говорила до мене, говорила — спершу лагідно, тоді сердито, відтак кричала. Я мовчав. Вона повела мене до директора. Там я теж мовчав. Уже й казав би — та просто не знав, що казати. Не знаю, як довго все це тривало — п'ять хвилин, десять, двадцять, годину... Я просто мовчав — і все. Нарешті директор, здається, збагнув, у чому справа, й сказав:

— Ви ж бачите, Любове Григорівно, що дитина сама не своя. Він же хороший учень, досі з ним нічого такого не траплялося. Хай хтось проведе його додому, а ви зателефонуйте батькам. Ось побачите: завтра все як рукою зніме...

Проводив мене Іванюк. Себто я йшов — а він плівся позаду й нічого мені не казав, лише стежив, чи справді я йду додому.

Удома я найперше заховав зніще в одне потаємне місце. Чому я аж тепер про те місце згадав — і сам не знаю... Але там темно й ніхто його не знайде. Ні-ні, я навіть тобі не скажу, що то за місце. То мій тайник! Відтак я роздягнувся, звалився в ліжку і знову заснув.

...Увечері все з'ясувалося. Виявляється, отой Максим Зайко, який найкраще в садочку б'ється і з яким через це дружить наша Любочка, — молодший братик Оленки Зайко. І Люба під великим секретом розказала Максимові про те, що я виношую під пахвою золоте яечко, з якого має вилупитися маленький чортик. А Максим під великим секретом розповів це своїй старшій сестрі. Теж мені — хлопчик називається... Ну а Оленка — вже всім іншим! І сьогодні нашій мамі зателефонувала спершу мама Оленки й Максима, а зрештою Любов Григорівна.

Одне слово, вечір у мене був найстрашніший у житті. Мама спершу говорила зі мною лагідно, тоді сердилася, відтак кричала... Далі прийшов із роботи тато — і все повторилося... Я мовчав. Не знаю, що зі мною сталось, — але я мовчав. Просто не знав, що казати...

Тоді всі шукали в моїй кімнаті зніще. Звісно, для того, щоб його розбити. Але не знайшли... Ніхто — навіть Люба! Я мовчав. Не тому, що хотів їх сердити. Навпаки — мені дуже не хотілося, щоб вони виходили з себе. Але я просто не знав, що казати. Мені не було ні соромно, ні страшно, ні кривдно — словом, ні добре, ні зле. Мені було ніяк... Я просто мовчав і чекав, коли все закінчиться. Ну не може це тривати вічно! Не може!!! Рано чи пізно цьому ж настане кінець — правда?

Коли всі нарешті вляглися, мене прорвало. Сльози самі побігли з очей... І разом із тими слізьми я нарешті зрозумів, у чому справа. У чортові! Недарма бабуся казала: «Він людині на цьому світі у всьому допомагає — а вже що буде на тому світі, то хіба Бог святий зна...».

Якщо на цьому світі з ним так, коли він іще навіть не вилупився, — то що буде далі?! І яким тоді буде той світ, про який я досі ніколи й не думав? Адже всі ці дні я не молився — навіть перед сном! Я не думав про свого янгола-охоронця, не говорив із ним подумки, не питався в нього поради... Я всі ці дні жив із чортом під пахвою — а сьогодні він навіть стрибнув мені за пазуху, щоб Іванюк його не розчавив! Живучі вони, чорти...

То що ж це виходить? Що всі, хто сьогодні намагався відібрати в мене зніще й кричав на мене, — насправді мене рятували? Що всі вони — хороші? Певно ж, не всі... Та принаймні батьки — точно хороші! А те, що кричали... Погані люди кричать тоді, коли їм кричаться; а добрі — коли їм бракує слів.

 Поміркуй!

- Чи міг би Івась, на твою думку, уникнути неприємностей?
- Як ти оцінюєш вчинок Люби – сестри Івася?
- Як саме Івась переоцінив свою поведінку після свого «найстрашнішого в житті вечора»? Які висновки зробив для себе?
- Як ти розумієш слова Івася «Погані люди кричать тоді, коли їм кричиться; а добрі – коли їм бракує слів»?
- Зверни увагу на те, як автор поєднує серйозне і навіть сумне зі смішним. Виразно прочитай вголос епізоди, які викликали в тебе сміх.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ, у якому гол я так і не забиваю

Коли я прокинувся, вдома вже нікого не було. На моєму письмовому столі лежала записка: «Івасю! До школи сьогодні не йди. Ми повернемось по обіді й усі поїдемо в село до бабусі. На свіжому повітрі тобі стане краще. Ми тебе любимо. Мама й тато».

Я дістав із пенала ручку й написав відповідь: «Дорогі мамо й тату! Я теж вас дуже люблю! Вибачте мені!!! До школи я все ж піду, там мені теж де в кого треба попросити вибачення. Ваш Івась».

* * *

Відтак я вдягнувся, зібрав наплічник, підсипав зерна нашій морській свинці, яка «захрюкала», побачивши мене, — і вже у дверях згадав про зніще. Дістав його зі сховку. Воно було тепле й кумедне. До шкаралущі прилипли брудні шматочки вати. Хотів викинути крізь квартиру, та передумав — а раптом хтось підбере. Хто їх зна, цих чортів, — може, випавши з другого поверху, вони не розбиваються?.. Куди ж його примостити? Усміхнувшись, загорнув у вату й тицьнув під куртку, під ліве плече — наостанок іще пожартую... Глянув на годинник — саме встигну на другий урок. Перший, на жаль, проспав...

Г. Осадко. Ілюстрація до повісті
«Вісім днів із життя Бурундука»

По дорозі мені не зустрівся ніхто. Себто ніхто знайомий. Мені так хотілося побажати комусь доброго ранку — чи то пак, уже доброго дня, — та не було кому. Незнайомих, ясна річ, зачіпати не слід. А ці... Коли їх не хочеш бачити — вони сунуть цілими косяками, а коли прагнеш — хоч би хто! Навіть шкільний сторож, який завжди сидить біля дверей, — і той кудись повіявся... Аж ось піднімаюся по сходах на «наш» другий поверх, а назустріч мені... Хто б ти думав? Звісно, та задержівка — кісочки-бантики-сюсі-пусі! Підійшла, хіхікнула. — А ти, виявляється, прикольний, Іване, — каже. — Я, хі-хі, й не думала...

Відкрив рота, щоб їй щось приємне у відповідь сказати, та не встиг. Чую: під лівим плечем у мене тільки ХРУСЬ! А кісочки-бантики вже внизу майорять...

Завернув я до туалету, дістав тріснуте яйце — добре, що у вату загорнуте, бо куртку б заляпало, — викинув його в унітаз і спустив воду. А тоді добре вимив руки й рушив у клас. Усі, звісно, повітрялись на мене. Найдужче — Оленка Зайко. Вже на своє місце повернулася... Першим отямився Іванюк:

— О! Бондарук! Як добре, що ти прийшов! Сьогодні на фізкультурі граємо проти сьомого «Б». Ти в команді! Правим захисником. І подав руку...

Звісно, ми виграли — 3:0. Ні, гол я так і не забив. Але ж це не справа правого захисника — голи забивати. Для цього в нас нападник є.

А до бабусі я того разу так і не поїхав. Чому? Ну бо всі канікули в ліжку провалявся. Кляте морозиво все ж «спрацювало» — наздогнала мене ангіна по дорозі додому. Така люта була, що я ледве міг говорити! Ну та що вдієш — за все в житті платити треба. Я ще легко відбувся...

Поміркуй!

- Чи виправдала кінцівка пригод Івася твої очікування?
- Про які взаємини Івася з батьками свідчать записки, якими вони обмінялися?
- Чому Бондаруку не знадобилася допомога інших, фантастичних сил у досягненні його мрії?
- Чи схожі герої / героїні твору на тебе та твоїх однокласників / однокласниць? А чи потрапляли ви в ситуації, подібні до тих, що зображені в повісті?
- Людина якої вдачі могла, на твою думку, написати цей твір?

Літературознавчий клуб

Іван Андрусяк (1968) — сучасний український поет, прозаїк, літературний критик, перекладач. Народився в селі Вербовець на Івано-Франківщині. Йому щодня доводилося ходити три кілометри через ліс, щоб потрапити в школу.

Стати письменником мріяв із дитинства, адже цьому сприяла чарівна карпатська природа, народна міфологія, любов до читання, особливо віршів. Писати твори для дітей почав, коли в нього народилася донечка Стефа.

У повісті «Вісім днів із життя Бурундука» є багато автобіографічного. Івась Бондарук трохи пухкенький, добре вчиться, найбільше йому до вподоби історія та література. Оповідь у творі ведеться від імені головного героя, який з гумором розповідає про свої шкільні пригоди, неприємності й перемоги. Автор пропонує читачеві / читачці посміятися над ними, бо вважає сміх цілющим у будь-якій життєвій ситуації. У повісті багато кумедних ситуацій: і невдалий гол Івася на початку повісті,

Іван Андрусяк

М. Рудська. Портрет Івана Андрусяка

Літературознавчий словник

Гумористична повість — прозовий твір, більший за обсягом, ніж оповідання, у якому події і героїв / героїнь змальовано дотепно, з елементами комізму.

Пригодницько-гумористична повість — середній за обсягом епічний твір, у якому жартівливо зображено незвичайні, таємничі та смішні події.

і спілкування із сестричкою Любою, і «купа мала» в спортзалі, коли замість яйця тріснув останній молочний зуб Івася.

Про характер Івася Бондараука ми можемо дізнатися із його розповідей про свої будні, а також із роздумів про життя. Цікаві в книжці й психологічні моменти, які розкривають глибокі переживання головного героя. Невипадково вона увійшла до престижного міжнародного каталогу найкращих дитячих книжок світу «White Ravens» («Білі круки»).

За визначенням самого автора твору «Вісім днів із життя Бурундука» — **психологічна гумористична повість**.

Поміркуй!

- Як ти розумієш значення слова «психологічна»?
Укажи ознаки психологічної повісті у творі І. Андрусяка.
- Доведи, що «Вісім днів із життя Бурундука» є психологічною гумористичною повістю.
- Чи доводилося тобі самостійно читати інші гумористичні твори?
- Якщо хочеш більше дізнатися про Івана Андрусяка, зіскануй **QR-код** і переглянь сюжет про письменника.

Медіатека, с. 246

У колі мистецтв

Як згадує Іван Андрусяк, одним із його улюблених занять у дитинстві було створення пластилінових малюнків. Таке саме захоплення й у художниці *Ганни Осадко*, яка ілюструвала повість «Вісім днів із життя Бурундука».

Г. Осадко. Стоїмо поруч

Г. Осадко. Ілюстрація до книжки «Пластилінові загадки»

На пластиліновій картині «Стоїмо поруч» зображено хлопчика й дівчинку на прогулянці осіннім парком. Вдало дібрані кольори, вираз облич дітей створюють романтичний осінній настрій, ілюструють одне з улюблених осінніх занять — збирання різнобарвного опалого листа.

Г. Осадко є авторкою й ілюстраторкою книжки «Пластилінові загадки». Вона створює картини, користуючись й іншими техніками: графіка, колаж, ілюстрації зі скла, валяння з вовни.

Читай і досліджуй!

Серед персонажів твору є не лише реалістичні герої, а й міфологічні — антипо-помічник. Розпитай у рідних чи близьких тобі людей, які міфи або казки про «домашніх помічників», домовиків вони знають. Доповни ними свій «Фольклористичний записник».

Підсумуй!

- Над якими проблемами тебе спонукав замислитися твір «Вісім днів із життя Бурундука»? А над чим розмірковує Івась Бондарук?
- Які епізоди повісті для тебе видалися найсмійнішими? А які викликали співчуття до головного героя? Чому?
- Які риси характеру Івася тобі сподобалися найбільше?
- Якою цитатою із цього літературного твору, на твою думку, можна визначити його ідею?
- Сформулюй визначення гумористичної повісті. Знайди її ознаки у творі «Вісім днів із життя Бурундука».
- Чи хочеш ти прочитати цей твір повністю? А чи хотілося б побачити його екранізацію? Чому?
- Оціни свою роботу над повістю І. Андрусяка за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись матеріалами ресурсу.

Узагальнюємо вивчене

Ось і завершується ще один твій квест дивовижною країною рідної літератури. На початку цього семестру ти завітав / завітала у володіння пригод і фантастики. Спочатку завдяки *повіді Лесі Ворониної* познайомився / познайомилася із Таємним Товариством Боягузів і дізнався / дізналася про Засіб від переляку № 9. Сподіваємося, тобі сподобався завзятий хлопець Клим, який зумів провчити свого кривдника Кактуса та ще й урятувати Землю від синьомордих прибульців.

Ти вже знаєш, до чого призводить порушення клятви, як можна здолати свій страх і навіть допомогти у найскрутніших ситуаціях своїм рідним. Мабуть, тебе здивували машина часу під виглядом чарівного «Запорожця», секретна лабораторія в сільському будинку бабусі Кліма Джури та центр космічних прибульців. А завдяки складеній власноруч мапі ти можеш знову пройти шляхами пригод улюблених героїв.

Потім разом із героями *повіді Володимира Арєнєва «Сapieнси»* у тебе була нагода вирушити в космічну подорож, довідатися про шкільне життя наших далеких нащадків. Напевно ж, тобі запам'яталось, як герої розгадували свої родинні таємниці, а також відчайдушно змагались із космічними монстрами-люстерниками. Ти замислився / замислилася над мудрими словами адмірала Оксеника про людяність і милосердя.

Ти вже знаєш усі таємниці «Стріляного горобця», умієш перетворити свої сірі шкільні будні на цікаве спілкування й спільні корисні справи зі своїми однокласниками / однокласницями.

А от *Неда Неждана* ознайомила тебе із *драмою-казкою «Зоряна мандрівка»*. Тут тобі довелося разом із веселими клоунами — Рудим і Білим — помандрувати загадковими планетами в пошуках Чарівної Квітки, щоб урятувати Фею та Феїнку від вірусу.

Письменниця тебе переконала, що Дракони бувають надзвичайно добрими, чуйними, а іноді навіть безпомічними і мрійливими. А ще навчила тебе, попри перешкоди, йти до своєї мети й запалювати нові зірки. Здійснивши чарівні мандрівки, ти вже зможеш розрізнити у художніх творах ознаки казки і фантастики, епосу і драми.

А далі на тебе чекав манливий світ поезії. Ти переконався / переконалася, якою прегарною може бути пейзажна лірика, як твориться віршовий ритм. Майстерні поети / поетеси відкрили тобі дивовижу, здавалося б, у звичних речах. *Леся Українка* змалювала красу морської тиші. *Микола Вінграновський* — як літнього вечора «гусеня хмарини плутається в житі». *Ліна Костенко* здивувала незвичайними образами літнього дощу: «день полив'яний», після зливи «струшується сад, як парасолька», «квасолька корів», що розсипалася полями.

Оксана Іваненко та *Марина Павленко* запросили тебе до світу дитинства видатних українців. Разом із маленьким Тарасом Шевченком ти шукав / шукала аж ген за селом «залізні стовпи, що небо підпирають». Далі погостював / погостювала у великій, дружній, творчій родині Тичин.

Завершив / завершила ти чималенький квест в усміхнених краях гумору. *Остан Вишня* з теплою усмішкою згадав своє давнє, ще за царя Миколи, дитинство на крихітному хутірці посеред лісу, аж одинадцять своїх братиків і сестричок та жартівливо розповів, як не до ладу написав свій перший диктант, бо не розумів чужої російської мови, якою вчили в царські часи. *Олександр Виженко* показав тобі чудернацький світ навиворіт у *гуморесці* «*Небилиця*». Мабуть, потішно було тобі уявляти птаха, що літає під землею, крота, який у хмароньці живе, мандрівку слона океанами. Гуморист також дошкульно пожартував над хвальками, що безпідставно вважають себе «Великими Цабе».

Завдяки *Івану Андрусякові* тобі випала нагода прожити аж вісім бурхливих днів із Бурундуком — Івасем Бондаруком, довідатися, що таке зніще, відкрити секрети успішної гри у футбол. Разом із хлопчиною від усієї душі ти сміявся / сміялася над кумедними пригодами. Пригадай, наприклад, як Івась позбувся останнього молочного зуба. Сподіваємося, письменник тебе переконав, що ніякі чарівні помічники не зроблять твоє життя дійсно щасливим, адже справжнє щастя — мати щирих друзів і родину, які тебе люблять і поважають, попри усі твої вади й необачні вчинки.

А попереду в тебе, певно, найбажаніша пора — довжелезні літні канікули. Зичимо тобі радісно, весело й захопливо відпочити, здійснити омріяні подорожі. І звісно ж, хай серед твоїх літніх розваг залишається читання цікавих книжок.

Словник літературознавчих термінів

Алегорія (грец. — інакомовлення) — різновид метафори, інакомовне зображення якогось абстрактного чи узагальненого поняття в конкретному образі.

Анафора (або єдинопочаток) — різновид рефренів, повторення однакових слів на початку рядків чи строф твору.

Байка — невеликий алегоричний віршований або прозовий твір повчального змісту. Складаються байки із сюжету (якоїсь історії) і моралі (повчання, пояснення ідеї). **Мораль байки** — головна думка або повчання, сформульоване зазвичай у кінці.

Віршовий ритм — рівномірне повторення, чергування якихось мовних одиниць (рим, стоп, строф)

Гімн (або славень) — у давнину так називали урочисту пісню на честь якогось божества, героя чи події; сьогодні цим словом іменують пісню-символ нації чи держави.

Громадянська лірика — ліричні твори, у яких розкрито суспільно-національні мотиви. Однією із її жанрових форм є **патріотична лірика**, що розкриває почуття до Батьківщини.

Гумор — різновид комічного, зображення смішного в поведінці персонажів, доброзичлива насмішка над ними.

Гумореска — невеликий жартівливий віршований, прозовий чи драматичний твір із комічним сюжетом.

Гумористична повість — прозовий твір, більший за обсягом, ніж оповідання, у якому події і героїв / героїнь змальовано до тепло, з елементами комізму.

Драма — один із трьох родів літератури, твір, що розкриває життя через дії та розмови дійових осіб і призначений для постановки на сцені.

Календарно-обрядові пісні — фольклорні твори, які виконували під час різних народних свят й обрядів.

Композиція ліричного твору — вихідний момент (початкове враження чи думка); розвиток почуття (враження чи думки розгортаються); резюме (авторський висновок).

Ліричний відступ — уривок, у якому автор / авторка розкриває свої почуття й думки з приводу зображуваного у творі.

Ліричний герой або героїня — персонаж, про душевний світ якого йдеться в ліричному творі.

Ліро-епічна поема — великий, переважно віршований твір, у якому змальовано значні події і яскраві характери, а також подано роздуми й переживання героїв / героїнь.

Ліро-епічний твір — художній твір, у якому поєднано епічне й ліричне змалювання життя (сюжет і розгортання почуттів).

Міф — образно-фантастичні уявлення давніх предків про походження й будову світу, появу богів, явищ природи, людини, про перших героїв / героїнь тощо.

Мистецтво — змалювання світу в художніх образах. Основою будь-якого мистецького твору є саме образність.

Науково-фантастична повість — середній за обсягом епічний твір, у якому змальовано ще не реальні, але науково вірогідні явища і події.

Небилиця — фольклорний або літературний твір, у якому створений незвичайний фантастичний світ зі свідомо перевернутою реальністю.

Пейзажна лірика — жанр лірики, художнє змалювання «олюдненої», одухотвореної природи.

Персоніфікація — різновид метафори, надання тваринам, неістотам, явищам або поняттям якостей людини.

Піріхій — службова двоскладова стопа з обома ненаголошеними складами: / ∪ ∪ /.

Повість — епічний, переважно прозовий, твір середніх розмірів, у якому широко змальовано життя одного або кількох героїв / героїнь протягом тривалого або важливого за подіями проміжку часу.

Пригодницько-гумористична повість — середній за обсягом епічний твір, у якому жартівливо зображено незвичайні, таємничі та смішні події.

Пригодницько-фантастична повість — прозовий твір про захопливі пригоди літературних героїв / героїнь, в основі якого фантастичні припущення або ж передбачення про світ майбутнього.

Психологічна повість — різновид повісті, у якій увага автора зосереджена на зображенні «внутрішнього світу людини», її думок і почуттів.

Рефрен (або повтор) — повторення кількох слів чи рядків у творі з метою увиразнити ритмічність, мелодійність тексту.

Різдвяна казка — жанрова форма літературної казки, у якій діють фантастичні істоти, а чудесні події відбуваються на Святвечір або в день Різдва.

Різдвяна повість-казка — великий епічний твір, у якому розповідається фантастична історія, діють казкові персонажі, події відбуваються під час різдвяних свят.

Різдвяне (або святочне) оповідання — жанровий різновид оповідання, у якому йдеться про події напередодні Різдва або під час його святкування.

Сатира — різновид комічного, гостре, викривальне висміювання істотних вад характерів людей, різко негативних явищ життя.

Усмішка — невеликий епічний твір, у якому дотепно і незлобиво відтворено реальну дійсність з авторськими відступами та роздумами.

Фантастична драма-казка — твір, у якому поєднуються елементи драми, казки та відбуваються фантастичні пригоди головних героїв / героїнь на шляху до певної мети.

Хорей — основна двоскладова стопа з наголосом на першому складі: / — √/.

Художній образ — узагальнена картина, що змальована конкретно, зримо засобами краси за допомогою творчої уяви митця / мисткині та виражає певні почуття й думки.

Художня деталь — подробиця змальованого явища, яка через підтекст характеризує його.

Художня література — творче змалювання світу в словесних образах.

Художньо-біографічні твори — літературні твори різних жанрів (романи, повісті, оповідання, поеми тощо), у яких художньо змальовано життєвий шлях видатної особистості.

Ямб — основна двоскладова стопа з наголосом на другому складі: / √ — /.

Зміст

Від авторів	3
Вступ	5
Міфи прадавньої України	11
«Сокіл-Род»	13
«Дажбог і Жива»	15
Дара Корній «Польовик»	17
Народні пісні	22
Календарно-обрядові пісні	22
Колядки	25
«Нова радість стала»	25
«Сумний Святий Вечір»	27
Щедрівки	27
«Щедрик»	27
Веснянки	31
«Благослови, мати»	31
«Кривий танець»	33
Купальські пісні	35
«А де наше Купайло стояло»	35
Мудрість байки	40
Григорій Сковорода «Бджола і Шершень»	40
Микита Годованець «Голуб і Лелека»	46
Ліричні послання України	50
Павло Чубинський «Ще не вмерла Україна...»	51
Тарас Шевченко «І досі сниться...»	57
Іван Франко «Розвивайся ти, високий дубе...»	61
Микола Вороний «Євшан-зілля»	66
Михайло Ткач «Моя Україна»	74
Дмитро Кремень «Літа мої і зими...»	78

РІЗДВЯНІ ДИВА	82
Михайло Коцюбинський «Ялинка»	83
Ірина Жиленко «Підкова»	93
Богдана Матіяш «Єва і білосніжна квітка лілії»	97
Олександр Гаврош «Різдвяна історія ослика Хвостика»	106
УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ	123
РОМАНТИКА ПРИГОД І ФАНТАСТИКИ	125
Леся Воронина «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»	125
Володимир Аренев «Сапієнси»	143
Неда Неждана «Зоряна мандрівка»	159
ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ	175
Леся Українка «Тиша морська»	175
Микола Вінграновський «Даленіє вечір...»	181
Ліна Костенко «Дощ полив...»	186
ДИТИНСТВО ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ	190
Оксана Іваненко «Тарасові шляхи»	191
Марина Павленко «Янголи для Павлуся Тичини»	201
ГУМОР І САТИРА	213
Остап Вишня «Перший диктант»	213
Олександр Виженко	222
«Небилиця»	222
«Велике Цабе»	223
Іван Андрусак «Вісім днів із життя Бурундука»	227
УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ	248
СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	250

Як працювати з додатковими матеріалами до підручника?

1. Відкрити сторінку:

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/ukrainska-literatura/6-klas>

2. Обрати додаток:

Українська література, 6 клас

Читацьке дозвілля

Сторінка
підручника

Відкрити для
перегляду або друку
на цифровому
пристрої

У підручнику використано матеріали та світлини із сайтів:

<https://uk.wikipedia.org/>

<https://commons.wikimedia.org/>; Батяшев Олександр

<https://ua.depositphotos.com/>; rFphoto

<https://uain.press/articles/412084-412084>

<https://simya.com.ua/diduh-do-haty-bida-z-haty-tradytsiyi-zvychai-tsikavi-foto/>

<https://realist.online/ukr/news/z-dnem-ivana-kupali-krasivi-pozdorovlennja-u-virshakh-i-prostimi-slovami>

<https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2022-10-17/>

[bolshaya-chest-ptashka-iz-azovstali-rasskazala-ob-ispolnenii-gimna-na-matche-shahter--dinamo/48576](https://frankolive.wordpress.com/about/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82/)

<https://frankolive.wordpress.com/about/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82/>

<https://scenarij.pp.ua/rizdviane-diystvo-vertep/>

<https://deepdreamgenerator.com/>

Навчальне видання

ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна
ПАХАРЕНКО Василь Іванович
СЛИЖУК Олеся Алімівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *М. В. Прокопенко*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Коректор *О. В. Сидор*
Комп'ютерна верстка *К. П. Мирончик*
Дизайн обкладинки *П. В. Ширнін*

У підручнику використано малюнки *І. В. Денисова*

Формат 70x100 1/16. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,486 форзац.
Обл.-вид. арк. 18,06 + 0,68 форзац. Наклад 55 320 пр.
Зам.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.
www.globus-book.com

Читання — це віконце, через яке діти бачать, пізнають світ і самих себе.

Василь Сухомлинський

Народні пісні для України — все: і поезія, й історія...

Микола Гоголь

Пізнай свій край, себе, свій рід, свій народ, свою землю — і ти побачиш шлях у життя, шлях, на якому найповніше розкриються твої здібності.

Григорій Сковорода

Вивчення віри наших предків, пізнання її через міф сприяє пробудженню в молоді історичної пам'яті...

Дара Корній

Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці. Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Павло Чубинський

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить...

Тарас Шевченко

Нас уже нікому не зламати,
І не вбити, доки в нас жива
Рідна мати, Україна-мати,
Доки в нас — Шевченкові слова.

Дмитро Кремень

Та ж недаром пробудився
Український жвавий рід.
Та ж недаром іскри грають
У очах тих молодих!

Іван Франко

За Україну з вогнем завзяття
Рушаймо, браття, всі вперед!

Микола Вороний

У житті завжди має
бути місце для казки,
яка про себе нагадуватиме
різнокольоровим
снігом.

Ірина Жиленко

Світ належить тим, хто не боїться змін.

Олександр Гаврош

Дозволити собі слухати
багато речей усередині
себе й у світі довкола,
помічати те, що потребує
уваги, погляду, любові.

Богдана Матіяш

Боягуз, котрий переміг свій страх, —
найсильніша людина у світі. Запам'ятай це!

Леся Воронина

Любила гори, трави, квіти,
А ви любіте Україну, діти.

Леся Українка

Ніколи не сміявся без любові
до вас усіх, до сонця, до вітру,
до зеленого листу!

Остан Вишня

Ніколи не кажи «не вмію»,
а завжди говори «навчусь»,
і тоді сам побачиш:
все в тебе буде одмінно виходити.

Олександр Виженко

Краса — і тільки, трішечки краси,
душі нічого більше не потрібно.

Ліна Костенко

Авторський рецепт гарного настрою!
Гарні думки! Про світлих людей
і світлі справи.

Іван Андрусяк

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.